
Серія "БІБЛІОТЕКА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА"

77.68.672

Б72

І.М. БОГДАНОВА

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

331

е-т. 4.6.2.4.3.4

Київ

“Знання”

2008

УДК 37.013.42(075.8)

ВВК 74.00я73

Б73

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-1215 від 30 травня 2008р.)*

Рецензенти:

О.С. Цокур, доктор педагогічних наук, професор Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

М.М. Букач, доктор педагогічних наук, професор Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили;

О.Л. Чебикін, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, дійсний член АПН України

Богданова І.М.

В73 Соціальна педагогіка: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008.

— 343 с. — (Бібліотека соціального педагога).

ISBN 978-966-346-478-7

У навчальному посібнику висвітлюються актуальні питання соціальної педагогіки з урахуванням вимог до підготовки відповідних спеціалістів. Посібник складається з двох самостійних частин: "Вступ до спеціальності "Соціальна педагогіка" і "Соціальна психологіка". Матеріал структурований за модульним принципом і містить як теоретичну, так і практичну частини.

Для студентів і викладачів навчальних закладів різних рівнів акредитації, слухачів та викладачів курсів підвищення кваліфікації, волонтерів у сфері соціальної роботи.

УДК 37.013.42(075.8)

ББК 74.00я73

© І.М. Богданова, 2008

© Видавництво "Знання",
оригінал-макет, 2008

ISBN 978-966-346-4 78-7

ЗМІСТ

ЧАСТИНА І. ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ "СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА"	11
Вступ	12
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ. ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ...	15
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Сутність соціальної роботи в Україні	17
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	18
Тема 1. Наукова організація праці студента	18
1.1. Наукова організація праці студента та її основні складові	19
1.2. Психологічні механізми засвоєння інформації	21
1.3. Основні етапи сприймання та осмислення навчальної інформації	25
1.4. Основні правила та прийоми запам'ятовування матеріалу	28
1.5. Забування та його профілактика	34
1.6. Основні правила конспектування	36

1.7. Режим індивідуальної праці та відпочинку студента	40
1.8. 11 лакування студентом самостійної навчальної діяльності	43
Тема 2. Актуальні питання соціалізації особистості	47
2.1. Філософські аспекти соціалізації особистості	47
2.2. Нормативно-правова база соціалізації дітей і молоді	53
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	63
Тема 3. Актуальність соціальної роботи в Україні	63
Тема 4. Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки	63
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	64
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	75
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Характеристика роботи соціального педагога	80
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	81
Тема 5. Основні напрями соціального становлення дітей і молоді	81
5.1. Особливості взаємодії особистості та соціуму	81
5.2. Структура і функції соціальної роботи з дітьми та молоддю	86
Тема (і. Шляхи реалізації соціальної роботи з молоддю і Україні	94
0.1. Соціальні центри та служби для молоді	94
0.2. Особливості соціалізації студентської молоді	104
Тема 7. Професійний портрет спеціаліста з соціально-ісдьягогічної роботи	111

Зміст

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	114
Тема 8. Рольовий аспект діяльності соціального педагога	114
Тема 9. Міжнародні організації соціально-педагогічного напрямку	114
Тема 10. Клієнти соціально-педагогічної роботи і сфера діяльності соціального педагога	115
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	116
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	120
ЧАСТИНА ІІ. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА	127
Вступ	128
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	131
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Сутність соціальної педагогіки	133
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	134
Тема 1. Виникнення і становлення соціально-педагогічної теорії та практики	134
1.1. Історична ретроспектива соціально-педагогічної теорії та практики	134
1.2. Екскурс в історію розвитку соціальної педагогіки	141
Тема 2. Предмет і завдання соціальної педагогіки	152
Тема 3. Основні поняття соціальної педагогіки	170
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	185
Тема 4. Передумови виникнення соціальної педагогіки	185
Тема 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки	185

Темп О. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату	185
Зішдддня для самостійної роботи студентів до практичних (сом і мирських) занять	186
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	191
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Особливості соціально- педагогічної діяльності	193
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	194
Тема 7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога	194
Тема 8. Принципи і методи соціально-педагогічної діяльності	205
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	215
Тема 9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста	215
Тема 10. Особливості соціально-педагогічної діяльності у ХХ ст.	215
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	216
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	219
ПЛНЧЛ ЫІЙЙ МОДУЛЬ ІІ. СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО- 1 ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	226
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Соціальна педагогіка як ресурс соціального розпитку суспільства	228
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	229
Тема 1. Ресурси соціалмію-педагогічної діяльності	229
Тема 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю	235

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	249
Тема 3. Соціальні проблеми молоді	249
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	250
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	253
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Характеристика роботи соціального педагога	254
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	255
Тема 4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості	255
Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків	267
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	277
Тема 6. Соціально-виховні інститути в Україні	277
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	278
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	281
НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ III. ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	287
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Специфічні сфери соціально- педагогічної роботи	289
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	290
Тема 1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями	290
Тема 2. Соціально-педагогічна діяльність у загально- освітніх закладах	298

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	308
Тема 3. Волонтерський рух в Україні	308
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	309
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	312
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Особливості соціальної дезадаптації дітей і молоді	313
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	314
Тема 4. Девіантна поведінка дітей і молоді як форма соціальної дезадаптації	314
Тема 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх	319
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	333
Тема 6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за кордоном	333
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять	334
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	336

Частина I

**ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ
"СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА"**

ВСТУП

Підготовка майбутніх фахівців до оволодіння спеціальністю "Соціальна педагогіка" охоплює широке коло теоретичних і практичних завдань щодо організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Перехід України до більш прогресивної форми організації навчального процесу, який трансформується у кредитно-модульний, передбачає стимулювання підготовки як основи формування особистості майбутнього професіонала за рахунок:

усвідомлення цілей, проблем, потреб професійної діяльності та розуміння її сутності як сукупності вирішення адекватних професійних завдань;

· оволодіння способами, методами, технологіями професійної діяльності;

— вивчення соціально-виховного потенціалу різних соціальних інститутів.

Однією з форм організації кредитно-модульного навчання є модульне структурування навчальних

дисциплін, що дає можливість виокремити групи фундаментальних питань, логічно і компактно поєднати їх в єдину адаптовану й відкриту систему знань, норм і цінностей.

Спираючись на аналіз науково-педагогічних джерел, модуль можна розглядати як одиницю змісту навчання, виокремлену і дидактично опрацьовану, спрямовану на досягнення певного рівня знань, норм та цінностей із визначеною системою контролю.

Під поняттям "навчальний модуль" мається на увазі навчальна дисципліна як відносно самостійна і цілісна частина реального навчально-виховного процесу, що поєднує *змістові* модулі, які забезпечують теоретичне викладення навчального матеріалу, і *технологічні*, які сприяють його засвоєнню шляхом проведення практичних (семінарських) занять із відповідною системою контролю.

Змістові модулі містять науково обґрунтований етичний навчальний матеріал, тестовий контроль щодо виявлення рівня його засвоєння і список використаної та рекомендованої літератури. Технологічні модулі включають добір завдань для самостійної роботи на практичних (семінарських) заняттях, інструкції щодо їх виконання, критерії та показники оцінювання виконаних завдань. Модульний підхід до побудови навчальних курсів стимулює самостійну форму навчання як з друкованими, так і з електронними джерелами інформації, що значно розширює та поглиблює кругозір студентів.

Модульне структурування навчальної дисципліни передбачає також більш прогресивну систему обліку успішності студентів. Сумарна модульно-рейтингова оцінка складається з результатів тестового опитування з теорії та завдань до кожної теми з урахуванням їх складності. Модуль вважається зарахованим, якщо кількість балів перевищує 70 % верхньої можливої межі.

Така система контролю стимулює повсякденну систематичну роботу студентів і виключає випадковість під час складання екзамену.

Мета навчального курсу — формування готовності студентів до оволодіння професійними знаннями та навичками соціального педагога (працівника) та розвиток їх професійно значущих рис, якостей, здатностей.

Змістові модулі сприяють засвоєнню студентами знань щодо:

- 1) наукової організації праці студента та її основних складових;
- 2) професійної характеристики соціального педагога і соціального працівника;
- 3) соціальних ролей у професійній діяльності;
- 4) особливостей соціальної роботи в Україні;
- 5) структури, функцій, клієнтів соціальної роботи та сфери діяльності соціального педагога.

Основними завданнями змістових модулів є формування у студентів відповідних умінь і навичок:

- 1) аналізу соціальних явищ, процесів, власного місця та ролі у суспільному житті країни;
- 2) користування різними способами запам'ятовування та відтворення навчальної інформації;
- 3) діагностування рівня сформованості власних організаційних та комунікаційних здібностей;
- 4) застосування на практиці набутих знань;
- 5) реферування наукової літератури;
- 6) мікровикладення навчальної інформації.

Навчальний модуль

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Змістовий модуль 1

Сутність соціальної роботи в Україні

Змістовий модуль 2

Характеристика роботи соціального педагога

Структура навчального модуля "Вступ до спеціальності"

Змістовий модуль 1 Сутність соціальної роботи в Україні	Змістовий модуль 2 Характеристика роботи соціального педагога
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Наукова організація праці студента. 2. Актуальні питання соціалізації особистості	5. Основні напрями соціального становлення дітей і молоді. 6. Шляхи реалізації соціальної роботи з молоддю в Україні. 7. Професійний портрет спеціаліста з соціально-педагогічної роботи
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
3. Актуальність соціальної роботи в Україні. 4. Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Інструктивні матеріали. Критерії оцінювання виконаних завдань. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	8. Рольовий аспект діяльності соціального педагога. 9. Міжнародні організації соціально-педагогічного напрямку. 10. Клієнти соціально-педагогічної роботи і сфера діяльності соціального педагога. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Підсумковий тест на виявлення рівня готовності студентів виконувати роль соціального педвгогп	Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Змістовий модуль 1

**СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
В УКРАЇНІ**

→ 17.04.2022

ТЕОРИЙНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИОНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 1

НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ СТУДЕНТА¹

Ще на початку ХХ ст. значного поширення набули дослідження з наукової організації праці (НОП). Вони мали за мету визначити найбільш досконалу форму організації трудових процесів на виробництві відповідно до наукових знань про закономірності трудової діяльності. Тоді ж були визначені загальні умови успішної праці: економні прийоми праці, правильна організація робочого місця та зручні інструменти, а також режим праці. Було встановлено, що є три періоди працездатності. Спочатку вона підвищується — це період входу в роботу. Упродовж другого періоду працездатність тримається на більш-менш сталому рівні. Це період усталеної працездатності. Протягом третього періоду працездатність знижується внаслідок стомлення. Виходячи з цієї загальної закономірності можна дійти висновку про необхідність започаткування будь-якої праці в помірному темпі, поступово його нарощуючи, а також про доцільність короткотривалого перепочинку задля подолання початкових проявів втоми.

---

¹ Тема 1 підготовлена доктором педагогічних наук, професором, завідувачем кафедри педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету З.Н. Курлянд.

Явище, пов'язане з поновленням працездатності, отримало назву "ефект Сеченова". Згідно з дослідженнями І.М. Сеченова для поновлення працездатності потрібна активна діяльність: активний, а не пасивний відпочинок. Подальші дослідження вчених у цьому напрямку дали змогу переконатися, що найкращим способом поновлення працездатності є зміна діяльності. Особливо доцільно чергувати фізичну і розумову працю.

Багато дослідників підкреслюють, що швидке стомлення від праці пов'язане з невмінням правильно її організовувати. Так, видатний фізіолог М.Є. Введенський підкреслював: "...стомлюються та знемагають не тільки від того, що багато працюють, а й від того, що погано (нераціонально) працюють!" На основі знань про закономірності нервової діяльності М.Є. Введенський визначив п'ять умов високої продуктивності праці, які стосуються як фізичної, так і розумової праці.

1. Під час виконання будь-якої роботи зусилля слід збільшувати поступово.
2. Необхідно дотримуватися звичного ритму роботи.
3. Доцільно зберігати звичну послідовність та системність роботи, дотримуватися встановленого для себе розпорядку дня, плану роботи.
4. Необхідно правильно чергувати працю та відпочинок, який має бути активним.
5. Для того, щоб праця завжди була продуктивною, необхідне щоденне тренування, яке сприяє формуванню навичок і звичок та їх закріпленню.

1.1. Наукова організація праці студента та її основні складові

Наукова організація праці (НОП) студента — це вивчення й організація праці, що ґрунтується на основних положеннях педагогіки, психології, фізіології стосовно вимог до діяльності студента, ураховує можливості та вікові особливості його організму і створює сприятливі умови для розвитку. Вимоги НОП

охоплюють усі сторони життя студентів як у сфері навчально-пізнавальної діяльності, так і у сфері вільного часу.

Провідною діяльністю студентів у вищих навчальних закладах (ВНЗ) є навчальна. Вона полягає у мотивованій активності в процесі досягнення цілей навчання. Навчальна діяльність студентів на відміну від навчальної діяльності учнів має професійну спрямованість. Суттєвим у їхній навчальній діяльності також є посилення ролі професійних мотивів самоосвіти та самовиховання.

Наукова організація праці студентів педагогічних ВНЗ має подвійний характер, оскільки майбутні вчителі повинні не лише засвоїти головні принципи навчальної діяльності, а й оволодіти основами наукової організації педагогічної праці, уміннями НОП школярів. Складовими НОП студента є уміння визначати мету своєї діяльності та шляхи її реалізації, планувати процес діяльності, контролювати її результати і відповідно до цього намічати подальшу самоосвітню діяльність.

Зовнішній бік НОП ґрунтується на вміннях раціонально організовувати режим навчальної діяльності або вільного часу, доцільно розподіляти різні види діяльності (зокрема навчальну діяльність), визначати послідовність їх виконання, готувати робоче місце тощо.

Внутрішній бік НОП студента полягає у визначенні мети своєї роботи, з'ясуванні її засобів, правильному доборі прийомів здійснення (планування) контролю (контроль та самоконтроль) і, в разі необхідності, корекції подальшої діяльності.

Слід зазначити, що формування вмінь наукової організації праці відбувається поетапно. На першому етапі необхідно чітко визначити освітнє завдання, яке задає умови подальшої пізнавальної діяльності. Далі формуються вміння виконувати повну діяльність з урахуванням наявного рівня знань. При цьому поступове ускладнення організаційної складової діяльності відбувається за рахунок широкого використання у навчально-пізнавальній діяльності різноманітних пізнавальних задач, які включають: аналіз умов задачі та питань до неї, актуалізацію знань стосовно конкретного питання, висунення гіпотези розв'язання, визначення плану вирішення та його здійснення,

перевірку результатів діяльності. Слід зазначити, що для створення умов, за яких формуються організаційні функції студентства, необхідні перебудова мотиваційної сфери студентів та включення до їхньої діяльності соціальних мотивів, ідеалів, життєвих планів. У такому випадку процес учіння набуває особисто значущих рис і зумовлює активність позиції студентів, що сприяє появі більш гнучких організаційних форм праці студентів.

1.2. Психологічні механізми засвоєння інформації

Засвоєння інформації — основний шлях набуття індивідом суспільно-історичного досвіду. У процесі засвоєння людина опановує спеціальні значення предметів та способи взаємодії з ними, опрацьовує інформацію. Засвоєння цих значень предметів матеріальної та духовної культури і способів взаємодії з ними становить основний внутрішній зміст процесу навчання.

Засвоєнню притаманна складна внутрішня структура, яка містить кілька компонентів. Зокрема, до психологічних компонентів засвоєння належать (М. Левітов, С. Рубінштейн): позитивне ставлення до учіння, інформації, що засвоюється; безпосереднє чуттєве ознайомлення з матеріалом; мислення як процес активного опрацювання отриманої інформації; запам'ятовування і збереження отриманої та опрацьованої інформації.

На думку С. Рубінштейна, є такі стадії процесу засвоєння:

- початкове ознайомлення з матеріалом або його сприймання в широкому розумінні;
- осмислення;
- спеціальна робота, пов'язана з закріпленням матеріалу;
- опанування матеріалу — можливість оперування ним у різних умовах.

Є декілька підходів до механізмів засвоєння інформації. 3-поміж них найбільш поширені рефлєкторно-асоціативна теорія (Д. Богоявленський і Н. Менчинська) і теорія поетапного

формування розумових дій (П. Гальнерін, Д. Блькойн, О. Лептм'н, П. Тплізіна таін.).

Згідно з положеннями *рефлекторно-асоціативної теорії*, що підкреслює значення самостійного пошуку у визначенні понять та засобів розв'язання нових завдань, провідною у засвоєнні інформації виступає аналітико-синтетична діяльність, за якої порівняння, асоціації, узагальнення досягаються на основі конкретних фактів. Структура процесу засвоєння інформації така: *сприйняття* — відображення у свідомості людини окремих властивостей предметів та явищ, що діють у певний момент на органи чуттів; *розуміння* (осмислення) — встановлення зв'язків між предметами, явищами і процесами, з'ясування їх будови, складу, структури, призначення, визначення причин явищ, тобто аналіз, синтез, порівняння тощо; *узагальнення* — виокремлення та об'єднання суттєвих ознак предметів і явищ, що вивчаються; *закріплення* — забезпечує міцність запам'ятовування, поглиблює та розширює знання, розвиває пізнавальні вміння і навички; *застосування* — вміння використовувати знання на практиці в різноманітних ситуаціях.

Теорія поетапного формування розумових дій стверджує, що висока ефективність підготовки спеціаліста забезпечується насамперед орієнтацією тих, хто навчається, в дії, що засвоюється. Крім того, ефективність цієї теорії полягає в тому, що вона визначає чітку цілеспрямованість та послідовність засвоєння інформації:

I етап — формування мотиваційної основи дії (попереднє ознайомлення з дією та умовами її виконання);

II етап — формування дій у матеріальній формі, що супроводжуються розгортанням усіх операцій, які входять до визначеної дії;

III етап — формування діяльності із застосуванням зовнішнього мовлення, тобто виконання дії супроводжується поясненням того, що виконується і буде виконуватись у подальшому;

IV етап дії виконуються подумки за допомогою внутрішнього мовлення;

V етап — перехід дій до узагальнених процесів мислення, що дає змогу виконувати їх самостійно, якісно і безпомилково.

Є йонні психофізіологічні закономірності засвоєння інформації, що зумовлюються особливостями та природою людини. Передусім сприйняття та засвоєння інформації залежать від функціональних особливостей нервової системи, її типологічних особливостей, а отже, від темпераменту індивіда. Так, сильний тип нервової системи (сангвінік, холерик, флегматик) краще виявляє себе в ситуаціях, які вимагають значної працездатності, витривалості, а слабкий (меланхолік) – у ситуаціях, що вимагають співчутливості, лагідності.

Засвоєння інформації також залежить від особливостей пам'яті та мислення. Наприклад, краще засвоюється інформація, яка подається укрупненими блоками. Це відбувається за рахунок того, що такі блоки зменшують навантаження на пам'ять. Для сприйняття та засвоєння інформації важливим є вид мислення (наочно-дійовий, наочно-образний, словесно-логічний чи абстрактний), а також його індивідуальні особливості: самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність, швидкість.

Важливе місце в засвоєнні інформації посідають здібності людини, тобто її психічні особливості, від яких залежить оволодіння знаннями, вміннями та навичками.

Основні характеристики засвоєння інформації. Засвоєння характеризується насамперед *міцністю*, під якою розуміють незалежність використання засвоєних знань і сформованих умінь від часу, особливостей ситуації та умов. Міцність засвоєння залежить від системності, смислової організованості інформації, від емоційного ставлення студента до цієї інформації та її особистісної значущості для нього.

Засвоєння також характеризується *керованістю*, тобто воно завжди має бути об'єктом керування, однак це керування може бути специфічним для кожного виду інформації із застосуванням різноманітних методів.

Засвоєння має *особисто зумовлений характер*, який реалізується через вплив навчання на психічний розвиток особистості (формування нових мотивів, цілей, стратегій засвоєння, оцінювання тощо) і залежить від вікових особливостей студентів.

Розрізняють три рівні засвоєння інформації.

Перший рівень — запам'ятовування та подальше відтворення матеріалу. Цей рівень сприяє накопиченню знань, фактів, наукової інформації.

Другий рівень — застосування інформації, знань на практиці, уміння використовувати знання у схожій ситуації, за шаблоном.

Третій рівень — застосування знань у нестандартній, оригінальній ситуації, творчий підхід до розв'язання задач, трансформація та комбінація знань, самостійна оцінка явищ, фактів, подій.

1.3. Основні етапи сприймання та осмислення навчальної інформації

Унаслідок "переробки" інформації органами чуття створюються цілісні образи предметів та явищ довкілля. Процес створення цих образів називають сприйманням.

Характерними рисами сприймання є: предметність, цілісність, осмисленість, константність. Предметність виявляється у співвіднесенні відомостей про об'єкти із самими об'єктами як носіями певної інформації. Предмети та явища сприймаються як єдине ціле, в якому його окремі компоненти постають в єдності. Відсутність якоїсь деталі предмета не заважає цілісному сприйманню. Ставлення до предмета як цілого, що утворюється в процесі набуття досвіду, визначає його структуру. Константність сприймання полягає в тому, що форма, розмір, колір предметів сприймаються більш-менш усталено, незалежно від умов, за яких предмет сприймається. Осмислення сприйнятого залежить від досвіду та знань особистості. Тому одні й ті самі предмети людьми різного віку і освітнього рівня сприймаються та осмислюються по-різному.

У результаті сприймання у свідомості людини відображаються окремі властивості предметів та явищ, що діють у цей момент на органи чуття. Водночас не лише результати безпосередніх відчуттів (зорових, моторних, тактильних, больових,

слухових тощо) відображаються у свідомості тих, хто навчається, а й результати їх минулого досвіду.

На сприймання впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні умови. Серед об'єктивних умов, які забезпечують адекватність сприймання, слід визначити яскравість, звучність, динамічність предмета чи явища, тобто силу подразника, та фізичні умови сприймання — освітленість предмета, віддаленість від особи, що сприймає, будову самого предмета (структуру, де чітко окреслені компоненти предмета, контрастність тла та фігури).

У процесі сприймання людина не лише відтворює предмети та явища, а й співвідносить, зіставляє їх з певними групами предметів, які відомі тому, хто сприймає інформацію, з минулим досвідом. Результатом сприймання є образи предметів та об'єктів, що сприймаються. Створенню образів сприяє застосування різноманітного наочного матеріалу. При цьому образ, який сприймається, відтворюється за допомогою матеріалу, що є в розпорядженні студента, тобто стає більш доступним для нього.

Сприймання навчальної інформації здійснюється у такому напрямку: перехід від сприймання простих до сприймання більш складних предметів; збільшення предметів і явищ, що сприймаються; розширення просторових та часових рамок сприймання.

У результаті сприймання виникають суб'єктивні образи об'єктів, що сприймаються, тобто уявлення. Уявлення — це збереження у свідомості людини зовнішніх рис (ознак, властивостей) предметів та явищ, які сприймаються. Вони вважаються нижчою формою знань, оскільки фіксують лише зовнішні властивості предметів та явищ, не розкриваючи їхньої сутності.

Сприймання також тісно пов'язане з осмисленням навчальної інформації, тобто установленням зв'язків між явищами та процесами, з'ясуванням їхньої будови, призначенням, визначенням причин явищ чи подій, що вивчаються, мотивів окремих вчинків особистості тощо.

Осмислення навчальної інформації характеризується більш глибоким перебігом процесів порівняння, аналізу зв'язків між

явищами, що вивчаються, з'ясування різноманітних залежностей. У процесі осмислення значно збагачується розуміння інформації, воно стає більш різностороннім та глибоким. На цьому етапі з'являються певне ставлення до інформації, наукові поняття, переконання.

Процес осмислення включає такі дії:

1) аналіз зовнішніх властивостей і ознак предметів або інформації, яка була сприйнята і вивчається, що фіксуються в уявленнях;

2) логічне узагальнення ознак і властивостей предметів та явищ, які вивчаються, та виокремлення з-поміж них найбільш суттєвих і загальних для всіх подібних предметів та явищ;

3) "мисленнєве" осягнення сутності (причин та наслідків) предметів та явищ, що вивчаються, і формування теоретичних понять та узагальнюючих висновків, правил тощо;

4) перевірку обґрунтованості та істинності теоретичних висновків.

Слід зазначити, що у процесі осмислення інформації можуть виникати певні труднощі. Встановлено, що значно складніше виокремити загальні ознаки предметів і явищ, ніж їх відмінності. Це пов'язано з тим, що загальні, суттєві ознаки частіше бувають внутрішніми, а тому їх складніше з'ясувати.

Результатом осмислення є розуміння інформації, що вивчається, та утворення понять. Якщо в уявленнях, як зазначалося раніше, віддзеркалюються одиничні, зовнішні властивості та ознаки, то в поняттях визначається їх глибинна сутність, внутрішні причини та наслідки.

У психології розрізняють два види осмислення: первинне та подальше. Якщо матеріал, який вивчається, не містить складних понять, то достатньо лише первинного осмислення, щоб його зрозуміти. Але якщо матеріал складний, його первинне сприймання та осмислення дають змогу досягти лише розуміння, яке найчастіше буває поверховим, неповним і не завжди стійким. Тому для кращого засвоєння матеріалу підвищеної складності слід рекомендувати студентам його подальше глибоке осмислення. На ефективність процесу осмислення впливає сформованість у студентів загальнонавчальних умінь та навичок, різноманітних прийомів розумової діяльності (аналіз,

синтез, порівняння, класифікація тощо). Найкраще ці уміння формуються під час проблемного навчання, проведення власної науково-дослідної роботи.

На етапі осмислення навчальної інформації необхідно спонукати студентів виокремлювати в ній суттєве, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати та зіставляти явища, факти, події, що вивчаються, і включати їх у ту систему знань, яка вже склалась.

1.4. Основні правила та прийоми запам'ятовування матеріалу

Для того, щоб знання стали надбанням особистості, потрібно не тільки сприйняти, осмислити відповідну інформацію, а й заучити та запам'ятати деякі поняття. Необхідність спеціальної роботи щодо заучування і запам'ятовування сприйнятої та осмисленої інформації пояснюється тим, що новостворені нервові зв'язки у корі головного мозку мають, як правило, неглибокий і неусталений характер. Якщо не проводиться спеціальна робота щодо їх підтримування і закріплення, вони дуже швидко гальмуються і зникають. Заучування — сукупність дій того, хто навчається, спрямованих на засвоєння ним навчального чи будь-якого матеріалу. Не слід ототожнювати заучування із зубрінням, оскільки останнє є свідченням безпорадності студента, який не вміє організувати продуктивне заучування. Необхідна умова заучування полягає у тому, що інформація, яку необхідно пізнати і засвоїти, має бути виокремлена особистістю серед іншої, яка сприймається із зовні та надходить із внутрішнього світу людини (спогади, роздуми, побоювання тощо). Певні предмети, події чи властивості можуть викликати активність свідомості, що проявляється в увазі, оскільки вони пов'язані з внутрішніми джерелами її діяльності: потребою в інформації, життєвими інтересами, суспільною зацікавленістю тощо.

Вияв особистісних якостей людини у процесі відбору, опрацювання та використання інформації виражається в її уста-

новці, тобто готовності до певної події. Саме установка визначає строки, міцність та характер запам'ятовування.

Отже, увага та установка на учіння — це зовнішні прояви психічної і практичної спрямованості студента на результати, цілі чи процес учіння.

Результати учіння визначаються не лише суб'єктивними факторами (ставлення до інформації), а й об'єктивними — властивостями інформації, що заучується:

1) змістом самої інформації. Від типу інформації, матеріалу (фактичні відомості, поняття тощо) залежать характер і методи її опанування;

2) формою, яка може бути предметною, образною, мовленневою, символічною;

3) складністю матеріалу, що впливає на ефективність, швидкість та правильність заучування;

4) значущістю. Певні відомості чи дії можуть бути важливими самі по собі або для засвоєння подальшої інформації;

5) осмисленістю, яка залежить від того, чи є в інформаційному багажеві студента поняття і дії, необхідні для розуміння елементів матеріалу, що заучується, і встановлення зв'язків між ними;

6) структурою. Ця властивість тісно пов'язана з попередньою, оскільки осмисленість визначається зв'язками нового з уже відомим, а структура матеріалу показує як встановлюються в ньому ці зв'язки;

7) обсягом, тобто кількістю окремих елементів, які входять до нього. У матеріалі, що заучується, відкидається все другорядне, виокремлюються змістові опорні точки, певна кількість інформації узагальнюється;

8) емоційною особливістю, здатністю викликати певні почуття і переживання.

Запам'ятовування — один з основних процесів пам'яті, завдяки якому відбувається закріплення нового шляхом поєднання його з набутим раніше.

Запам'ятовування, як і інші психічні процеси, буває мимовільним і довільним.

Мимовільне запам'ятовування здійснюється без спеціально поставленої мети запам'ятати. На нього впливають

яскравість, емоційна забарвленість об'єкта. Це така форма запам'ятовування, яка є продуктом певної діяльності (пізнавальної, рухової та ін.), але здійснюється автоматично, без мнемонічної мети.

Мимовільному запам'ятовуванню сприяє наявність інтересу. Все цікаве запам'ятовується легше і довше утримується у свідомості.

Довільне запам'ятовування відрізняється ступенем вольового зусилля, наявністю завдання та мотиву. Воно має цілеспрямований характер; у ньому використовуються спеціальні засоби та прийоми запам'ятовування.

Залежно від міри розуміння матеріалу, що треба запам'ятати, довільне запам'ятовування може бути механічним і смисловим.

Механічне — це запам'ятовування, яке здійснюється без розуміння сутності інформації. Воно призводить до її формального засвоєння і в цьому аспекті близьке до зубріння.

Смислове (логічне) спирається на розуміння матеріалу у процесі опрацювання, оскільки організація та упорядкування матеріалу, виокремлення його суті сприяють запам'ятовуванню.

Є певні фактори, які впливають на результативність запам'ятовування. По-перше, вони де в чому збігаються з чинниками ефективного заучування, а по-друге — підкоряються загальним законам пам'яті.

Закон осмислення: чим глибше ми осмислюємо, розуміємо те, що запам'ятовується, тим краще воно зберігається у пам'яті. При цьому дуже важливо знати прийоми змістового опрацювання інформації: визначення логіки матеріалу, поділ його на окремі частини, виокремлення головного і другорядного тощо.

Закон інтересу: цікаве легко запам'ятовується, оскільки для цього ми не докладаємо певних зусиль.

Закон установки: а) установка на запам'ятовування за часом: запам'ятовування стає продуктивнішим, якщо людина ставить за мету запам'ятати матеріал на тривалий час; б) установка на сприйняття матеріалу за змістом: у матеріалі

ми насамперед сприймаємо те, що сподіваємось у ньому знайти.

Закон підсилення першого враження: чим яскравіше перше враження від того, що слід запам'ятати, тим міцнішим буде запам'ятовування. Перше враження можна підсилити раціонально й емоційно. При *раціональному* підсиленні слід спрямовувати інформацію за кількома каналами: записати, намалювати, проговорити, проспівати, обговорити інформацію, особливо з тими, хто має щодо неї інше бачення. При *емоційному* підсиленні слід викликати максимум емоцій, пов'язаних з інформацією, що запам'ятовується.

Закон контексту: інформація краще запам'ятовується та відтворюється, якщо співвіднести її з іншими одночасними враженнями. Контекст, в якому відбувається якась подія (міститься інформація) інколи краще запам'ятовується, ніж сама подія, а оскільки схожа інформація зберігається у пам'яті поряд, то асоціації, які виникають у контексті, допоможуть згадати необхідне.

Закон обсягу знань: чим більше знань з певної теми, тим краще запам'ятовується нове.

Закон оптимальної довжини ряду, що запам'ятовується: чим більшу довжину має ряд інформації, що запам'ятовується, порівняно з обсягом короткотривалої пам'яті, тим гірше він запам'ятовується. Отже, для кращого запам'ятовування необхідно, щоб кількість стимулів, що постають перед особистістю (в інформації, яка поєднується), дорівнювала або ж не набагато перевищувала середній обсяг короткочасної пам'яті: $7 + 2$ (закон Міллера).

Закон гальмування: будь-яке подальше запам'ятовування гальмує попереднє. Виходячи з цього, не слід намагатися запам'ятати матеріал подібний, близький до того, який нещодавно завчався. Наприклад, не доцільно запам'ятовувати матеріал з фізики після математики, з літератури після історії. Для того, щоб будь-яка інформація краще запам'яталась, вона повинна "відстоятися".

Закон краю: краще запам'ятовується те, що стоїть (написане) на початку або наприкінці інформаційного ряду, гірше — те, що всередині ряду.

Закон повторення: повторення сприяє кращому запам'ятовуванню. Г. Еббінгауз установив, що більша частина того, що запам'ятовується, "губиться" відразу після запам'ятовування, а з плином часу забувається значно менша кількість інформації.

Для того, щоб краще і надовго щось запам'ятати, необхідно використовувати не менше п'яти повторень: перше повторення необхідно зробити зразу ж після запам'ятовування, друге — через 20–30 хвилин, третє — через 8–9 годин, четверте — через добу (24 години), п'яте — через 2–3 тижні.

Запам'ятовування також залежить від *значущості* інформації для того, хто з нею працює. Значущість може бути практичною, пізнавальною, моральною, емоційною тощо, але вона покращує запам'ятовування лише за умови усвідомлення цієї значущості тим, хто навчається.

Найбільш дієвим шляхом покращання запам'ятовування є оволодіння прийомами продуктивного запам'ятовування. Ці прийоми Р.М. Грановська поділяє на дві групи: ті, що будуються на привнесенні ззовні штучних логічних зв'язків у матеріал, який запам'ятовується (мнемонічні прийоми), і ті, що будуються на виявленні логічних зв'язків в інформації, яка запам'ятовується.

Мнемонічні прийоми (від грец. *mnemonikon* — мистецтво запам'ятовування) побудовані на утворенні асоціативних зв'язків між елементами ряду, що запам'ятовується, та опорного ряду. Як опорний ряд можна використовувати добре знайомі об'єкти (розташування кімнат у квартирі, будинків на вулиці) і зорові образи; слова, які упорядковані у певну фразу.

Логічні прийоми містять цілу низку логічних операцій: поділ матеріалу на частини (виокремлення в ньому смислових одиниць — груп); надання назви кожній виділеній частині (виокремлення смислових опорних пунктів); складання плану.

Мнемонічні прийоми включають методи, які роблять запам'ятовування ефективнішим.

Метод асоціативного запам'ятовування — матеріал, що запам'ятовується, можна асоціювати з подіями, які добре зберігаються у пам'яті. Чим більша кількість різноманітних асоціацій використовується, тим міцніше вони закріплюються у пам'яті. Ірраціональні, нелогічні асоціації також сприяють

кращому запам'ятовуванню. Розрізняють три види асоціацій: за суміжністю, за схожістю, за контрастом.

Асоціація за суміжністю утворюється, наприклад, при зачуванні іноземних слів, при запам'ятовуванні розташування предметів, послідовності прийомів та дій. *Асоціація за схожістю* має місце при порівнянні, наприклад, різних типів літаків, будівель тощо. *Асоціація за контрастом* — при протиставленні малого великому, білого — чорному, чистого — брудному тощо.

Метод ключових слів — це мнемонічний прийом, який полягає у тому, що перелік слів, вивчених задалегідь, або певні рими слугують як своєрідні "гачки для виуджування" інформації, яку необхідно запам'ятати. Наприклад, ключові слова можуть бути подані у вигляді коротенького вірша, який легко заучується:

Один — це млин,
Два — це дрова,
Три — це бугрі,
Чотири — це гирі,
П'ять — це рать.

Шість — це кість,
Сім — борода,
Вісім — весна,
Дев'ять — це морква, а
Десять — гілля.

Тепер наведемо перелік слів, які треба запам'ятати. Для цього необхідно пов'язати їх зі словами поданого вище вірша. Наприклад, перше слово — хліб. Уявіть собі хліб, який спекли з борошна, змеленого на млині, оскільки млин згадується у першому рядку вірша. Тепер прочитайте не поспішаючи всі слова, подані нижче, так, щоб у вас було достатньо часу для створення образу:

1. Хліб
2. Дим
3. Річка
4. Стіл
5. Картина

6. Собака
7. Анекдот
8. Листя
9. Місто
10. Дерево

Тепер закрийте ці слова і згадайте, яке слово стоїть під номером вісім. Під яким номером слово "стіл"?

Метод місць ґрунтується на зорових асоціаціях, які стаюють певну послідовність предметів або місць. Треба чітко

увяляти предмет, який слід запам'ятати, і об'єднати його образ із образом місця, яке легко "добувається" з пам'яті. Насамперед необхідно обрати постійний "маршрут", наприклад, шлях до місця роботи, розташування предметів (стіл, стілець, шафа та ін.) у кімнаті тощо. Далі за обраним маршрутом розмістити предмети, які необхідно запам'ятати, і зафіксувати у пам'яті їх зорові образи. Таким чином досягається запам'ятовування необхідної інформації у певній послідовності.

Метод зв'язків — усі опорні слова тексту об'єднуються в єдину цілісну структуру, єдине оповідання.

Метод перших букв — мнемонічний прийом, відповідно до якого з перших букв слів, які потрібно запам'ятати, утворюють якесь слово.

1.5. Забування та його профілактика

Забування — процес, протилежний запам'ятовуванню. Забування виявляється в тому, що втрачається чіткість того, що запам'ятовується, зменшується його обсяг, виникають помилки у відтворенні, стає неможливим відтворення і, нарешті, унеможлиблюється впізнавання. З іншого боку, забування — процес, необхідний для ефективної роботи пам'яті. За його допомогою людина позбувається безлічі конкретних фактів, що полегшує можливість узагальнення інформації.

Забування — функція часу. Тимчасові нервові зв'язки у корі головного мозку, не підкріплюючись протягом тривалого часу, поступово згасають. Якщо здобута інформація тривалий час по використовується і не повторюється, вона поступово забувається. Причиною забування може бути недостатня міцність запам'ятовування, бо чим гірше закріплена інформація, тим швидше вона забувається. Отже, з метою запобігання забуванню необхідно добре заучувати матеріал.

На забування також впливають вік людини, характер інформації та ступінь її використання: швидше забувається та інформація, яка має другорядне значення для людини, а матеріал, що носе смислове навантаження, зберігається тривалий

час. Найвищі темпи забування спостерігаються одразу після забування матеріалу (крива забування Г. Еббінгауза). На забування також має вплив інтерференція — погіршення зберігання матеріалу, що запам'ятовується, внаслідок накладання іншого матеріалу, близького за змістом.

Крім того, забування можливе внаслідок сильного імпульсу, спрямованого на пригадування, який водночас його гальмує або навіть блокує. Прикладом може бути стан студента на іспиті, коли він намагається пригадати відповіді на питання у білеті, але через хвилювання не може цього зробити. Ще одна причина забування — придушення (за З. Фрейдом — гальмування слідів пам'яті на рівні свідомості та їх витиснення до сфери несвідомості), особливо це стосується інформації, пов'язаної з неприємними ситуаціями, спогадами, стресами.

Забування — процес поступовий. Тому з метою тривалого утримання в пам'яті інформації важливо з самого початку забезпечити її міцне запам'ятовування і закріплення шляхом повторення в перші дні після її одержання.

Проте слід зазначити, що багаторазове повторення ще не забезпечує ґрунтового запам'ятовування, якщо воно не супроводжується відповідним мотивом.

Профілактикою забування є також активне застосування здобутої інформації на практиці. З метою збереження інформації в процесі запам'ятовування доцільно спиратися на всі види пам'яті: зорову, слухову, рухову, тобто матеріал слід записувати, конспектувати, читати, повторювати вголос і про себе. При запам'ятовуванні складного матеріалу краще відтворювати його вголос. Висловити думку у розгорнутому повному реченні складніше, ніж сформулювати її подумки, оскільки у першому випадку потрібен розгорнутий план засвоєння інформації. Ці прийоми базуються на законі Е.Р. Хілгарда: стійкість запам'ятовування вивченого матеріалу залежить від способу відтворення цього матеріалу.

Запобігає забуванню також організація процесу заучування. Ця закономірність проявляється у продуманій послідовності заучування і поділу матеріалу, що засвоюється, за часом.

Слід також враховувати закон *Йоста*, який полягає в тому, що для досягнення критеріїв засвоєння під час заучування ма-

теріалу методом розподіленого учіння потрібно менше зусиль, ніж під час заучування методом концентрованого учіння, а ефективність розподіленого заучування матеріалу вища від ефективності концентрованого (І. Канн, Р. Уїллі).

Це пов'язано з тим, що при концентрованому заучуванні знання переходять лише в оперативну, короткочасну пам'ять. Для переведення їх в довготривалу пам'ять необхідно здійснити подальше повторення інформації (протягом певного часу), оскільки лише за таких умов у пам'яті залишиться "слід", який зберігатиметься тривалий час.

Профілактикою забування є і такі дії, як:

- повторення засвоєної інформації за розділами та структурними смисловими частинами;
- запам'ятовування нової інформації у поєднанні з минулою (у новому її трактуванні);
- використання студентами під час повторення матеріалу прийомів активізації розумової діяльності;
- використання різноманітних видів самостійної роботи для повторення і поглиблення необхідної інформації, її творчого застосування;
- використання засвоєної інформації в професійній чи квазіпрофесійній діяльності;
- постійне поповнення багажу знань, удосконалення практичних навичок і вмінь тощо;
- активізація пам'яті, мислення, уяви під час повторення, використання при цьому різноманітних розумових операцій (зіставлення, аналогії, порівняння, аналізу, синтезу, класифікації тощо).

1.6. Основні правила конспектування

Робота з книгою, документами, першоджерелами, конспектування, доопрацювання та оформлення нотаток з лекційного матеріалу, написання рефератів, виконання курсових та дипломних робіт — все це *позааудиторна самостійна робота студентів*.

Оволодіння навичками самостійної роботи з книгою та іншими джерелами інформації включає два взаємопов'язаних умінь: уміння читати і вести записи. Організація самостійної роботи студентів з книгою передбачає наявність у них такого комплексу умінь:

- попередній швидкий перегляд всього змісту (відчуття та усвідомлення змістової сторони, її значущості для себе);
- помірне читання із зосередженням особливої уваги на головному;
- підкреслювання головного;
- аналіз структури переказу (складання розгорнутого плану або ж визначення головних ідей, ключових питань – залежно від мети роботи);
- повторний швидкий перегляд всього змісту.

Робота з книгою передбачає певну послідовність. Спочатку слід ознайомитись з її загальною будовою, змістом, передмовою чи вступом. Це дає загальне уявлення про структуру і питання, які розглядаються у книзі. Наступний етап – читання. Перший раз доцільно прочитати матеріал з початку і до кінця, щоб мати про нього цілісне уявлення. Під час повторного читання відбувається поступове глибоке осмислення кожної частини і матеріалу в цілому, формується позитивне ставлення до окремих елементів тексту і виокремлюється те, що викликає незгоду, критику; викристалізуються основні думки, ідеї, системи аргументів, найяскравіші приклади тощо.

Під час читання необхідно з'ясувати нові незнайомі слова, терміни, висловлювання, невідомі назви та імена. Важливу роль при цьому має бібліографічна підготовка студентів. Вона базується на умінні активно, швидко використовувати науковий апарат книги, вести пошук необхідної інформації за допомогою енциклопедій, словників, електронних каталогів, довідникової літератури, опрацьовувати і систематизувати її.

Методика опрацьовування літератури вимагає також ведення записів прочитаного. Це дає змогу систематизувати знання, отримані під час читання, зосередити увагу на головному, зафіксувати та закріпити його в пам'яті, щоб при нагоді знов звернутися до нього.

Залежно від завдання, яке ставить перед собою студент, працюючи з книгою, можна робити різні види записів:

- складати план прочитаного;
- конспектувати, коротко переказувати, викладати сутність прочитаного;
- виписувати цитати;
- складати тези — у короткій і категоричній формах записати головні положення роботи;
- реферувати, тобто викладати якість питання за одним чи декількома джерелами, висловлюючи власні судження;
- складати анотацію — давати коротку характеристику змістові книги або статті;
- рецензувати — складати критичний відгук.

У зв'язку з розвитком глобальних комп'ютерних мереж виникла принципово нова ситуація в роботі з інформацією. Комп'ютерні засоби, телекомунікації, мережа Інтернет допомагають активізувати когнітивну діяльність тих, хто навчається, викликають додаткову мотивацію учіння, розширюють можливості індивідуалізації навчання. Разом з тим постає проблема пошуку необхідних відомостей в океані інформації, а також її обробки, зберігання та оперативного обміну за допомогою сучасних комп'ютерних технологій. Перевагами нових технологій є їх наочність, зручність, швидкість пересування, показ процесу чи явища у динаміці. При цьому зазначимо, що виконання пошукових, дослідницьких завдань стає самостійним, вони наповнюються більшою кількістю інформації з певної теми.

Конспектування — один зі складних видів самостійної роботи. На жаль, немає єдиних правил, прийомів чи методів конспектування. Проте існують деякі загальні правила, які виправдали себе на практиці. У конспекті (від лат. *conspicere* — огляд) мають відобразитися основні принципові положення матеріалу, те нове, що дослідив автор, загальні методологічні положення роботи, аргументи, етапи доказу і висновки. Уміння викладати думки автора коротко та власними словами формуються поступово, набуваються з досвідом та знаннями. Але їх накопичення відбувається за умов дуже важ-

ливого правила — не поспішати щось записувати зразу після першого читання, вносити до конспекту лише зрозуміле.

Починати конспект необхідно із зазначення прізвища, ім'я та по батькові автора, повної назви роботи, місця/міста і року видання та кількості сторінок. Якщо матеріал міститься у часопису, то слід указувати крім року видання та сторінки журналу, на яких є інформація. Доцільно також проводити поля, на яких потім можна буде коротко визначати своє ставлення до матеріалу, згоду чи критику, а також деякі думки, що виникають під час конспектування. До того ж на полях зручно подавати додатковий матеріал з інших джерел, посилання, питання, які необхідно з'ясувати, або думки, що виникли після складання конспекту (під час його доопрацювання).

Оформлення конспекту. Конспект не повинен складатися лише з суцільного тексту. Особливо важливі думки, яскраві приклади можна виділити кольоровим підкресленням, нотатками на полях за допомогою спеціальних позначок (!, ? та ін.), що допомагає скоріше знайти необхідне положення. Конспектовані записи можуть чергуватися з дослівним цитуванням найбільш важливих визначень, положень, висновків і фактів. Конспективний запис робить переказ коротшим, об'єднує окремі положення, відображає власне ставлення до матеріалу.

Доопрацювання конспекту є важливою складовою процесу засвоєння матеріалу лекції. Робота студента на лекції вимагає уміння правильно фіксувати матеріал, робити короткі нотатки, вести записи, які відображають найважливіші питання, загальні положення, що викладає лектор. У конспект лекції включають таблиці, креслення, рисунки, схеми і діаграми та їх пояснення, цитати тощо. Доцільно порадити студентам розробити свою систему умовних позначень, скорочень, спираючись на загальноприйняті або на власні скорочення слів, які використовуються на певному предметі чи лекції, наприклад: V — кожний, для кожного; 3 — існує; є — належить; => — впливає з цього (математичні позначки); П'-я — психологія; Т-ий — психологічний тощо. У процесі доопрацювання конспекту важливо визначити у кожній частині ключові слова, коротку узагальнюючу фразу або визначення, що передають основу змісту тієї чи іншої частини.

1.7. Режим індивідуальної праці та відпочинку студента

Вирішальним чинником наукової організації праці, пов'язаної з розумовою діяльністю, є раціональне використання бюджету часу за умов систематичного удосконалення техніки праці. Розумова праця потребує великих затрат психічної енергії, а для її поновлення необхідно чергувати працю з відпочинком та змінювати форми розумової праці.

Велику роль у поновленні енергетичних ресурсів відіграє режим праці та відпочинку. Слово "режим" у перекладі з латинської та французької означає управління. *Режим дня* — це встановлений порядок тривалості та чергування праці з відпочинком протягом доби, а також харчування, сну, дотримання правил особистої гігієни. Це загальний ритм життя і діяльності студента, що враховує закономірності ритмів його організму і специфіку праці.

З позиції *фізіології* регулярність чергування певних моментів режиму дня забезпечує встановлення ритму в діяльності організму і рефлексу на певний час.

Режим дня відображає ритмічність фізіологічних процесів в організмі.

З позиції *гігієни* певна тривалість праці, правильне чергування різних видів діяльності, раціональне харчування, повноцінний сон, підвищення рухової активності забезпечують не лише високу працездатність, а й успішний розвиток особистості.

З погляду *психології праці* режим дня сприяє формуванню навичок, звичок, установок, які організовують працю і відпочинок, харчування і сон, забезпечують відповідну адаптацію організму, його пристосування у просторі і часі. Свої вимоги до режиму дня мають також соціологія та економіка праці, тобто режим дня — це цілісне, комплексне явище, яке формується з урахуванням відомостей всього комплексу наук про людину і організацію її праці.

Обов'язковим елементом розпорядку дня є достатній сон, при цьому слід враховувати, що тривалість сну для різних людей і різного віку неоднакова. Важливими також є: ранкова гігієнічна гімнастика — зарядка, тривалістю не менше 20 хвилин; регулярне помірне харчування; прогулянки на свіжому повітрі, тривалістю до години. У процесі відпочинку слід передбачати читання художньої та періодичної літератури, відвідування театрів, виставок, перегляд кіно та телебачення, а у вихідні дні — обов'язкові тривалі прогулянки.

Таким чином, успішне вирішення проблеми часу для студентів вимагає, насамперед, чіткого планування робочого дня, що сприяє підвищенню ефективності розумової праці.

Слід пам'ятати, що на самостійну індивідуальну працю слід витрачати щоденно 3—4 години, при цьому необхідно робити п'ятихвилинні перерви через кожні 45 хвилин занять. Найдоцільніше виходити на прогулянки у період з 14 : 00 до 16 : 00, оскільки у цей проміжок часу працездатність найменша. Найбільша працездатність припадає на ранкові години (з 8 : 00 до 12 : 00) і на вечірні (з 17 : 00 до 19 : 00). Найбільш продуктивні дні тижня — вівторок, середа, п'ятниця, непродуктивні — понеділок і четвер.

Індивідуальна робота, яка має оптимальний характер, містить такі етапи: підготовчий, основний та перевірний.

Підготовчий етап — це психологічне налаштування на глибоке розуміння і міцне засвоєння знань.

Основний етап — сам процес виконання завдання, що в свою чергу включає:

а) сприймання й усвідомлення мети та завдань індивідуальної роботи, орієнтацію в матеріалі;

б) подальше осмислення матеріалу (поділ його на смислові частини, виокремлення головного, з'ясування незнайомих понять, термінів, установлення взаємозв'язку з тим, що вивчалось раніше, тощо);

в) закріплення, уточнення і розширення знань (застосування різних прийомів запам'ятовування, встановлення міжпредметних зв'язків, використання додаткової літератури тощо);

г) узагальнення і систематизацію (формулювання висновків, складання короткого конспекту з опрацьованого матеріа-

ду, створення схем, таблиць, рисунків, конкретизація загальних положень тощо).

Перевірний етап — самоконтроль (відповіді на поставлені питання, переказ подумки та вголос тощо).

Структура оптимальної роботи ще не гарантує успіху, який багато в чому залежить від застосування певних методів і прийомів, що використовуються при цьому. Їх вибір залежить від особливостей матеріалу, який опрацьовується, виду та мети завдання, а також від особистісних якостей і здатностей студента. Так, наприклад, якщо у студента домінує образне мислення, то при опрацюванні природничо-математичної інформації йому необхідно використовувати образні опори для абстрактного мислення — ілюстрації, схеми, моделі. Якщо ж переважає логічне мислення — доречно знаходити ключові поняття, опорні сигнали, складати плани, тези, конспекти.

Високий рівень працездатності та ефективності праці можна підтримувати протягом робочого дня за умови наявності перерв для відпочинку у робочий час. Слід зазначити, що регламентована перерва для відпочинку ефективніша, ніж за власним бажанням. Встановлено, що одна велика перерва менш ефективна, ніж декілька перерв, що у сукупності обіймають такий самий проміжок часу.

Найефективніші перерви, які передують зменшенню працездатності, що передбачається заздалегідь.

Випадкові перерви, які виникають унаслідок поганої організації праці, не сприяють відпочинку, а навпаки, можуть стомлювати.

Переключення на іншу роботу і виробнича гімнастика можуть розглядатися як форми відпочинку.

Мікропаузи тривалістю 1–2 секунди, а то й більше, необхідні для підтримання ритму праці.

Є декілька способів вивчення режиму дня та його окремих частин: хронометраж, само-, кіно-, відеохронометраж кращих і гірших способів і прийомів праці, що супроводжуються подальшим аналізом, узагальненнями, висновками тощо.

Метод хронометражу використовується з метою встановлення часу, який витрачається на працю та відпочинок, харчу-

вання і сон протягом доби, а також для виміру часу, який витрачається на виконання певних дій. Мета хронометражу полягає у встановленні доцільності та ефективності використання часу, з'ясуванні наявності резервів часу, який не використовується або використовується недостатньо. Самохронометраж доцільно проводити протягом тижня, оскільки саме цей період є певним циклом діяльності студента. Протягом робочого дня робляться нотатки, фіксуючи час, що витрачається на різні види діяльності та відпочинку. Потім ці дані можна порівнювати з приблизною структурою своєї праці та відпочинку, аналізувати, узагальнювати. Можна також визначити час, який витрачає кожний студент на виконання однакових завдань, на самостійну роботу і порівняти його з нормами часу, що відводяться на цю роботу.

1.8. Планування студентом самостійної навчальної діяльності

Самостійна навчальна діяльність — це один із методів навчання і самоосвіти, в процесі якої студент виступає як активна творча особистість. Ядром такої діяльності є навчальна самосвідомість, тобто усвідомлення студентом мотивів, цілей, прийомів учіння, усвідомлення себе самого як суб'єкта навчальної діяльності, який організовує, спрямовує і контролює процес навчання. Активність особистості студента проявляється у постановці цілей самостійної роботи, її плануванні, визначенні способів, самоконтролі, оцінці результатів тощо. Самостійна навчальна діяльність студентів має професійну спрямованість, при цьому значно підсилюються професійні мотиви самоосвіти та самовиховання.

Планування — когнітивний та інтелектуально-вольовий процес створення образу майбутньої діяльності (її цілей, послідовності, очікуваних результатів).

Сутність планування як вихідного положення НОП полягає у реалізації таких закономірностей:

1) мисленнєве прогнозування процесу і результату діяльності;

2) формування системи діяльності складає основу для розробки науково обґрунтованого плану.

Сутність планування самостійної навчальної діяльності полягає у побудові системи цієї роботи. Системний підхід — це водночас і планомірний, цілісний підхід, який потребує не тільки внутрішньої, а й зовнішньої упорядкованості діяльності з урахуванням усіх чинників та обставин.

Етапи розробки плану. На *початковому етапі* необхідно знайти потрібну сукупність елементів, виявити основні складові цілісної діяльності. Кількість елементів має бути мінімальною, але забезпечувати успішність функціонування системи. Кожне завдання (складова мети) цілісної діяльності є вузловим питанням плану, елементом системи.

Другий етап формування системи полягає у розкритті функціональних властивостей кожного елемента, який має виконувати відносно самостійну функцію у системі. Цей етап також пов'язаний з визначенням мети, особливо з оптимізацією цілей.

Третій етап формування системи навчальної діяльності пов'язаний з установленням причинно-наслідкових зв'язків і створенням їхньої внутрішньої структури (способу організації). Все зайве відкидається. Міцність причинно-наслідкових зв'язків є запорукою логіки побудови елементів у системі.

Ефективна організація самостійної навчальної діяльності передбачає: постановку мети, продумування способу праці, раціональне виконання мисленневих операцій (аналізу, узагальнення, порівняння, доказу тощо), зіставлення мети роботи та її результатів. Активна позиція, яка необхідна в процесі такої роботи, потребує високого рівня сформованості організаційних умінь.

Під організаційними вміннями пізнавальної діяльності розуміють уміння, що забезпечують найбільшу інтенсивність пізнання. Виділяють такі етапи формування організаційних умінь.

Перший етап пов'язаний з умінням чітко формулювати освітнє завдання, при цьому також усвідомлюються значущість

організаційних умінь і залежність вибору засобів досягнення результатів від характеру освітнього завдання.

Другий етап полягає в побудові своєї діяльності залежно від рівня наявних знань. Аналіз рівня засвоєння матеріалу та постановка нових пізнавальних завдань вимагають висунення гіпотези, визначення плану розв'язання проблеми та перевірки гіпотези на практиці шляхом реалізації попереднього плану.

Третій етап полягає у формуванні мотиваційної сфери навчальної діяльності. Особливу значущість набувають соціальні мотиви, мотиви професійного самовдосконалення тощо. В цьому випадку самостійна навчальна діяльність стає особисто значущою і зумовлює активність студентів у пізнавальній діяльності.

Процес планування самостійної навчальної діяльності — процес творчий, оскільки кожний навчальний предмет, кожний вид навчальної діяльності мають свою специфіку. Проте загальна методика планування має такі складові:

- а) оцінювання навчальної або пізнавальної ситуації з позиції головної мети;
- б) обґрунтоване передбачення процесу і результатів навчальної діяльності і пов'язане з ним визначення безпосередніх, конкретних цілей і завдань;
- в) розробка програми методів, засобів їх реалізації;
- г) точний розрахунок навчальної праці та пізнавальної діяльності у просторі і часі;
- д) визначення системи обліку і контролю за процесом і результатом навчання.

Під час планування власної навчальної діяльності формування загальної мети прогнозує самостійну навчальну діяльність, дає змогу бачити сам процес і результати праці. Відсутність кінцевої мети може відволікати від головного, перешкоджає встановленню зв'язків між частинами цілого тощо. Все це робить складнішим навчальну діяльність, знижує її результативність.

Система часткових цілей полегшує можливість сформулювати систему дій, знайти доцільні методи, засоби. Якщо загальну мету не уточнювати, то це утруднює розумову діяльність.

Планування дає змогу визначити послідовність навчальних дій, а це, в свою чергу, сприяє виявленню причинно-наслідкових зв'язків між окремими завданнями, блоками матеріалу.

Система роботи за часом — це визначення необхідного часу на кожний вид навчальної діяльності, при цьому розрахунок навчальної праці у просторі та часі — виваженість власних знань, умінь, навичок, організаторських здатностей, ступеня підготовленості, уміння раціонально й ефективно навчатися з урахуванням усіх обставин, що плануються. В процесі планування також ураховуються власні здібності, наявні умови та засоби праці, можливість їх використання (навчальна та наукова література, ТЗН, комп'ютерні навчальні програми тощо). Під час планування самостійної навчальної діяльності студенту також необхідно не тільки враховувати всі фактори та обставини, які можуть позитивно чи негативно впливати на цей процес, а й передбачати форми самоконтролю і самоперевірки (бажано на кожному етапі плану), що дає змогу вчасно вносити корективи у власну навчальну діяльність.

Планування самостійної навчальної діяльності сприяє розвитку у студентів рефлексії — мисленнєво-діяльнісному процесові, за допомогою якого суб'єкт освіти усвідомлено та чуттєво "переживає" власну діяльність. Рефлексія — джерело внутрішнього досвіду, спосіб самопізнання. Вона дає змогу студенту усвідомити свою індивідуальність і підібрати засоби для підвищення ефективності своєї навчальної діяльності у подальшому. На основі рефлексії студент може не лише планувати майбутню діяльність, а й будувати її реалістичну структурну основу.

Тема 2

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Філософські аспекти соціалізації особистості

Соціалізація (від лат. *socialis* — суспільний) як явище суспільного життя — історично зумовлений процес розвитку особистості, притаманний певному суспільству, що забезпечує надання індивіду та засвоєння ним цінностей, норм, установок, зразків поведінки в процесі життєдіяльності. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися в умовах як виховання, тобто цілеспрямованого формування особистості, так і стихійного впливу на особистість.

У межах соціалізаційного процесу здійснюється соціальне виховання, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій¹.

---

¹ Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; За заг. ред. А.Й. Кепської. — К., 2002. — 164 с.

Мета соціалізації — допомогти особистості вижити в суспільному потоці криз і революцій — екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Соціалізація як наукова категорія почала розглядатися з появою книги "Теорія соціалізації" у 1887 р., автором якої був американський соціолог Ф.Г. Гіддінгс. Він запропонував розглядати соціалізацію у вигляді процесу розвитку соціальної природи людини. В середині ХХ століття соціалізацію визнали самостійною, міждисциплінарною галуззю дослідження, яка робила акцент на місці і ролі соціального виховання людини в дитинстві, підлітковому та юнацькому віці. Початок нового тисячоліття характеризується розширенням кола досліджень соціалізаційного процесу навіть до похилого віку людини.

Відтак, соціалізація як наукова категорія розглядає коло питань, які відтворюють соціальні та особистісні відносини у суспільстві. Крім того, загострення відносин, що концентрується навколо проблем соціальної адекватності молодого покоління та його життєвої компетенції, зумовлює їх широке вивчення науками про людину, а саме: філософії, соціології, психології, етнографії, педагогіки та ін.

Усвідомлюючи та оцінюючи соціалізацію як наукову категорію та як явище суспільного життя, українська дослідниця Н.М. Лавриченко¹ аналізує філософські та інші концепції як метатеоретичне підґрунтя для її педагогічного осмислення. Вона докладно розглянула проблеми філософського трактування соціалізації, якому присвячена ціла низка питань багатьох наукових шкіл і напрямів, наприклад, таких, як персоналізму, неотомізму, екзистенціалізму та його християнської похідної, прагматизму та неопрагматизму, гуманізму і неогуманізму.

З позицій західної філософії соціалізація усвідомлюється як поняття про взаємовідносини людини і суспільства, в результаті яких, з одного боку, відбувається розвиток особистої

---

¹ Лавриченко У.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.

інтелектуальної і соціальної свободи, а з іншого — вдосконалюється мистецтво соціального діалогу, взаємодії, кооперації. При чому соціалізаційний процес як передумова соціальної свободи і творчості генерацій спричиняє стрімкий розвиток суспільства.

Французький мислитель П'єр Тейяр де Шарден розглядає соціалізацію разом із персоналізацією. Він визначає персоналізацію як етап виникнення і вдосконалення особистості, яка вважає себе частиною організованого цілого, а соціалізацію — як сферу, в якій окремі свідомості і самостійності об'єднуються, підкреслюючи глибину та непередбачуваність свого "Его". На думку дослідника, людство віднайде шляхи своєї гуманізації завдяки новим формам контакту і співробітництва¹.

Нині пошук шляхів осмислення соціалізації спрямований на виявлення взаємовідносин категорій "суб'єкт — об'єкт" (суспільство — це суб'єкт впливу, а людина — його об'єкт) та "суб'єкт — суб'єкт" (суспільство і людина — суб'єкти впливу). Основоположниками першого підходу є французький вчений Еміль Дюркгейм та американський — Талкот Парсонс, другого — американські вчені Чарльз Кулі і Джордж Гербарт Мід. Згідно з першим підходом, соціалізація трактується як процес адаптації людини до суспільства, яке її формує відповідно до культурних надбань, другим — як розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури.

Однак на думку Л. Кольберга, надмірна соціалізація неодмінно призведе до втрати особистістю своєї унікальності. Він запропонував розглядати моральне виховання як стимулюючу систему постійного зростання людини (етапи морального зростання), протиставляючи її рольовій теорії, що робить наголос на підпорядкуванні особистості нормам, які в процесі інтеріоризації стають елементом свідомості².

---

¹ Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М.: Наука, 1965. — 240 с.

² Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education // Moral Education: interdisciplinary Approaches. — Toronto: University of Toronto Press, 1971. — P. 23—92.

За часів радянського тоталітаризму суб'єктність особистості обмежувалася за рахунок муштри та підганяння під стандарт, що призводило до загострення взаємовідносин її із суспільством. Тому на сучасному етапі важливо сформуванати бачення особистості як суб'єкта власного розвитку та соціалізації.

Сучасні українські філософи вирішують проблему соціалізації шляхом вивчення діалогів у вигляді відношень: "я — я" — внутрішній діалог як умова формування самосвідомості та самооцінки; "я — ти" — сфера формування морального почуття, почуття любові, ненависті, дружби; "я — ми" — сфера виховання національної свідомості, класового почуття, почуття гуртової солідарності; "я — людство" — умова усвідомлення своєї приналежності до людського роду, джерело філософсько-історичних, футурологічних рефлексій; "я — друга природа" — сфера оцінювання світу речей, створених людиною, можливість стати "мірилом всіх речей"; "я — природа" — сфера прояву найрізноманітніших інтересів — від прагматичного до естетичного, формування екологічної свідомості, різних філософських концепцій; "я — універсум" — сфера формування світогляду, релігійних і філософських вчень, міркувань щодо сенсу життя і смерті¹.

Усвідомлення соціалізації як явища суспільного життя зумовило виокремлення суджень і висновків, на тлі яких відбувається дія суспільних норм, цінностей і значень у межах феномену культури, або в межах культурологічного підходу. Соціалізація особистості, з культурологічного погляду, здійснюється шляхом її привчання до соціальних ролей і нормативної поведінки, засвоєння нею позитивних мотивацій і прийнятих у суспільстві значень. Крім того, культурологічний контекст соціалізації розглядається в площині соціального статусу, знаковими носіями якого можуть бути різні чинники: родинні стосунки, освіта, етнічне або соціальне походження, багатство, особисті досягнення у мистецтві, життєвому досвіді, науці тощо. Культурними агентами соціалізації можуть бути національні системи освіти та виховання, суспільні інституції

---

¹ Лавриченко *У.М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.

(сім'я, школа, трудовий колектив, неформальні групи, спільноти різного рівня та характеру), окремі люди. Провідним показником особистісної культури сьогодення є рівень загальної і професійної освіченості.

З позиції соціальної психології процес становлення і розвитку особистості є сутністю соціалізації і розглядається в контексті взаємовідносин категорій суб'єкта і об'єкта. Тобто, з одного боку, індивід засвоює соціальний досвід суспільства, а з іншого — стає активним агентом розвитку цього самого суспільства. Соціалізація розгортається у трьох взаємопов'язаних сферах — діяльності, спілкуванні, самосвідомості, характерною особливістю яких є відтворення соціальних зв'язків особистості із зовнішнім світом. У сфері діяльності особистості відбувається зміна фаз поетапного поступального розгортання системи соціальної життєдіяльності на фоні провідного виду. У сфері спілкування — розширення та примноження кількості і змісту контактів з іншими людьми. У сфері самосвідомості відбувається сприйняття і розуміння особистістю самої себе як певної цілісності, визначення власної ідентичності. Структурними елементами цієї сфери можуть бути, наприклад, пізнавальний (знання себе), емоційний (оцінка себе), поведінковий (ставлення до себе).

Соціологічний підхід до вивчення зазначеної проблеми представлений у вигляді тривимірного простору (мега-, макро- і мікрорівень), який розглядає суспільство як соціальну систему і цілісний організм. Мегарівень характеризується вивченням самовідтворення й розвитку суспільної системи як соціальної структури. Макрорівень ґрунтується на вивченні суб'єкт-об'єктних відносин певного соціального середовища, що стає предметом дослідження таких наукових напрямів, як соціологія освіти, політики, сім'ї, релігії тощо, мікрорівень — особистісного становлення та розвитку індивіда, що стає предметом дослідження соціології особистості.

Один із відомих нині напрямів соціологічних досліджень — структурно-функціональний, основоположниками якого є Т. Парсонс і Р. Мертон. Вони трактують процес соціалізації як засвоєння особистістю певних нормативних структур, символів культури, знань, що сприяє процесу її адаптації до со-

ціального середовища і стає підґрунтям "поведінкової впевненості".

Іншими фундаторами соціологічної теорії соціалізації є Пітер Бергер і Томас Лукман, на думку яких відбувається неперервний діалектичний процес розгортання суспільства в трьох взаємопов'язаних напрямках: екстерналізації, об'єктивізації, інтерналізації. Екстерналізація трактується як реалізація діяльності щодо проєкцій суб'єктивних індивідуальних значень людства на реальний світ в процесі його перетворення; об'єктивізація — усвідомлення навколишньої дійсності як об'єктивно даної; інтерналізація — сприйняття та усвідомлення об'єктивної реальності як суб'єктивно значущої. Соціалізацію визначають як онтогенетичний процес, за допомогою якого людина стає членом суспільства, тобто як процес послідовного і всебічного входження в об'єктивний світ або в окрему його частину. Цей процес має дві фази: первинну, на якій індивід стає членом суспільства; вторинну, на якій він може входити в нові сектори об'єктивного світу. Перша фаза характеризується ідентифікацією дитини зі значущими іншими в процесі привласнення їхніх ролей та настанов. Вона завершується тоді, коли свідомість індивіда привласнює поняття узагальненого іншого і все, що його супроводжує. Вторинна фаза полягає у конструюванні індивідом соціальних реальностей як психологічних механізмів розгортання цього процесу.

Дослідження концептуальних підходів щодо визначення соціалізації дає змогу також розглянути цей процес у контексті соціальної педагогіки, яка передбачає розв'язання проблем у суспільстві педагогічними методами. Соціальна педагогіка має такі головні завдання: проведення аналізу педагогічних аспектів стратифікаційної структури суспільства; вивчення виховних можливостей життєвого середовища, великих і малих людських груп; розробка теорії і технології соціального виховання та соціально-педагогічної діяльності; проведення соціально-недагогічної роботи тощо. Соціальна робота, у свою чергу, передбачає покращання соціальних умов людського життя.

Таким чином, процес соціалізації особистості стає предметом дослідження широкого кола гуманітарних і соціальних

наук, кожна з яких розкриває свої специфічні механізми, що сприяють усвідомленню цього процесу як багаторівневого та багатоаспектного. Крім того, процес соціалізації стає предметом педагогічного дослідження його структури, форм та методів здійснення.

2.2, Нормативно-правова база соціалізації дітей І МОЛОДІ

В Україні на сучасному етапі під соціальним становленням молоді розуміють кількісні та якісні зміни цієї демографічної групи. Молодь як соціально-демографічна група охоплює такі вікові межі: неповнолітні (від 14 до 18 років), повнолітні (віком до 28 років). За даними Держстандарту України на 1 січня 2000 р. кількість молоді віком від 14 до 28 років трохи перевищує 11 млн осіб, що становить 22,3 % загальної кількості постійного населення країни. Молодь переживає стан сімейної та позасімейної соціалізації, інтерналізації норм і цінностей, творення соціальних і професійних очікувань, ролей і статусу у процесі спеціального соціального забезпечення, допомоги, обслуговування й іншого соціального захисту.

Проблеми, що виникають у процесі соціалізації молоді, у сучасному соціумі поділяють на дві групи.

1. Соціальні молодіжні проблеми: визначення ролі та місця молоді в сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтирів та їх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді.

2. Особистісні проблеми молоді: пошуки сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення власної сім'ї; взаємостосунки з дорослими та однолітками; здоров'я молодих людей.

Визначимо деякі напрями молодіжної політики у світі як провідного компонента соціалізаційного процесу. Огляд документів (наприклад, "Конвенція про права дитини", "Концепція виховання європейської громадянськості"), які приймає

міжнародне співтовариство, свідчить про загострення та кризовий стан соціального процесу, що зумовлює визначення духовних цінностей сучасного суспільства. Формування громадянськості як інтегрованої ціннісної орієнтації стає провідним завданням молодіжного соціалізаційного процесу.

Громадянськість розглядається як ієрархічна структура, до складу якої входять такі рівні формування цінностей: національний — його завданням є формування громадянина держави; регіональний — формування громадянина певної регіональної спільноти (наприклад, громадянина Європи); глобальний (загальнолюдський) — формування громадянина світу¹.

Розглянемо національний рівень ідеї громадянськості. Наприклад, в умовах українського державотворення провідним завданням національного виховання є формування таких цінностей, як патріотизм, гуманізм, толерантність, совість, честь, любов, дружба, працелюбність, а також цінностей, які пов'язані з належністю до народу (спільність мови, способу мислення, географічних умов, релігійних вірувань, традицій, звичаїв, освіти, мистецтва, літератури тощо).

З метою утворення нової європейської громадянськості експерти Ради Європи дійшли висновку, що вона має спільні риси, незважаючи на специфічні особливості, характерні для кожної з країн. Спільність стосується трьох провідних складових: знань, цінностей і практичних навичок.

Найбільш важливими знаннями, необхідними для повноцінного життя як в умовах демократичної держави, так і в умовах єдиної Європи, були названі: функціонування демократії та її інститутів; політичні, юридичні та фінансові аспекти життя держави, регіону; громадянські права, свободи та обов'язки у визначенні державних і міжнародних документів; розуміння поняття "демократичне громадянство" у суспільстві, в якому живуть громадяни; європейський (міжнародний) контекст демократичного громадянства.

До спільних важливих цінностей громадянського виховання зараховано: рівноправність кожного людського життя; по-

---

¹ Лавриченко У.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.

вага до себе та інших; свобода; солідарність; етнічна, расова, політична, культурна та релігійна толерантність; взаєморозуміння; громадянська мужність.

Кожному громадянину Європи необхідні такі навички: розв'язувати конфлікти у неагресивній формі; аргументувати та захищати власну думку; інтерпретувати аргументи іншого; розуміти і приймати відмінні погляди; робити вибір, піддавати моральному аналізу альтернативні позиції; нести спільну відповідальність; розвивати конструктивні стосунки з іншими людьми; вміти критично осмислювати, порівнювати позиції та істини.

Радою культурного співробітництва в межах роботи Ради Європи був створений кодекс виховних цінностей, схвалений як керівництво до дії в умовах мультикультурного суспільства. Складовими кодексу громадянського виховання є такі аспекти: ставлення людини до себе, стосунки з іншими людьми, ставлення до суспільства, до навколишнього середовища.

Ставлення до себе характеризується так: ми цінуємо кожную особистість як унікальну сутність, яка є важливою для нас сама по собі і має потенціал духовного, морального, інтелектуального та фізичного розвитку.

Особистість для реалізації цієї цінності повинна: прагнути пізнати власний характер, його сильні та слабкі сторони; розвивати почуття самосвідомості; зрозуміти сенс життя, своє призначення в ньому, замислюватись як його прожити; прагнути жити згідно із загальноприйнятими моральними нормами; з відповідальністю використовувати свої права і привілеї; набувати знань і мудрості протягом життя; нести відповідальність за своє життя у межах своїх можливостей.

Взаємини з іншими людьми як цінність представлено таким чином: ми цінуємо інших людей незалежно від того, що вони мають чи можуть зробити для нас; ми цінуємо ці стосунки як такі, що мають важливе значення для нашого розвитку та блага суспільства.

Керуючись зазначеною вище цінністю у взаєминах, потрібно: поважати гідність всіх людей; давати зрозуміти, що їх цінують; викликати дояльність, довіру, щирість; співпрацювати з іншими; підтримувати інших; поважати довіру, життя, при-

ватність, власність; намагатися розв'язувати проблеми мирним шляхом.

Ставлення до суспільства визначається так: ми цінуємо правду, права людини, закон, справедливість, колективні зусилля для спільного блага; особливо цінуємо сім'ю як джерело любові і підтримки для всіх її членів, як основу суспільства, в якому люди турбуються одне про одного.

Принципи реалізації зазначеної цінності такі: розуміти свої громадянські обов'язки; бути готовим протистояти цінностям або діям, що можуть зашкодити окремим особам чи всьому суспільству; підтримувати сім'ю у вихованні дітей і турботі про утриманців; допомагати людям розуміти закон і його дії; підкорятись закону і сприяти виконанню його іншими; приймати різноманітність і поважати право інших людей на релігійну і культурну своєрідність; підтримувати людей, які самостійно не можуть вести правильний спосіб життя; сприяти демократії; зробити правду та єдність пріоритетами громадянського життя.

Така цінність, як ставлення до навколишнього середовища, представлена твердженням: ми цінуємо світ природи як уособлення дива і джерело натхнення; ми визнаємо своїм обов'язком збереження оточуючого середовища у належному стані для прийдешніх поколінь.

Керуючись цією цінністю, необхідно: зберігати збалансованість і різноманіття у природі; виправдовувати розвиток лише за умови збереження навколишнього середовища; відновлювати природне середовище, зруйноване людиною; зберігати красу природи; усвідомлювати місце людини в світі.

Окреслимо цінності глобального, планетарного рівня формування громадянства. Паризька конференція у 1974 р. прийняла "Рекомендації виховання у дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і поваги до прав людини і основних свобод", що стали нормативною, методологічною та практичною базою для всіх подальших програм і проектів ЮНЕСКО у цьому напрямі. Цей документ чітко визначає принципи і зміст виховання за такими аспектами:

Вступ до спеціальності

- розуміння та повага до всіх народів, їх культур, цивілізацій, цінностей та способу життя; повага до місцевих етнічних культур і культур інших народів;
- усвідомлення зростаючої глобальної (політичної, економічної, культурної, екологічної) взаємозалежності між народами і націями;
- здатність до спілкування з іншими;
- усвідомлення не тільки прав, а й обов'язків, покладених на окремих осіб, соціальні групи і народи стосовно один одного;
- розуміння необхідності міжнародної солідарності та співробітництва;
- готовність окремої особи брати участь у вирішальних проблемах своєї громади, своєї країни та світу в цілому;
- глобальна перспектива для освіти на всіх рівнях і у всіх формах¹.

У документі підкреслюється взаємозв'язок між вихованням у дусі миру і полікультурним вихованням, які стають підґрунтям для запобігання різним формам насилля та ісонфліктів між етнічними, релігійними та іншими групами населення планети. Оскільки великого значення набуває виховання молоді у дусі миру, прав людини і миролюбства, то на Паризькій конференції 1995 р. була прийнята декларація, яка визначила провідні завдання освіти щодо поширення культури миру.

У цьому документі ЮНЕСКО визначає такі напрями освіти:

- навчання і практична підготовка вчителів і учнів до взаємодії, урегулювання конфліктів, посередництва;
- встановлення зв'язків школи з повсякденним життям, шкільних заходів з життям міста (села, регіону), що сприятиме залученню до діяльності в галузі культури і розвитку всієї громади;
- внесення до навчальних планів інформації про громадські рухи за мир та ненасилля, демократію і справедливий розвиток. Встановлення взаємозв'язку між місцевими та міжнародними установами з метою сприяння розвитку в учнів

---

¹ Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.

почуття лояльності у ставленні до сім'ї, місця проживання, етнічної або культурної групи, своєї країни, всього світу;

— поширення почуття спільності з іншими народами і з усім життям планети з метою збереження культурного різноманіття світу та його екології для наступних поколінь;

— систематичне розширення та оновлення навчальних програм з метою забезпечення такого підходу до етнічних, расових і культурних відмінностей між народами, який би підкреслював їх рівність і унікальний внесок кожного у загальний розвиток та добробут;

— систематичне оновлення методів викладання історії з посиленням акценту на засобах реалізації ненасильницьких соціальних перетворень, на визнанні ролі жінки в історії;

— викладання навчальних дисциплін у тісному зв'язку з культурою та життям суспільства. Слід спростовувати поширений міф про те, що війна і будь-яке інше організоване насилля генетично властиві людській природі, а не виникають на соціальному ґрунті¹.

Зазначений документ став передумовою створення провідних завдань педагогіки ненасилля та її похідної — екологічної освіти і виховання як цінностей, притаманних громадянам світу. До цих завдань належать:

— визнання цінності всього живого, людини і її життя;

— заперечення примусу як способу вирішення політичних, економічних і міжособистісних проблем і конфліктів;

— виховання молоді у дусі миролюбства, поваги до гідності і прав інших людей, бережливого ставлення до природи, всього живого, здатності вирішувати конфлікти без застосування відкритих та потайних форм примусу;

— формування інтересу до навколишньої природи, культури поведінки в навколишньому середовищі;

— надання елементарних знань про екологічні системи живих організмів, формування розуміння єдності і різноманіття природи;

— формування розуміння соціального і природного середовища як системи взаємопов'язаних компонентів.

---

¹ Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М.: Наука, 1965. — 240 с.

Однак розуміння соціалізації тільки як здійснення процесу формування та розвитку певних особистісних якостей сучасної молоді та забезпечення її відповідною базою знань, умінь і навичок сьогодні замало.

Оскільки сучасне суспільство вимагає поступального збільшення ваги практичної участі молодого покоління у житті, то у Законі "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" визначено провідні принципи соціальної роботи з нею. Ці принципи значною мірою гарантують розвиток законодавчої діяльності держави щодо забезпечення різних видів соціальної роботи з молоддю, здійснюють вплив на вирішення соціальних питань. До них належать:

- повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України та її природи;

- безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики і програм, які стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема;

- урахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави;

- доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій;

- відповідальність держави за створення умов щодо розвитку та самореалізації дітей і молоді;

- єдність зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, установ та громадян у справі соціального становлення та розвитку дітей і молоді;

- відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за дотримання Конституції, законодавства України.

Усвідомлення запропонованих заходів та їх реалізація допомагають віднайти адекватні і конструктивні шляхи соціалізації молоді в Україні, зосередивши увагу на попередженні відчуження їх від суспільства. Вирішення цих проблем порушено у Декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" від 15 грудня 1992 р., головними завданнями якої є:

- вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових і матеріальних гарантій щодо здійс-

нення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій для повноцінного соціального становлення та розвитку молоді;

— надання допомоги молодим людям у реалізації й самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків і дівчат до активної участі в національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей;

— залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України;

— надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного й фізичного розвитку, професійної підготовки;

— координація зусиль усіх організацій та соціальних інститутів, які працюють з молоддю.

Проголошена Декларація стала основою для здійснення державної молодіжної політики в Україні.

Отже, створення суспільством і державою правових, організаційних, матеріальних та духовних умов для розвитку студентської молоді є підґрунтям для соціального виховання як системи соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння молодим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки.

Література

1. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. — Ростов н/Д.: Феникс, 1999. — 416 с.
2. Бондарчук Е.Н., Бондарчук Л.И. Основы психологии и педагогики. — К.: МАУП, 1999. — 168 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка. — К.: Академія, 2001. — 576 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
5. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. — СПб.: Свет, 1997. — 608 с.
6. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию. — М.: Просвещение, 1983. — 144 с.
7. Древелов Х. и др. Домашние задания. — М.: Просвещение, 1989. — 80 с.
8. Дьяченко М.И., Кандыбович Л. А. Краткий психологический словарь. — Минск: Хэлтон, 1998. — 399 с.
9. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 189 с.
10. Заброцький М.М. Педагогічна психологія. — К.: МАУП, 2000. — 100 с.
11. Заевязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация. — М.: Академия, 2001. — 192 с.
12. Ильина Т.А. Педагогика. — М.: Просвещение, 1984. — 496 с.
13. Камков И.Л. Педагогика высшей школы. — М.: МЭСИ, 1980. — 296 с.
14. Максименко С.Л., Соловієнко В.О. Загальна психологія. — К.: МАУП, 2000. — 256 с.
15. Осницкий А.К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активной личности. — М.: Знание, 1986. — 80 с.
16. Основы вузовской педагогики / Под ред. Н.В. Кузьминой — Л.: ЛГУ, 1972. — 311 с.
17. Основы педагогики и психологии высшей школы / А.В. Петровский, В.М. Ковалева и др.; Под ред. А.В. Петровского. — М.: МГУ, 1986. — 303 с.

18. Паламарчук В.Ф., Орлов СИ. НОТ школьника — путь к творчеству. — К.: Рад. шк., 1988. — 134 с.
19. Педагогика высшей школы / Под ред. Н.М. Пейсахова. — Казань: КГУ, 1985. — 191 с.
20. Педагогжа вищо! школи / І.М. Богданова, З.Н. Курлянд та ш/ ~ О.: ПДПУ ш. К.Д. Ушинського, 2002. — 344 с.
21. Педагогша / І.М. Богданова, З.Н. Курлянд та ш. — Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. — 352 с.
22. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / С. А. Смирнов, И.Б. Котоваидр.; Под ред. С. А. Смирнова. — М.: Академия, 1998. — 512 с.
23. Педагогика / Под ред. В.В. Белорусовой и И.Н. Решетень. — М.: Физкультура и спорт, 1986. — 288 с.
24. Педагогика / Ю.К. Бабанский, В.А. Сластенин и др.; Под ред. Ю.К. Бабанского. — М.: Просвещение, 1988. — 479 с.
25. Проблемы научной организации труда в школе / Под ред. И.П. Раченко. — М.: Педагогика, 1987. — 152 с.
26. Раченко И.П. НОТ учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 238 с.
27. Раченко И.П. Принципы научной организации педагогического труда. — К.: Рад. шк., 1989. — 190 с.
28. Рувинский Л.И., Кобыляцкий И.И. Основы педагогики. — М.: Просвещение, 1985. — 224 с.
29. Ситаров В.А. Дидактика / Под ред. В.А. Сластенина. — М.: Академия, 2002. — 368 с.
30. Халперн Д. Психология критического мышления. — СПб.: Питер, 2001. — 512 с.
31. Харламов И.Ф. Педагогика. — М.: Юность, 1997. — 512 с.
32. Хуторской А.В. Современная дидактика. — СПб.: Питер, 2001. — 544 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 3. Актуальність соціальної роботи в Україні

Характеристика терміна "соціальне". Особливості взаємодії особистості та соціуму. Економічні причини загострення соціальних проблем в Україні. Зміни і новоутворення в соціальній структурі суспільства. Характеристика кількісного та якісного складу населення. Провідні напрями соціальної політики в Україні. Роль соціального педагога в розв'язанні соціальних проблем суспільства.

Тема 4. Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки

Поняття про соціальне виховання. Концепції соціального виховання. Система соціального виховання. Єдність біологічних і соціальних факторів у процесі соціальної адаптації особистості. Включення особистості у сферу соціальної діяльності. Основні напрями організації процесу соціального виховання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання спрямовані на формування у студентів системи знань (знання законів, закономірностей, понять, визначень, сутності явищ і процесів педагогічної дійсності), професійних умінь, навичок, з метою засвоєння певних фахових ролей і розвиток особистісних якостей. Кожне завдання відповідає конкретній темі і має чітке призначення. Завдання поділяються на класи: тренувальні, стереотипні, евристичні, діагностичні. Завдання, що належать до класу діагностичних, пропонуються для індивідуального призначення.

Завдання поступово ускладнюються — від тренувальних до стереотипних і евристичних з відповідним збільшенням кількості дій для їх виконання або кількості видів виконаних робіт. Умовний поділ запропонованих завдань здійснюється за такими ступенями складності: завдання тренувального характеру мають I ступінь складності, стереотипні — II, евристичні — III. Відповідно до зазначених класів завдань розглядається і рівень інтелектуальної активності: у відпрацюванні тренувальних завдань першого ступеня складності, стереотипних завдань другого ступеня складності, евристичних завдань третього ступеня складності.

Завдання першого ступеня складності (тренувальні) спрямовані на формування системи знань, науково-пізнавальних умінь і навичок та на розвиток сприймання, уваги, пам'яті, тобто на запам'ятовування і засвоєння фактів, понять, закономірностей, законів, теорій, принципів і правил, а також відпрацювання гностичних умінь і навичок.

Завдання другого ступеня складності (стереотипні) спрямовані, крім зазначених вище напрямів, на оволодіння вміннями складати та оформляти звіти, анотації, програми, статті, рукописні книги, тобто виконувати розумові дії, необхідні для застосування отриманих знань.

Завдання третього ступеня складності (евристичні) вимагають відповідних знань, умінь і навичок, сформованих попередніми завданнями, та сприяють активізації і розвитку мисленневої, оціночної та ціннісно-сислової діяльності, а також формуванню умінь давати самостійні і критичні оцінки.

Завдання до теми 1. Наукова організація праці студента

/ ступінь складності

1. Підготуватися до мікрровиступу за темою "Психологічні теорії засвоєння інформації".
2. Скласти питання для проведення бесіди за темою "Основні етапи сприймання та осмислення навчальної інформації".
3. Підготуватися до мікрвикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Основні правила і прийоми запам'ятовування навчального матеріалу".
4. Скласти бібліографію до теми "Наукова організація роботи соціального педагога (працівника)".

// ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Методи і прийоми запам'ятовування" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Правила конспектування, оформлення та доопрацювання конспекту". Оформити у вигляді статті до педагогічної газети.

3. Написати анотацію на роботу: *Раченко І.П.* НОТ учителя. — М.: Просвещение, 1989. — 238 с.

4. Провести спостереження за вчителем, який працює з дітьми молодшого шкільного віку з метою виявлення принципів наукової організації праці, зробити висновки й оформити у вигляді звіту.

III ступінь складності

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособистісних стосунків у студентській групі і зробити висновки стосовно лідерів, ізольованих або пригнічених студентів, установити причину. Оформити у вигляді наукового звіту.

2. Провести наукове спостереження за одним зі студентів з метою виявлення психологічних механізмів засвоєння навчальної інформації та правил і прийомів запам'ятовування. Оформити у вигляді доповіді.

3. Провести спостереження (і якщо потрібно, дослідну бесіду) з одним із студентів з метою виявлення режиму індивідуальної праці та відпочинку. Оформити у вигляді наукового звіту.

4. Провести спостереження з одним із студентів з метою виявлення сформованості організаційних умінь пізнавальної діяльності. Оформити у вигляді доповіді.

Завдання до теми 2. Актуальні питання соціалізації особистості

/ ступінь складності

1. Підготуватися до мікрориступу за темою "Спільні і відмінні риси двох процесів: соціалізації і виховання".

2. Підготувати і провести бесіду за темою "Принципи соціалізуючого процесу".

3. Підготувати запитання для виконання ролі кореспондента педагогічної газети на прес-конференції за темою "Соціальні проблеми сучасної молоді".

4. Скласти бібліографію до теми "Проблеми соціалізації молоді в Україні".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні нормативно-правові матеріали для розкриття теми "Особливості впровадження державної молодіжної політики у різних сферах життєдіяльності" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Аналіз діяльності молодіжних організацій на Одещині", оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник наукових студентських праць".

3. Скласти план виховної роботи для студентів першокурсників з метою формування згуртованого студентського колективу.

4. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою "Державна молодіжна політика у галузі освіти і культури".

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у соціально-економічній сфері. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

2. Провести інтерв'ю з групою студентів з метою виявлення їх належності до молодіжних організацій. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

3. Провести анкетування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у галузі освіти і культури. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

4. Провести бліцопитування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у сімейно-побутовій сфері. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

Інструктивні матеріали до запропонованих завдань

Рекомендації щодо підготовки мікрровиступу

1. Як зробити переконливим виступ? Визначити основну думку, уточнити послідовність її розкриття, перевірити достовірність використаних фактів, зробити висновки.

2. Вимоги до тих, хто виступає: розповідати вільно, спираючись на матеріальні носії інформації або власні знання, звертатися безпосередньо до аудиторії, дивлячись в очі своїм співбесідникам, висловлювати власну позицію до сказаного.

Рекомендації щодо підготовки мікрвикладення методом розповіді

1. Розповідь — монологічна форма викладення навчального матеріалу.

2. Педагогічна функція розповіді така:

а) акцентування вчителем уваги учнів на конкретних фактах, явищах, подіях, мобілізація слухового сприймання учнів;

б) активізація розумової діяльності, психічних процесів уявлення, пам'яті.

3. Розповідь має відповідати таким вимогам:

а) бути закінченою, логічно завершеною, чіткою за структурою;

б) бути спрямованою на залучення учнів до сумісної діяльності, на зацікавленість і активність розумового процесу за допомогою змістових і риторичних запитань;

в) бути емоційною (застосування художніх образів, висловлення власного ставлення до викладеного матеріалу).

Рекомендації щодо підготовки мікрвикладення методом пояснення

1. Пояснення — монологічна форма викладення певного явища або події, його місця в системі зв'язків і взаємозв'язків з іншими явищами або подіями.

2. Педагогічна функція пояснення полягає у розкритті матеріалу за допомогою логічних прийомів, переконливих аргументів і доказів наукової сутності законів, правил, істин.

3. Вимоги до використання методу пояснення: точне і чітке формулювання завдання, сутності проблеми, питання; послідовність розкриття причинно-наслідкових зв'язків, аргументів; використання порівнянь, аналогій із залученням яскравих прикладів; одержання зворотної інформації про глибину осягнення істини вихованцями; корекція засвоєних знань; створення доброзичливої атмосфери.

Рекомендації щодо розробки і проведення бесіди

1. Бесіда — діалогічна форма викладення та засвоєння навчального матеріалу.

2. Педагогічна функція бесіди така: використання знань та власного досвіду слухачів з метою активізації їх пізнавальної діяльності, включення в активний розумовий процес; розв'язання суперечностей, які виникли; спонукання вихованців до самостійних висновків та узагальнень.

3. Види бесід і їх функції: вступна — підготовка слухачів до сприймання навчальної інформації; евристична — спрямована на зображення нового підходу до розв'язання проблеми; узагальнююча — повторення і систематизація отриманих знань; контрольна-оцінююча — перевірка і оцінювання засвоєних знань.

4. Вимоги до вибору питань: репродуктивно-мнемічні питання мають активізувати пам'ять і бути спрямованими на закріплення раніше вивченого навчального матеріалу; репродуктивно-пізнавальні мають бути спрямовані на розв'язання завдань засвоєними раніше способами; продуктивно-пізнавальні мають бути спрямовані на евристичний пошук або розв'язання проблем новими способами.

5. Вимоги до постановки питань: продуманість, чіткість і однозначність висловлювань, точність термінології, доброзичливість.

Рекомендації щодо складання бібліографії і написання анотації

1. Бібліографія — це: 1) перелік книжок, статей стосовно

якоїсь проблеми чи питання; 2) науковий, систематизований за певною ознакою перелік і описання книжок та інших видань.

2. Педагогічна функція складання бібліографії така:

а) оволодіння бібліографічною культурою, яка включає вміння користуватись алфавітними і систематичними каталогами, різноманітними картотеками в бібліотеках, довідниками, посібниками;

б) самостійний пошук літератури сприяє використанню більш широкого за тематикою кола видань.

3. Анотація — коротка характеристика книги, статті тощо, яка викладає зміст цих творів у вигляді переліку основних питань і інколи дає їм оцінку.

4. Педагогічна функція написання анотації — вміння коротко і чітко висловлювати зміст праці, узагальнювати й аналізувати, систематизувати і робити висновки.

Рекомендації щодо виконання ролі кореспондента

1. Кореспондент — співробітник газети або журналу, радіо та інших засобів масової інформації, які надсилають повідомлення з місця проведення певного заходу.

2. Педагогічна функція ролі кореспондента полягає в умінні підібрати фактичний матеріал для ознайомлення й аналізу з метою постановки продуманих, чітких питань і збагачення власного кругозору. Коло питань, які цікавлять кореспондента, треба окреслити заздалегідь.

Рекомендації щодо написання статті

1. Стаття — науковий або публіцистичний твір невеликого обсягу, в якому викладені власні думки, роздуми та дослідження з певної проблеми.

2. Педагогічна функція написання статті полягає у розвитку вміння складати та реалізовувати її план, до складу якого входять такі розділи: вступний — висловлення головної думки чи тези; основний — аналіз розглянутих явищ, фактів, подій, процесів і доведення головної думки або тези; заключний — формулювання висновків.

3. Вимоги до написання наукової статті:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Рекомендації щодо складання програми

1. Програма — зміст і план подальшої діяльності, роботи з поданням основних принципів, намічених завдань і цілей.
2. Педагогічна функція складання програми полягає в упорядкуванні наміченої роботи або діяльності.
3. Вимоги до складання програми: програма має містити цілі і завдання діяльності, її основний зміст, шляхи і засоби реалізації, подальші перспективи.

Рекомендації щодо проведення наукового спостереження

Об'єкт спостереження бажано не змінювати протягом всіх етапів дослідження.

1. Наукове спостереження — це метод дослідження, який полягає у безпосередньому, планомірному і тривалому сприйманні педагогічних явищ без втручання дослідника і має цілеспрямований характер, тобто точно підпорядковується меті дослідження. Спонукальними мотивами наукового спостереження є інтерес і потреби. Потреби викликають бажання володіти предметом, а інтерес — ознайомитися з ним.

2. Інтерес — це тенденція особистості, яка заключається в спрямованості або зосередженості її роздумів на визначеному предметі. Інтерес — це також мотив, який діє у зв'язку зі своїм усвідомленим значенням й емоційною привабливістю. Він реалізується у спрямованості уваги, думок, роздумів.

3. Потреби — вихідні (початкові) спонукання до дії — означають відчутну людиною потребу в тому, що знаходиться поза нею. Вони виявляються у нахилах, бажаннях, волі. Потреби поділяються на біологічні, соціальні, ідеальні.

Біологічні потреби полягають у забезпеченні індивідуального і видового існування людини.

Соціальні потреби — належність до соціальної групи, знаходження на визначеному місці, користування увагою і прихильністю навколишніх людей, бути об'єктом їх поваги і любові.

Ідеальні потреби — це потреби пізнання навколишнього світу в цілому і його частин зокрема, свого місця в ньому, пізнання сутності і значення свого існування.

4. Педагогічна функція проведеного дослідження полягає у фіксації подій, фактів, явищ, ситуацій, характерних для проявів особистостей в будь-яких умовах перебування, не порушуючи нормального, природного ходу подій, процесів.

5. Вимоги до методу наукового спостереження такі: ясність і чіткість спостереження; визначеність об'єкта; систематичність і різносторонність; достатня кількість зафіксованих фактів; своєчасність і правильність, об'єктивність фіксації; простота й економічність техніки запису; вдумлива, кропітка і ретельна обробка зібраного матеріалу; врахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ; виділення істотних, стійких, повторюваних фактів, відокремлення їх від другорядних та випадкових елементів; відсутність упередженості у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновках щодо них.

Критерії та показники якості виконаних завдань

Критерії якості виконаних завдань	Показники
1. Успішність виконання завдання	Відповідає встановленому терміну подання. Результати завдання не потребують виправлень
2. Успішність засвоєння навчальної інформації	Вільне володіння теорією, уміння використовувати навчальну інформацію
3. Самостійність	Уміння формулювати і відстоювати власну думку, робити висновки й узагальнення, приймати самостійні рішення
4. Культура мовлення	Уміння грамотно користуватися професійною лексику, термінологією, технікою мовлення
5. Здатність генерувати обґрунтовані ідеї і пропозиції	Уміння аналізувати події, розкривати їх сутність, пояснювати, прогнозувати
6. Здатність до спілкування і співробітництва	Уміння встановлювати контакт і використовувати різні стилі спілкування і співробітництва
7. Готовність до оволодіння професійними компетенціями	Уміння здійснювати організаційні, операційні, евристичні процедури праці, функціональну та інформаційну підготовку програми професійної діяльності
8. Готовність до виконання ролі соціального педагога (працівника)	Уміння ідентифікувати себе з ролю: посередника; гуманіста; організатора; конфліктолога; експерта у постановці соціального діагнозу; адвоката, захисника інтересів та прав людини, сім'ї; помічника клієнтів у розв'язанні проблем; терапевта і наставника сім'ї, дітей; державного діяча, який підтримує соціальні ініціативи громадян

Критерії якості виконаних завдань	Показники
9. Прояв професійно значущих рис особистості соціального педагога	Уміння проявляти емпатійність, гуманність, делікатність, психологічну грамотність, комунікабельність, тактовність, загальну культуру та соціально-педагогічну етику
10. Прояв особистих якостей, що впливають на результативність роботи	Уміння проявляти цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, ініціативу, творче ставлення до виконання завдання
11. Самоуправління	Уміння управляти своїм станом з метою здійснення зусиль для самодослідження, самопроекування, самопрограмування, самоорганізації та самоконтролю
12. Оцінка своєї діяльності	Уміння здійснювати корекцію, засудження або схвалення власних дій

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання мають діагностичний характер, поєднують декілька видів робіт і характеризуються спрямованістю на формування проєктувальних і конструктивних умінь та умінь моделювати педагогічні процеси у контексті проблематики особистісно-орієнтовної діяльності, а також умінь використовувати знання в новій конкретній ситуації.

Завдання до теми 3. Актуальність соціальної роботи в Україні

1. Підібрати методи і провести дослідження, яке дасть можливість оцінити у студентів групи вміння спілкуватися та взаємодіяти з товаришами. Оформити у вигляді статті до студентського журналу "Збірник наукових студентських праць".

2. Підібрати методи щодо вивчення студентського колективу для діагностики умінь здійснювати самостійну навчальну діяльність з метою їх оцінки і написати стислу характеристику колективу з цього приводу. Оформити у вигляді статті до студентського журналу "Збірник наукових студентських праць".

3. Розробити проект КТС (колективної творчої справи) для студентів з метою реалізації отриманих знань щодо ролі соціального педагога в розв'язанні соціальних проблем суспільства, захистити його в процесі проведення.

4. Виявити власні якості з урахуванням здобутих знань щодо наукової організації праці і скласти програму особистісного самовдосконалення.

Завдання до теми 4. Соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки

1. Підібрати методи і провести дослідження, яке дасть можливість оцінити професійну спрямованість першокурсників і за результатами написати стислу характеристику.

2. Підібрати методи для вивчення студентського колективу з погляду ведення здорового способу життя і написати характеристику цього колективу.

3. Розробити проект КТС для студентів-першокурсників з метою реалізації отриманих знань щодо сутності соціального виховання і захистити його в процесі проведення.

4. Скористатися необхідними матеріалами для порівняльної характеристики систем соціального виховання в Україні і Росії. Оформити у вигляді статті до збірника.

Підсумковий тест на виявлення рівня готовності студентів виконувати роль соціального педагога (працівника)

Прочитайте твердження, оцініть його з позиції вашого ставлення до нього. Виберіть один варіант відповіді.

1. У мене є бажання зрозуміти сутність соціально-педагогічної діяльності: а) так; б) ні; в) можливо.

2. Мене цікавлять особливості становлення та розвитку особистості в різних мікросоціумах соціального середовища: а) так; б) ні; в) можливо.

3. У мене немає потреби здійснювати соціальне виховання дітей та молоді у будь-яких сферах їх життєдіяльності: а) так; б) ні; в) важко відповісти.

4. Мені цікаво налагоджувати взаємини з особистістю, різними соціальними групами та державними і недержавними організаціями: а) так; б) ні; в) можливо.

5. Я не маю бажання навчитися попереджувати і долати конфліктні ситуації: а) так; б) ні; в) можливо.

6. Я не впевнений, що мені потрібні знання основ соціальної політики держави та соціально-правового захисту дітей і молоді: а) так; б) ні; в) важко відповісти.

7. Мені необхідні знання основ соціології, психології, педагогіки: а) так; б) ні; в) можливо.

8. Специфіку потреб та інтересів різних вікових груп дітей і молоді мені знати необов'язково: а) так; б) ні; в) можливо.

9. Мені необхідні знання способів психолого-педагогічної діагностики: а) так; б) ні; в) можливо.

10. Сучасний стан і тенденції розвитку дитячих та молодіжних об'єднань мені знати необов'язково: а) так; б) ні; в) можливо.

11. Оволодіння культурою міжособистісного спілкування є моїм прямим обов'язком: а) так; б) ні; в) можливо.

12. Я не впевнений, що необхідно вміти аналізувати сучасні проблеми соціуму та мікросоціуму: а) так; б) ні; в) важко відповісти.

13. Створення і розвиток офіційної та неофіційної мережі соціальної допомоги особистості — це мій прямий обов'язок:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

14. Мені необхідні уміння планувати майбутню діяльність, прогнозувати її результат, передбачати проблеми, що можуть виникнути:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

15. Необхідно уміти створювати програму діяльності за окремим напрямом роботи, здійснювати відповідний відбір методів і форм роботи:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

16. Мені не обов'язково проявляти повагу до гідності клієнта та виявляти власну гідність:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

17. Я вважаю, що здатність розуміти і вибачати недоліки людини є важливою рисою соціального педагога:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

18. Створення атмосфери доброзичливості і взаємної довіри в соціумі є моїм обов'язком:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

19. Об'єктивність в оцінюванні й аналізі життєвої ситуації є суттєвою рисою соціального педагога та моєю власною: а) так; б) ні; в) можливо.

20. Моїм обов'язком є пізнання емоційного стану, проникнення у внутрішній світ переживань іншої людини:

- а) так;
- б) ні;
- в) можливо.

Підрахуйте суму балів за поданою нижче шкалою й оцініть свою готовність до оволодіння спеціальністю соціального педагога.

Обробка результатів:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 0; б – 2; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1	а – 2; б – 0; в – 1

30–40 балів – виявляється ідентифікаційна готовність, тобто готовність до ідентифікації з роллю соціального педагога (працівника), яка характеризується зацікавленістю до майбутньої професійної діяльності, здатністю до оволодіння професійними компетенціями (відповідними знаннями, уміннями, нормами та цінностями), розвитком особистісних якостей, що впливають на результативність діяльності.

20 – 29 балів – виявляються ресурсна готовність, тобто готовність до пізнання своїх ресурсів у справі оволодіння майбутньою роллю соціального педагога та бажання відкрити свої потенційні можливості.

11 – 19 балів – виявляється орієнтовна готовність, тобто готовність до перших кроків – орієнтирів щодо пізнання своїх інтересів, потреб, можливостей, якостей особистості.

0 – 10 балів – має місце початкова готовність як можливість виявити свої нахили, задатки, здібності тощо.

Змістовий модуль 2

**ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА**

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 5

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

5.1. Особливості взаємодії особистості та соціуму

Характерною особливістю сучасного українського державотворення є зростання потреб молоді у досягненні високого рівня мобільності, освіченості, компетентності, інформаційної грамотності, інтелектуальності, вихованості, духовності тощо. Реалізацію цих бажань вона вбачає, з одного боку, у зростанні досвіду суспільного життя в поєднанні з практичною діяльністю, з другого, у розвитку соціальних послуг, що призведуть до особистісного зростання в світовому вимірі. Отже, в умовах ринкових відносин більшість студентської молоді віддає перевагу значущим життєвим цінностям, а саме: грамотності, компетентності, освіченості.

Системотвірним фактором вищезазначених заходів є соціальна освіта як діяльність спеціально уповноважених освітніх закладів та установ, спрямованих на гармонійне формування студентської молоді, розвиток її природних обдарувань, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, що сприяє свідомій та активній участі у суспільно-економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя.

Вирішальну роль у реалізації соціальної освіти відіграє соціальне середовище. Воно розглядається як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, як своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства. Залежно від вікових особливостей, умов проживання, внутрішніх процесів розвитку особистості змінюються її переживання, ставлення до навколишнього світу, тобто формується соціальна ситуація розвитку.

Залежно від стану суспільно-економічного розвитку держави відбувається адаптація студентської молоді до умов соціуму. Для кризового стану суспільства, зумовленого соціально-економічними негараздами, криміналізацією, безробіттям, житловими проблемами, станом здоров'я та довкілля, послабленням ефективності педагогічного впливу інституцій, непопулярністю та корумпованістю посадових і урядових осіб, характерним є ускладнення його відносин з будь-якими верствами населення взагалі і молодими зокрема. Шлях до української моделі ринкового устрою став для держави надзвичайно важким та тривалим, що призвело до анемії культури та невизначеності ціннісних орієнтирів. Поміж шляхів вирішення проблем молодіжного соціалізаційного процесу помітну роль відіграє соціальна адаптація.

Соціальна адаптація розглядається як процес активного пристосування індивіда до зміненого за допомогою різних засобів середовища і визначається як засвоєння певних норм, оцінок, типових соціальних ситуацій, вирішення загальних проблем шляхом використання засобів стимулювання соціальної поведінки та дії. Завдяки дії цього механізму індивід виявляє свою соціальну активність (або пасивність), виробляє навички творчої спрямованості в соціальній ситуації, тобто процес соціалізації здійснюється більш активно і динамічно. В умовах нестабільного соціально-економічного стану суспільства соціалізація має дві форми: активну, коли індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації, і пасивну, коли він не вступає у взаємодію з середовищем, не прагне змінити його, визнати панівні

норми, оцінки, засоби діяльності. Показником низької соціальної адаптації є перехід в інше соціальне середовище, аномалії (різні види порушень в ціннісно-нормативній системі суспільства), відхилення у поведінці.

На характер суспільних відносин впливає також соціальна робота. Вона розглядається як специфічна діяльність уповноважених органів держави та об'єднань громадян. Соціальна робота спрямована на соціальне обслуговування, в тому числі соціальне страхування, надання соціальних послуг, соціальної допомоги громадянам, а також здійснення соціальної профілактики і соціальної реабілітації з метою реалізації та захисту економічних, соціальних, екологічних прав, духовних і культурних запитів людини.

Основні принципи реалізації соціальної роботи в суспільстві із молоддю:

- принцип надання соціальної допомоги молодій людині, незалежно від її національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, релігійної належності;

- принцип гуманності;

- принцип поєднання допомоги із самодопомогою, сутність якого — спиратися на позитивний потенціал особистості та її прагнення сприйняти соціальний вплив;

- принцип інтеграції, який передбачає взаємодію зусиль усіх соціальних інститутів, зацікавлених у продуктивному процесі соціалізації особистості;

- принцип адаптації, що визначає особливості включення різних категорій молоді у соціально значущу діяльність;

- принцип узгодженості коротко- і довготривалих перспектив соціалізації особистості, що передбачає взаємодію державної та особистісної програм фізичного, культурного, освітнього, психічного розвитку;

- принцип комплексного підходу, який означає використання широкого спектра прийомів і засобів вирішення проблем соціалізації кожної особистості державними, громадськими й приватними установами та організаціями;

- принцип етичності, що відображає характер діяльності,

спрямований на обробку наявної інформації та збереження конфіденційності;

- принцип поваги до особистості, який передбачає опору на позитивні фактори в її розвитку та наданні допомоги;
- принцип партнерства і взаємної довіри як основи продуктивної взаємодії у соціальному становленні молоді;
- принцип безкоштовності обслуговування і коштовності послуг, що визначає види та способи розрахунку за надані послуги залежно від соціального статусу особистості у суспільстві, її фізичного та психічного стану¹.

Педагогічний аналіз ролі соціальної роботи з молоддю дає змогу виокремити деякі умови її здійснення, наприклад, у сфері життєдіяльності: сім'ї, трудовій діяльності, навчанні, спілкуванні з ровесниками, під час дозвілля. Дослідження цих умов свідчить про соціальні та психологічні проблеми, з якими вступає у суперечність сучасна молодь: втрата ціннісних орієнтирів та освітніх ідеалів, невпевненість у відповідному професійному працевлаштуванні, економічна залежність від батьків, низький рівень загальної культури, зростання рівня соціальних відхилень (злочинності, пияцтва, проституції, наркоманії), кризові явища у шлюбно-сімейних стосунках тощо.

На подолання розглянутих проблем спрямована державна молодіжна політика, яка ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій щодо життєвого самовизначення студентської молоді, щодо морального, фізичного, розумового розвитку та творчого потенціалу в інтересах особистості і держави. Нині проблемами молоді займаються Державний комітет молодіжної політики, спорту та туризму, Український інститут соціальних досліджень та соціальної служби для молоді.

Провідними напрямками молодіжної політики є:

- розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для отримання молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки;

---

¹ Зверева ІД. Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33—39.

- забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства;

- створення умов для оволодіння молодих людей духовними і культурними цінностями українського народу та для їхньої безпосередньої участі у відродженні та розвитку цих надбань, охороні та відтворенні навколишнього природного середовища;

- формування у молоді почуття національної гідності, патріотизму, готовності захищати суверенітет України;

- охорона здоров'я молоді, формування у неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, вжиття інших заходів, які б забезпечували здоровий генофонд народу України.

До основних форм організації соціальної роботи слід віднести:

- індивідуальну, сутність якої полягає у здійсненні соціальної допомоги, соціальних послуг і соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру проблем, які поставили перед нею;

- групову, призначенням якої є організація соціально-значущих ініціатив, участі особистості у соціально спрямованій діяльності громадських об'єднань та організацій;

- організацію соціально корисної діяльності, в тому числі добродійної;

- соціальне навчання (соціальна освіта), яке здійснюється в різних типах навчально-виховних державних і приватних освітніх закладів і пов'язане з досягненням певного рівня соціальної освіти;

- соціально-психолого-педагогічну та юридичну підтримку, призначенням якої є професійна допомога та посередницька діяльність професіоналів у вирішенні різноманітних проблем особистості та колективу;

- консультування, в процесі якого виявляються та накреслюються основні напрями виходу з проблеми, яка хвилює особистість.

Соціальна робота з молоддю в Україні забезпечується:

- а) зацікавленою участю в її організації міністерств, органів державної влади і місцевого самоврядування, навчальних закладів, підприємств та організацій;

- б) міцною базою законодавчих актів держави та нормативних знань про права і обов'язки людини у суспільстві;
- в) органічним поєднанням державних і громадських, госпрозрахункових і безкоштовних засад соціальної роботи;
- г) диференційованим підходом до різних категорій молоді та наявних у них проблем;
- д) відкритістю і доступністю отримання різних видів соціального обслуговування, соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної реабілітації;
- е) системністю і безперервністю соціальної роботи.

Отже, проведення соціальної роботи з молоддю системою центрів соціальних служб, діяльність яких спрямована на відродження зруйнованих соціально-економічних, політичних, медико-екологічних, правових, психолого-педагогічних та інших чинників, забезпечує на сучасному рівні становлення та розвиток молоді, її самореалізацію.

5.2. Структура і функції соціальної роботи з дітьми та молоддю

Теоретичний аналіз основних засад соціальної роботи з молоддю, проведений науковими працівниками Л.Г. Коваль, І.Д. Зверевою, С.Р. Хлебнік, базується на точному визначенні сфер та напрямів її здійснення. Серед них є: соціальна профілактика, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація².

Особливу увагу привертає соціальна профілактика як вид соціальної роботи. Зміст, види та форми соціальної профілактики подано в табл. 1.

¹ Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: Навч. посіб. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.

² Там само.

Таблиця 1. Зміст, види і форми соціальної профілактики

Зміст соціальної профілактики	Види і форми соціальної профілактики
<p>Соціальна профілактика ґрунтується на виявленні несприятливих соціально-економічних умов, психолого-педагогічних факторів, що зумовлюють відхилення у психічному і соціальному розвитку дітей, підлітків, молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я тощо, а також на організації життєдіяльності та дозвіллі молоді</p> <p>Складові соціальної профілактики:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) роз'яснення правових норм соціально значущої діяльності та поведінки; 2) ознайомлення з нормативними міжнародними і державними документами, які забезпечують розвиток особистості, рівень освіти, вибір професії; 3) надання різним категоріям молоді інформації про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя, відмови від культурного проведення дозвілля; 4) організація заходів щодо забезпечення програми позитивної життєдіяльності особистості; 5) здійснення системи соціального захисту різної категорії молоді (забезпечення роботою, навчанням); 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організаційно-педагогічні заходи щодо створення виховного середовища за місцем проживання дітей і молоді (робота консультаційних пунктів з проблем освіти, виховання, організації дозвілля, працевлаштування, вибору професії; діяльність кімнат для школярів та молоді щодо задоволення культурних, художніх, спортивних, підприємницьких потреб; робота психолога з корекції поведінки молоді й відносин у сім'ї та соціумі; реалізація державних, галузевих програм з профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі – алкоголізму, наркоманії, проституції, правопорушень тощо). 2. Включення різних соціальних інститутів у процес соціалізації молоді, яке передбачає подолання міжвідомчих бар'єрів в організації профілактичної роботи, створення у мережі соціальних служб умов для прояву соціальних ініціатив, розвитку молодіжного руху та відродження традицій національного виховання (проведення масових свят, конкурсів, спортивних змагань, театралізованих дій тощо). 3. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми із сімей групи ризику (індивідуальна та групова робота з батьками й дітьми, ознайомлення різних категорій молоді з інформацією про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя, відмови від культурного проведення дозвілля)

Закінчення табл. 1

Зміст соціальної профілактики	Види і форми соціальної профілактики
6) формування відповідальності за можливі наслідки антиправових дій	<p>4. Розв'язання проблем зайнятості та працевлаштування неповнолітніх і молодих людей завдяки створенню робочих місць для цих категорій в умовах ринкової економіки.</p> <p>5. Сприяння різного роду установам освіти, спорту, культури в розгортанні різноманітних форм організації дозвілля молоді (Будинки художньої творчості, Центри художнього виховання, об'єднання за інтересами, фольклорні свята, конкурси обдарованої молоді, художні виставки, творчі об'єднання і майстерні з декоративно-прикладного мистецтва), спрямованого на відродження української національної культури</p>

Не менш важливою умовою здійснення соціальної роботи з молоддю є соціальне обслуговування. Воно розглядається як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб, створених для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій щодо надання безкоштовно чи на пільгових умовах, на компенсаційних або благодійних засадах різноманітних соціальних послуг з метою задоволення духовних, естетичних, моральних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, матеріальних та інших потреб дітей і молоді.

Зміст, форми та види соціального обслуговування подано в табл. 2.

Важливим компонентом соціальної роботи є соціальні послуги як комплекс дій держави, відповідних громадських і приватних організацій, спрямованих на створення і підвищення умов життєдіяльності молоді, можливостей її самореалізації, на реалізацію особистісних, політичних, соціальних і

Таблиця 2. Зміст, форми і види соціального обслуговування

Зміст соціального обслуговування	Види і форми соціального обслуговування
<p>Основними засадами соціального обслуговування є:</p> <ul style="list-style-type: none"> — цілісність і збалансованість як державних, так і громадських й приватних програм, серед яких найважливіше місце займають служби планування сім'ї, працевлаштування молоді, пенсійного забезпечення, соціального страхування на випадок втрати роботи, організації життєдіяльності інвалідів, дітей-сиріт, а також соціально-побутова та гуманітарна допомога інвалідам дитинства, праці, війни, самотнім матерям, які виховують дітей-інвалідів, іншим категоріям молоді, які потребують реальної допомоги (закупівля продуктів, прибирання квартири, приготування їжі, супроводження до поліклініки); — надання гуманітарної допомоги (їжа, одяг, взуття, медикаменти) дітям і жінкам, а також молодим людям, які змушені покинути сім'ю у зв'язку із жорстоким поведінням; — організація роботи благодійних ідалень, соціальних притулків для тимчасового проживання дітей, жінок і молоді, що опинилися у складних життєвих ситуаціях, та осіб, які не мають постійного місця проживання 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціально-психологічна експертиза, спрямована на визначення проблем і кризових станів різних категорій молоді, оцінка психолого-педагогічних технологій щодо корекції розвитку особистості. 2. Консультативно-медична робота, яка включає комплекс заходів щодо інформаційного та медичного обслуговування молоді, створення позитивно спрямованої програми життєдіяльності особистості. 3. Соціальна просвіта, яка передбачає підвищення загальнокультурного рівня розвитку різних категорій молоді, умови включення її у соціальне життя, засвоєння та оволодіння його цінностями. 4. Психолого-педагогічна корекція, основним завданням якої є здійснення заходів щодо попередження та подолання негативних явищ у молодіжному середовищі, труднощів у спілкуванні та міжгрупових взаєминах, формування адекватної соціально значущої діяльності

культурних прав молодшої людини. Надання соціальних послуг ґрунтується на різних формах власності, які забезпечують вільний доступ до видів і рівнів соціальних послуг.

Зміст та види соціальних послуг подано в табл. 3.

Таблиця 3. Зміст і види соціальних послуг

Зміст соціальних послуг	Види соціальних послуг
<p>Складові соціальних послуг:</p> <ul style="list-style-type: none"> — соціально-педагогічна робота з підлітками і молоддю з відхиленнями у поведінці; — соціально-медична, психолого-педагогічна робота з тими, хто відчув на собі жорстокість, насильство; — соціально-правовий, психолого-педагогічний захист прав та інтересів дітей, молоді; — роз'яснення пільг молодим сім'ям, жінкам, неповнолітнім, молоді, дітям із неповних родин; — формування правової свідомості в родині, відповідального ставлення до своїх батьківських функцій у розведених та осіб, які не були у шлюбі; — надання соціально-правової допомоги сиротам, інвалідам, а також сім'ям з групи ризику; — надання всіх видів допомоги дітям і молоді, які стали жертвами екологічних і технологічних катастроф, та тим людям, які потрапили в інші екстремальні ситуації (біженці, переселенці) тощо; — соціальний патронаж молоді, яка має відхилення у фізичному розвитку: інваліди, особи, які пройшли курс лікування від алкоголізму, наркоманії й токсикоманії; 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обов'язкові — передбачають здійснення матеріального забезпечення громадян згідно з чинними законодавчими актами і включають всі види соціального страхування: пенсійне, медичне, страхування на випадок безробіття. 2. Постійні — гарантовані існуванням мережі соціальних служб у державі, спрямованих на вирішення різного роду соціальних, економічних, психологічних, культурних, правових та інших проблем молоді. 3. Тимчасові — пов'язані з необхідністю задоволення потреб особистості в отриманні інформації, консультацій, організації життєдіяльності та дозвілля. 4. Платні — визначаються характером соціальної дисфункції, статусом, віком особистості та іншими характеристиками державних, громадських та приватних закладів соціального профілю.

Зміст соціальних послуг	Види соціальних послуг
<p>— індивідуальна робота з попередження та позбавлення шкідливих звичок (пияцтва, паління, вживання наркотиків, малорухливого способу життя та ін.);</p> <p>— підготовка підлітків і молоді до створення сім'ї та народження дитини, профорієнтація молоді з урахуванням стану її здоров'я за оригінальними ефективними методиками, у тренажерних кабінетах для юнаків та дівчат, кабінетах ЛФК</p>	<p>5. Безкоштовні — спрямовані на реалізацію державних соціальних послуг або громадських і приватних організацій, установ та осіб, які здійснюють благодійну діяльність</p>

Соціальна допомога (підтримка) розглядається як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, спрямованої на підтримання системи гарантованого державою рівня матеріального забезпечення дітей і молоді та багатодітних сімей з урахуванням їх матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі у суспільному та іншому виробництві. Це допомагає окремим людям, соціальним групам або верствам населення задовольнити потреби, необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації, а також створити умови для самореалізації.

Надання суспільством соціальної допомоги індивіду — головна характеристика соціально-педагогічної діяльності та соціальної терапії, яка впливає зі спільності їх кінцевих цілей — допомогти людині подолати повсякденні життєві труднощі. Ця діяльність спирається на виявлення та "діагностування" проблем, структурування та перетворення повсякденних поведінкових і діяльнісних моделей і, в разі необхідності, — на їх корекцію.

Зміст та основні напрями соціальної допомоги подано у табл. 4.

Наступним компонентом соціальної роботи з молоддю є соціальна реабілітація, зміст і основні напрями якої подано в табл. 5.

Таблиця 4. Зміст і основні напрями соціальної допомоги

Зміст соціальної допомоги	Основні напрями соціальної допомоги
<p>Зміст соціальної допомоги полягає у цільгівій реалізації програм центрів соціальних служб для молоді: робота з сім'єю, розв'язання конфліктів у стосунках між подружжям, стосунках із дітьми, вирішення проблем освіти, працевлаштування, організації культурно-дозвільної діяльності, охорони здоров'я</p> <p>Функцію допомоги виконують заклади, створені для соціально незахищених дітей і дорослих, спеціалізовані виховні заклади, заклади для лікування від наркоманії та алкоголізму. У цій діяльності реалізуються такі підходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> — корекція відхилень у поведінці на основі індивідуально-диференційованого підходу; — введення в практику роботи психолого-педагогічного інструментарію з метою вивчення особливостей поведінки особистості, її близького оточення. У тому числі емпіричних ознак, що характеризують сутність соціальної дезадаптації; — надання кваліфікованої допомоги у формуванні системи взаємин, виробленні моральних цінностей, що сприяють природній соціалізації; — використання методів психолого-консультативної та психолого-терапевтичної роботи з підлітками щодо полегшення соціальної ситуації, розв'язання побутових, шкільних конфліктів, корекції педагогічної позиції батьків, учителів стосовно даного учня 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підтримка життєвого рівня молоді. 2. Надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченій частині молоді, молодій сім'ї, яка має виховувати дітей. 3. Матеріальне забезпечення у разі тимчасової або постійної втрати працездатності та годувальника. 4. Реалізація заходів діючої системи соціального забезпечення. 5. Створення умов щодо творчого потенціалу особистості, державної підтримки інтелектуальної еліти та обдарованої молоді. 6. Захист прав працездатної молоді у сфері праці в умовах різних форм власності. 7. Вплив, що визначається соціальною допомогою і соціальним захистом людей, які їх потребують через соціальну незахищеність, хворобу, соціальні дисфункції або інші соціальні причини

Вступ до спеціальності

Таблиця 5. Зміст і основні напрями соціальної реабілітації

Зміст соціальної реабілітації	Основні напрями соціальної реабілітації
Соціальна реабілітація, як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямована на здійснення системи організаційних, економічних, правових, культурних, освітніх, лікувальних, оздоровчих та інших соціальних заходів щодо відновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод дітей та молоді	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реконструкція соціокультурного оточення з різними категоріями молоді, допомога у спілкуванні та навчанні, цілеспрямована соціально-психологічна робота з близькими та родичами. 2. Допомога у професійному самовизначенні, направленні на роботу. 3. Організація дозвілля і спілкування. 4. Виявлення творчих здібностей. 5. Охорона прав молоді. 6. Медичний, педагогічний, психологічний патронаж. 7. Створення позитивної громадської думки щодо багатоаспектності проблем молоді

Отже, основні напрями соціалізації молоді здійснюються під час соціальної освіти, соціального виховання, соціальної адаптації, соціальної роботи, основу якої становлять: соціальна профілактика, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація з урахуванням відповідних умов життєдіяльності.

Тема 6

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ В УКРАЇНІ

6.1. Соціальні центри та служби для молоді

Зусиллями держави у липні 1992 р. був створений Український національний комітет молодіжних і дитячих організацій (УНКМО) як об'єднання всеукраїнських громадських молодіжних, дитячих організацій (АР Крим, міст Києва і Севастополя) та обласних комітетів молодіжних організацій з метою: координації діяльності громадських молодіжних і дитячих організацій України; представництва інтересів молодіжного руху України у відносинах з органами вищої державної влади України; репрезентації молодіжного руху України на міжнародному рівні. УНКМО з 1995 р. є членом Ради європейських національних молодіжних комітетів (СЕКУС) і представляє цю організацію в Україні. У складі УНКМО самою масовою студентською організацією є Асоціація профспілкових організацій студентів в Україні. Для надання оперативної та достовірної інформації про події в молодіжному середовищі діє Інформаційне агентство УНКМО "Спалах".

Якщо у 1992 р. до складу УНКМО входило всього 14 всеукраїнських громадських об'єднань молоді, то вже у 2001 р. — 59 всеукраїнських організацій, 2054 громадські молодіжні і дитячі організації. За 10 років існування кількість програм, що реалізуються за підтримки УНКМО, зросла втричі.

За даними Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, на початку нового тисячоліття успішно були реалізовані соціально значимі молодіжні програми, а саме:

- Державна програма підтримки молодіжного підприємництва на 2002 – 2005 рр.;
- Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 рр.;
- Комплексна програма підготовки державних службовців;
- Національна програма професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями на 2001 – 2005 рр.;
- Державна програма зайнятості населення на 2001 – 2004 рр.;
- Програма "Сільська молодь";
- Програма профілактики ВІЛ-інфекції / СНІДу на 2001 – 2003 рр.;
- Програма сприяння соціальному становленню та адаптації кримськотатарської молоді на 2002 – 2005 рр.;
- Програма адаптації кримських татар, депортованих в українське суспільство, а також осіб інших національностей, відродження і розвиток їхньої культури та освіти.

Для реалізації розглянутих напрямів державою створюється система центрів соціальних служб для молоді (ССМ), які уповноважені брати участь у реалізації молодіжної політики та надавати соціальні послуги і соціальну допомогу молодим верствам населення. Вони діють на обласному, міському і районному рівнях з метою практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку молоді. Юридично системі ССМ було затверджено у "Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" і Законі "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", а також постановою Кабінету Міністрів України "Про Типове положення про соціальні служби для молоді".

Метою Інституту соціальних служб для молоді як координатора є поєднання всіх соціалізуючих процесів у суспільстві та виконання функції посередника у взаємодії особистості зі сферою життєдіяльності. Відповідно до Концепції діяльності цен-

трів ССМ у структуру моделі системи входять такі функції: координаційна, посередницька, організаторська, комунікативна, прогностична, діагностична, охоронно-захисна, превентивно-профілактична, корекційно-реабілітаційна.

Основні види діяльності центрів ССМ охоплюють такі сфери: практичну, спрямовану на забезпечення реалізації соціальних програм; організаційну, сутність якої полягає у встановленні взаємовідносин і взаємодії служб з іншими суспільними та державними інституціями; ресурсну, спроможну поновити та використати ресурси, необхідні для реалізації програм будь-якого рівня; аналітичну, спрямовану на оцінку досягнутих результатів та збір і моніторинг інформації про діяльність центрів ССМ.

При центрах ССМ України діє понад 1250 спеціалізованих формувань, конкретні завдання яких стосуються певних категорій клієнтів. Особливою увагою користуються: консультативні служби для клієнтів, які беруть шлюб і потребують певної підготовки до сімейного життя; молодіжні біржі праці та агентства зайнятості, що займаються працевлаштуванням; служби юридичного консультування, що вирішують проблеми інформаційного забезпечення молоді нормативно-правовою базою.

Нині на державному рівні функціонує Український державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ), створений відповідним вищим органом державної виконавчої влади. На регіональному рівні діють 27 регіональних ЦССМ (відповідно до територіально-адміністративного поділу України), а саме: Республіканський центр соціальних служб для молоді (АР Крим), 24 обласні, Київський і Севастопольський міські ЦССМ. Названі центри створюються відповідно за рішенням ради міністрів АР Крим та обласних державних адміністрацій і належать до сфери їх управління. Районні, міські та районні у містах центри ССМ на місцевому рівні діють у кожному регіоні України.

За даними Одеського обласного центру соціальних служб для молоді (ООЦССМ), в Одеській області працюють 33 центри соціальних служб для молоді: 1 обласний, 26 районних та

6 міських. У 2002 р. не було ліквідовано жодного центру ССМ і водночас у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою в м. Одесі не вдалося вирішити питання створення районних центрів ССМ в обласному центрі.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2001 р. № 1291 "Про розвиток центрів соціальних служб для молоді" та відповідного розпорядження обласної держадміністрації від 19 березня 2002 р. № 210/А-2002 діяльність всіх центрів ССМ приведена у відповідність до Загальноположення обласного, міських та районних центрів ССМ.

Слід вказати на розширення мережі спеціалізованих формувань центрів ССМ регіону і приведення їх назв, завдань і функцій відповідно до єдиних нормативів. За даними ООЦССМ, у 2002 р. при центрах ССМ діяло 85 служб, а саме: 33 служби соціальної підтримки сімей "Родинний дім", 2 служби психологічної допомоги "Телефон довіри", 1 центр соціальної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями, 26 мобільних консультативні пунктів соціальної роботи у сільській місцевості, 2 консультативні пункти "Довіра" для ін'єкційних споживачів наркотиків, 16 служб соціального супроводу молоді, яка знаходиться у місцях позбавлення волі та повернулася з них, 5 спеціалізованих служб вторинної зайнятості молоді.

Завдяки цілеспрямованій роботі Одеського обласного центру соціальних служб для молоді здійснюється інформаційно-пропагандистське забезпечення діяльності центрів ССМ області. Соціальна реклама та інформаційні матеріали, що створені спеціалістами центрів ССМ, були спрямовані на: пропаганду здорового способу життя; збереження репродуктивного здоров'я; профілактику розповсюдження ВІД/СНІДу серед осіб, що вживають наркотичні речовини; вироблення навичок конструктивного спілкування з однолітками, членами родини, оточенням; залучення дітей та молоді з різних категорій сімей до громадських робіт. Спеціалісти центрів значну увагу приділяють розширенню видів соціальної реклами, збільшенню кількості інформаційно-методичної продукції.

Враховуючи, що 70 % клієнтів центрів ССМ становлять діти та молодь віком до 28 років, а цей вік характеризується тим,

що референтними особами є однолітки, планується залучати більше волонтерів до створення та розповсюдження інформаційних матеріалів. Крім того, у 2003 р. створено сторінку щодо висвітлення роботи Молодіжного інформаційного центру у мережі Інтернет. Взагалі через службу надається 40 % всіх послуг центрів ССМ.

Аналіз карток клієнтів служби свідчить, що молодь перебуває у стресовому стані. Останніми роками вдвоє збільшилися звернення з суто психологічних питань — це проблеми самовизначення особистості, втрати надії на майбутнє, самотності у молодому віці, спілкування з однолітками та батьками, родичами. Тому спеціалістами центрів ССМ проводиться робота щодо підготовки молоді до сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я, виховання дітей та студентської молоді, розвитку вміння спілкуватися. Особлива увага приділяється дітям з неповних, багатодітних сімей, а також дітям, які залишилися без батьківської опіки.

Найбільш ефективним у наданні послуг членам різних категорій сімей є поєднання індивідуальних і групових форм роботи. Проведення групової роботи дає змогу виявити проблеми, які найбільше турбують членів цієї групи, а індивідуальна — вирішити їх. Однак усвідомлення та відпрацювання деяких проблем (комунікативних, особистісних тощо) можливі тільки у групі з використанням різноманітних методів і форм роботи (робота у міні-групах, рольові ігри, міні-лекції, відеолекторії тощо).

Виділення коштів з державного бюджету на реалізацію програм центрами ССМ Одеського регіону дало змогу спеціалістам залучити до роботи з дітьми, молоддю та членами різних категорій сімей фахівців різних напрямів соціальних послуг, а саме: медпрацівників, юристів, психологів тощо. Всього профінансовано 14 центрів (ЗО 800 грн), що, у свою чергу, сприяло розширенню видів послуг (соціально-медичні, психологічні, юридичні) та їх якості; кількість охопленої молоді та їх батьків збільшилася на 40 %.

У рамках роботи служб спеціалістами ЦССМ області ведеться робота з супроводу неблагополучних сімей. Наприклад, у 2002 р. спеціалістами міських та районних ЦССМ відвідано

1439 неблагополучних сімей (18,2 % від загальної кількості), в яких знаходяться 2939 дітей. Під соціальний супровід взято 38,2 % з відвіданих неблагополучних сімей, з яких на початок наступного року знято 55,5 %.

З метою профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі створюються мобільні консультативні пункти (МКП) соціальної роботи в сільській місцевості. Наприклад, на кінець 2002 р. в Одеській області працювало 26 мобільних консультативних пунктів соціальної роботи в сільській місцевості: 1 обласний, 25 районних. Протягом всього року з державного бюджету фінансувалися 11 МКП: 1 обласний, 10 районних. На проведення профілактичної роботи з питань розповсюдження негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі в рамках діяльності МКП соціальної роботи в сільській місцевості ЦССМ з місцевого та державного бюджетів було залучено 36 000 грн, що дало змогу збільшити кількість наданих індивідуальних і групових послуг порівняно з 2001 р. на 40 % . Найбільшу кількість послуг надано дітям, підліткам та молоді з питань пропаганди здорового способу життя, захворювання на ВІЛ/СНІД, вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин.

Важливою умовою ефективності профілактичної роботи стало залучення центрами ССМ до співпраці спеціалістів інших галузей, партнерів з державних і недержавних організацій та добровільних помічників для цієї роботи, а саме: медпрацівників, юристів, психологів, педагогів та більше 300 волонтерів з сільської молоді. Відпрацьована модель спільної роботи спеціалістів центрів ССМ Одеської області та викладачів навчальних закладів щодо профілактичної роботи з учнівською молоддю.

З 2002 р. обласним центром ССМ впроваджена нова форма роботи з підлітками — виступи волонтерського інтерактивного театру з метою популяризації здорового способу життя, профілактики алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції, сприяння розвитку волонтерського руху.

В цьому ж році обласним центром спільно з Одеським міським ЦССМ за кошти, залучені від Міжнародного дитячого

фонду ООН, розпочата діяльність Молодіжного інформаційного центру в м. Одеса. Головна мета діяльності цієї служби – пропаганда здорового способу життя шляхом підвищення рівня обізнаності підлітків і молоді, посилення інформаційно-просвітницької роботи з дітьми та молоддю за методом "рівний-рівному", залучення самих молодих людей до створення та розповсюдження інформаційно-освітніх матеріалів. У подальшому планується робота Молодіжного інформаційного центру, як ресурсного для Одеського регіону. Щодо соціального супроводу молоді, яка перебувала у місцях позбавлення волі та повернулася з них, то впродовж 2002 р. в Одеській області діяло 16 служб (1 – обласна, 1 – міська, 14 – районних). Завдяки супроводу цієї категорії молоді двома службами, а саме Одеського обласного центру ССМ та міського центру ССМ, були залучені до роботи фахівці (юристи, психотерапевти та психологи) з метою підвищення якості наданих послуг.

Робота, яка проводиться спеціалістами центрів ССМ Одеської області з цією категорією, базується на індивідуальному підході до кожної молодої людини з урахуванням її особистості, віку, психологічного, фізіологічного стану, що зумовлюється соціально-психологічними особливостями цієї категорії осіб та їх статусом у суспільстві. Крім того, спеціалісти центрів ССМ беруть участь у вирішенні проблем, пов'язаних з ресоціалізацією (комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямованих на відновлення їх соціального статусу) та адаптацією засуджених; попередженням повторних злочинних дій серед молоді, яка повертається з місць позбавлення волі; зниженням розповсюдження наркоманії, алкоголізму, ВІЛ/СНІДу; підвищенням рівня правової обізнаності.

З року в рік кількість індивідуальних послуг, наданих ЦССМ Одеського регіону збільшується. Так, наприклад, у 2002 р. розширена мережа консультпунктів "Довіра" за програмою "Профілактика ВІЛ/СНІДу серед ін'єкційних споживачів наркотиків".

З метою надання безкоштовної психолого-педагогічної, медико-соціальної та інформаційної допомоги наркозалежній молоді та ВІЛ-інфікованим або хворим на СНІД молодим особам, що вживають наркотичні засоби шляхом ін'єкцій, та їх-

нім сім'ям залученими спеціалістами (психологами, медиками) стаціонарного консультативного пункту "Довіра" (Біляївський РЦССМ, Балтський РЦССМ) проводяться такі заходи:

- вивчення соціальних потреб ін'єкційних споживачів наркотиків та сприяння їх вирішенню;
- забезпечення ін'єкційних споживачів наркотиків інформаційно-методичною продукцією (буклетами, листівками тощо);
- обмін шприців, видача дезінфікуючих засобів (спиртових серветок і дермофазалону);
- проведення бесід та роз'яснювальної роботи зі стратегії "зменшення шкоди", а також бесід про небезпечні форми поведінки, які призводять до зараження ВІЛ-інфекцією, про можливості зниження ризику при дотриманні правил найменш небезпечного вживання наркотиків та безпечної статевої поведінки.

Перед системою центрів ССМ для підвищення ефективності профілактичної роботи стоїть низка завдань:

- створити систему моніторингу та оцінювання ефективності профілактичної роботи;
- сприяти вирішенню спектра молодіжних проблем, пов'язаних із критичним поширенням ВІЛ-інфекції;
- дослідити ті групи в молодіжному середовищі, які є найбільш схильними до вживання алкоголю та наркотичних речовин;
- розробити і впровадити тренінги з навчання профілактичним заходам для батьків учнівської молоді та молоді "груп ризику";
- сприяти розвитку волонтерського руху в міській та сільській місцевостях;
- поширити кількість і якість інформаційних матеріалів і соціальної реклами.

З метою сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості впродовж 2002 р. при центрах ССМ Одеської області діяло 5 спеціалізованих служб, якими надано 3440 соціальних послуг переважно учнівській та студентській молоді. Питання, що найбільше хвилюють молодь, стосуються профорієнтації, тимчасового працевлаштування (працевлаштування через трудові об'єднання) та юридичних послуг.

Тимчасова зайнятість (зокрема організація оплачуваних робіт і трудових об'єднань) стала ефективним засобом залучення підлітків та молоді кризових категорій (діти-сироти; діти, позбавлені батьківської опіки; з малозабезпечених та багатодітних родин) до суспільно корисної діяльності, створення умов для їхньої самореалізації, попередження негативних явищ, забезпечення соціального захисту.

Традиційними видами громадських робіт стали благоустрій та озеленення територій, ремонт шкіл, обслуговування їдалень, сільськогосподарські роботи. За підсумками роботи трудових об'єднань молоді у 69 загонах взяли участь 1424 особи.

В рамках реалізації Комплексних соціальних програм центри ССМ Одеського регіону у своїй діяльності співпрацювали з державними установами:

- Служба у справах неповнолітніх та відділи у справах неповнолітніх;
- Кримінальна міліція у справах неповнолітніх та її районні підрозділи;
- Управління Державного департаменту України в Одеській області з питань виконання покарань;
- Чорноморська виховна колонія № 74;
- Обласний наркологічний диспансер;
- Обласний центр профілактики та боротьби зі СНІДом;
- Головне управління виховної роботи Південного оперативного командування;
- Обласний центр практичної психології та соціальної роботи Одеського інституту удосконалення вчителів;
- Обласний, міські та районні центри зайнятості та з громадськими організаціями:
  - Громадський рух "Віра, Надія, Любов";
  - Асоціація підтримки громадських ініціатив "Ковчег";
  - Благодійний фонд "Оазис";
  - Одеський обласний благодійний фонд "За майбутнє без СПИДа";
  - Благодійний фонд "Дорога к дому";
  - Одеська обласна спілка солдатських матерів;
  - Громадська організація "Радість життя";

- Центр соціальної адаптації та реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями "Відродження";
- Благодійний фонд " Молодой инвалид";
- Південноукраїнська психоаналітична спілка.

Однак, за наявності певних позитивних зрушень у сфері соціальної роботи з молоддю є ціла низка недоліків, наприклад: матеріально-технічне та фінансове забезпечення регіону залишається незадовільним; велика кількість центрів ССМ не мають окремих приміщень, тобто 35 % розташовані спільно з іншими структурними підрозділами рай держадміністрацій; відношення сукупної площі центрів і кількості працюючих не відповідає встановленим чинним законодавством санітарним нормам щодо робочої площі. Найгірші показники в обласному центрі ССМ. Крім того, 90 % центрів ССМ області не мають комп'ютерної і копіювальної техніки, кожний другий — окремої телефонної лінії.

Практично повна відсутність автотранспортного забезпечення центрів ССМ (тільки 1 центр має власний автомобіль) унеможливує охоплення всіх населених пунктів (в першу чергу сільських) повноцінною соціальною роботою, негативно впливає на її кількісні та якісні показники.

Як свідчить аналіз, значна частина молодих людей звертається за послугами, які пов'язані з пошуком інформації, і за наявності єдиної інформаційної мережі в системі ЦССМ регіону, молодь мала б змогу отримувати оперативну інформацію за місцем проживання.

Метою подальшого розвитку Одеського обласного центру соціальних служб для молоді є впровадження заходів щодо підвищення ефективності діяльності центрів ССМ та їх спеціалізованих служб на основі укріплення кадрової складової; подальшого вдосконалення змісту, форм і методів соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями; розробки та інноваційних соціальних технологій; вдосконалення системи організаційного, інформаційно-методичного, нормативно-правового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності центрів ССМ регіону; забезпечення співпраці центрів ССМ регіону із зацікавленими структурними підрозділами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого са-

моврядування, депутатами обласних, регіональних, міських, селищних та сільських рад, громадськими організаціями.

У подальшому планується: розширення мережі спеціалізованих служб, збільшення середньої чисельності працівників у центрах ССМ регіону та кількості охопленої сільської молоді соціальною роботою, створення в області системи моніторингу та оцінки ефективності профілактичної роботи, покращення якості "інформаційного навантаження" роздавальних матеріалів та соціальної рекламної інформації з питань здорового способу життя та профілактики негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, розширення кола організацій-партнерів щодо реалізації комплексних соціальних програм.

6.2. Особливості соціалізації студентської молоді

Міністерство освіти і науки України у 2001 р. затвердило "Положення про організацію студентського самоврядування у вищих навчальних закладах". Головним завданням діяльності студентських об'єднань є удосконалення навчально-виховного процесу, спрямоване на сумлінне навчання, виховання духовності і культури студентів. Студентське самоврядування — це діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні якості, ініціатива, підвищується відповідальність кожного за результатами своєї праці. Положення передбачає зростання ролі студентського колективу в процесі управління навчальним закладом.

За даними управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації, на території області розташовано 53 вищих навчальних заклади I—IV рівнів акредитації: 47 — державної та 6 — недержавної форм власності. З них 47 вищих навчальних закладів I—IV рівнів акредитації, причому 28 закладів I—II рівнів акредитації; 19 закладів III—IV рівнів акредитації, в тому числі, 9 університетів, 7 академій, 3 інститути. У вищих навчальних закладах області за 330 спеціальностями

та спеціалізаціями навчаються 127 270 студентів. На сучасному етапі ринок праці потребує нових спеціальностей. Особливо інтенсивно це відчутно у галузі комп'ютерних технологій, економічних наук. Так, протягом 2003 р. відкрито 21 спеціальність.

У сучасних умовах реалізація молодіжної політики неможлива без плідної співпраці з органами студентського самоврядування і громадськими об'єднаннями. Спільна праця органів студентського самоврядування з адміністраціями ВНЗ допомагає орієнтуватися студентам у складній ситуації сучасного світу, вносити конкретні пропозиції з метою покращання навчально-виховного процесу та надання матеріальної підтримки студентам, формування у них навичок майбутніх організаторів і керівників.

Студентські ради спільно з вихователями планують та проводять виховні заходи, здійснюють контроль за дотриманням студентами правил внутрішнього розпорядку, приділяють увагу роботі гуртків художньої самодіяльності та спортивних секцій, самопідготовці студентів до занять, сприяють популяризації здорового способу життя, запрошують для виступів медичних працівників і працівників правоохоронних органів.

У гуртожитках вищих навчальних закладів систематично проводиться робота з профілактики негативних явищ серед студентів. В більшості гуртожитків створено ради громадського самоврядування, студентські оперативні загони, організовано згідно з графіком щоденне чергування членів оперативних загонів. У гуртожитках діє контрольно-пропускний режим, деякими ВНЗ налагоджена система цілодобової охорони. Цікавий досвід з цього питання набутий в Одеському національному політехнічному університеті, Одеській національній морській академії, Одеській національній юридичній академії, Білгород-Дністровському педагогічному училищі, в Одеському базовому медичному училищі, Одеському технічному коледжі, Одеському коледжі стандартизації, метрології та сертифікації, Одеському технікуму нафтової і газової промисловості та ін.

Вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації Одеської області вважають одним із пріоритетних напрямів роботи про-

філактику наркоманії, асоціальної поведінки студентів, формування у них потреби у здоровому способі житті.

У більшості навчальних закладів створені і діють ради з профілактики правопорушень, на яких проводиться профілактична робота зі студентами, схильними до правопорушень, вживання наркотиків, алкоголю. До цих рад входять досвідчені педагоги, психологи, члени студентських рад. У навчальних закладах налагоджена чітка взаємодія адміністрації, педагогічного колективу і членів студентських рад. Практикується проведення спільних рейдів, співпраця з громадськими організаціями, благодійними фондами, структурними підрозділами державних органів влади, які причетні до виховного процесу. Наприклад, проведено семінар з проблем "Профілактики наркоманії та захворювання на СНІД" на базі Одеського обласного наркологічного диспансеру для психологів, вихователів гуртожитку, соціальних педагогів вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації, а також Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Психолого-педагогічні основи формування здорового способу життя та профілактики СНІДу серед студентської молоді".

З 2000 р. реалізується програма "Сприяння просвітницькій роботі "рівний-рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя". Програма спрямована на формування здорового способу життя серед молоді, профілактику тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин, захворювань на ВІЛ/СНІД та інфекції, що передаються статевим шляхом. Заслуговує на увагу досвід роботи у цьому напрямі вищих навчальних закладів медичного профілю. Створено лекторські групи, які організують лекції серед студентів і школярів на теми: "СНІД", "Наркоманія", "Шкідливість алкоголізму", "Про шкідливість паління", "Екологія і здоров'я людини", "Культура поведінки молоді людини".

У межах цієї програми в області підготовлено 104 педагога-тренера для пропаганди здорового способу життя серед дітей і молоді за методом передачі знань "рівний-рівному" та 306 підлітків-інструкторів. За їх участю пройшли навчання близько 2 тисяч підлітків.

В області діють волонтерські загони із студентів педагогічних і медичних училищ, діяльність яких направлена на попе-

редження бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх, профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі.

З метою профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі використовуються інноваційні форми роботи з "групами ризику". "Студенти-сироти" — це особлива категорія молоді, яка протягом всього періоду навчання знаходиться на державному забезпеченні (безкоштовне харчування, проживання у гуртожитку, безоплатний проїзд) та під постійною опікою керівників вищих навчальних закладів, оскільки належить до "групи ризику". На жаль, з кожним роком кількість такої молоді зростає. З 1999 до 2002 р. кількість студентів такої категорії збільшилась практично у два рази (з 338 до 509). Південноукраїнським державним педагогічним університетом ім. К.Д. Ушинського розроблена цільова програма підтримки знедолених дітей, підлітків, юнацтва та впроваджена в школах-інтернатах № 2 і 4 м. Одеси, Одеському благодійному фонді "Світлий будинок". Результатом цієї програми є вплив на ціннісні орієнтації підлітків, формування в них позитивної мотивації вчинків.

З кожним роком студентство стає все більш важливим чинником суспільного життя. Сучасні студенти беруть активну участь у формуванні соціально-економічних відносин на ринкових засадах, освоюють європейський інформаційний простір, здобувають освіту за кордоном, виборюють призові місця на конкурсах та олімпіадах.

З метою соціальної підтримки талановитої та обдарованої молоді Одещини для студентів вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації протягом 2002/2003 навчального року надано Президентом України 44 стипендії, 17 стипендій — Верховною Радою України.

З метою піднесення престижу української мови серед студентської молоді, шанобливого ставлення до культури і традицій українського народу у вищих навчальних закладах проведено загальнонаціональний етап III Міжнародного конкурсу з української мови ім. П. Яцика.

На виконання Указу Президента України "Про Всеукраїнську студентську раду" від 22 листопада 2001 р. № 1128/2001 та

з метою консолідації молоді навколо ідей державності, підвищення її громадсько-політичної свідомості, сприяння взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, розв'язання соціальних проблем студентської молоді розпорядженням голови обласної державної адміністрації "Про утворення обласної студентської ради" від 10 січня 2002 р. №8/А — 2002 створено обласну студентську раду та затверджено її склад.

На засіданнях обласної студентської ради обговорюються питання щодо становища студентської молоді в області та оздоровлення студентів влітку. Крім того, за ініціативи членів обласної студентської ради питання про становище студентської молоді заслуховувались на пленумах обласного комітету профспілки працівників освіти і науки.

Члени обласної студентської ради беруть участь у перевірці стану санітарно-побутових умов проживання студентів у гуртожитках. За підсумками перевірки, підготовлені матеріали подано для розгляду на колегії Міністерства освіти і науки України.

На засіданнях обласної студентської ради обговорюються найактуальніші проблеми, наприклад, проживання студентських сімей у гуртожитках. Тобто, коли члени родини навчаються у різних вищих навчальних закладах, то один із них платить за проживання як інші особи, тобто 60 — 80 грн. З метою вирішення цього питання на міжвузівському рівні створено банк даних таких сімей. Це питання погоджується на засіданнях ради ректорів та директорів.

Члени обласної студентської ради виступають у засобах масової інформації з найбільш важливими проблемами, які мають місце у всіх сферах життєдіяльності (надзвичайно гострою є проблема працевлаштування студентів з метою покращання свого матеріального становища). Наприклад, за їх ініціативи відбулася трансляція телепередач на каналах АРТ та РІАК з метою привернення уваги суспільства до процесів соціального становища студентської молоді. З цього приводу керівниками вищих навчальних закладів, органами студентського самоврядування спільно з органами виконавчої влади організовано та проведено ряд заходів щодо поліпшення становища студент-

ської молоді у здобутті повноцінної освіти і подальшого працевлаштування.

Викладачами вищих навчальних закладів проводяться кураторські години, лекції та круглі столи на теми: "Права та обов'язки студента", "Місце і роль студентства у сучасній Україні", "Студент сьогодні — майбутнє України"; "Студентське самоврядування — школа майбутнього керівника"; "Роль студентства у суспільно-політичному житті України"; "Студентське самоврядування як взірець гуманізації управління у вищій школі". Відбуваються вечори, дискотеки, конкурси, конференції, фестивалі тощо.

З метою створення належних умов для здійснення свідомого волевиявлення виборців під час підготовки та проведення виборів народних депутатів України та органів місцевого самоврядування, для підвищення правової культури учасників виборчого процесу в 2002/2003 навчальному році організовано та проведено ряд заходів, які підтвердили, що молоде покоління хоче і готове активно брати участь в соціально-політичному житті області (обласний форум "Молодь Одещини"; "За єдину Україну"; акція "Молодь і вибори"). Студентська молодь також брала активну участь в обговоренні проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України". Результати голосувань показали, що молодь підтримує внесені зміни до проекту Конституції України. На сторінках газет, які видаються вищими навчальними закладами, запроваджених газетних колонках "студентська платформа", "бліцопитування" висвітлювалися матеріали обговорення та погляди студентів.

Слід зазначити, що найавторитетнішими серед молоді виявляються студентські профспілкові організації вищих навчальних закладів, а безперечним лідером є студентські профспілки Одеського національного політехнічного університету, Одеського національного університету ім. 1.1. Мечникова, Одеської національної академії харчових технологій та ін. Крім того, посилює свій і вплив на молодих людей "Асоціація профспілок студентів", основними напрямками діяльності якої є захист юридичних, правових і соціальних інтересів студентської молоді.

Основними завданнями соціального становлення студентської молоді є здобуття повноцінної освіти і подальше працевлаштування, розвиток і реалізація творчих та інтелектуальних здібностей, лідерських якостей, формування активної громадянської позиції. Актуальною вимогою часу є розвиток студентського самоврядування як повноцінного партнера державних органів і керівництва вищих навчальних закладів у розв'язанні найважливіших студентських проблем, яким необхідно приділити особливу увагу.

Тема 7

ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ СПЕЦІАЛІСТА З СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

Загальна характеристика соціального педагога (працівника)

Соціальний педагог — це спеціаліст, у компетенцію якого входить надання педагогічної, психологічної, психотерапевтичної та соціальної допомоги людям, які її потребують. Він організовує виховну роботу з дітьми, молоддю, дорослими в різних соціокультурних середовищах (сім'ї, навчальних і дошкільних закладах, дитячих будинках, притулках, трудових колективах тощо).

Соціальний педагог повинен знати основні закономірності розвитку особистості на всіх вікових етапах; специфіку формування стосунків у соціумі; екологічну, демографічну, соціально-педагогічну характеристику мікросередовища; форми і методи соціально-педагогічної роботи з сім'єю, різними групами і категоріями населення; функції, права і обов'язки державних і суспільних інститутів стосовно сім'ї та особистості; особливості молодіжної політики держави; основи трудового законодавства, сімейного права; методiku і технологію діагностики особистості та її мікросередовища; вміння аналізувати і програмувати соціальну роботу, проводити соціально-педагогічні дослідження, діяти відповідно до етичного кодексу спеціаліста.

Спираючись на аналіз науково-педагогічної літератури, можна визначити такі основні положення кодексу етики соціального педагога:

- бути комунікабельним, контактним посередником між клієнтом і його оточенням та іншими суб'єктами соціальної роботи, разом визначати шляхи розв'язання проблеми, спонукати до дії, ініціативи, творчості, враховуючи можливості особистості, поважати її гідність та унікальність;

- уміти слухати клієнта, проявляти витримку, делікатність, тактовність, виконувати роль порадирика, будувати взаємини на основі діалогу "рівний з рівним", на позиції гуманізму і милосердя;

- проводити роботу в рамках своєї компетенції; нести персональну відповідальність за якість своєї роботи; захищати і підсилувати достоїнство професії, удосконалювати професійні знання, майстерність, рівень кваліфікації;

- не повчати, не наказувати, не використовувати професійні відносини в особистих цілях, не піддаватися впливам і натискам, що призводять до негативних наслідків;

- сприяти розвитку благополуччя суспільства шляхом: розширення особистих можливостей людей, приділяючи особливу увагу людям з обмеженими функціональними можливостями; активної боротьби проти несправедливості щодо різних верств населення стосовно їх національних, політичних і релігійних переконань; створення умов для розвитку культур національних меншин; ініціатив, спрямованих на зміни законодавства з метою покращання соціальних умов життя.

До характерних рис особистості соціального педагога належать: емпатійність, гуманність, делікатність, психологічна грамотність, комунікабельність, тактовність, загальна культура.

В основу "Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України" покладено вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи. Документ містить: етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи, тобто перелік базових ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі; норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи як основи професійної діяльності.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Камської. — К., 2002. — 164 с.
2. Зверева І.Д. Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33 — 39.
3. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: Навч. посіб. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
4. Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education // Moral Education: Interdisciplinary Approaches. — Toronto: University of Toronto Press, 1971. — P. 23 — 92.
5. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.
6. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 р.): Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. — К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000.
7. Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді. — К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000.
8. Сбруєва АА. Порівняльна педагогіка: Навч. посіб. — Суми: Редакційно-вид. відділ СДПУ, 1999. — 300 с.
9. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.
10. Танган С.А. Культура и педагогика мира // Педагогика. — 1997. — № 6. — С. 3 — 14.
11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. — М.: Наука, 1965. — 240 с.
12. Шнекендорф З.К. Воспитание учащихся в духе культуры мира, взаимопонимания, прав человека // Педагогика. — 1997. — № 2. — С. 43 — 50.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 8. Рольовий аспект діяльності соціального педагога

Поняття соціальних ролей соціального педагога у професійній діяльності. Група практичних ролей соціального педагога. Мета посередницьких ролей. Роль експерта й аналітика в соціальній роботі з конкретною особистістю, яка потребує соціально-педагогічної допомоги. Група управлінських та сервісних ролей соціальної педагогіки. Призначення кожної з груп ролей.

Тема 9. Міжнародні організації соціально-педагогічного напрямку

Спеціалізовані установи ООН, які займаються питаннями дитячої праці (охороною здоров'я, поширенням освіти, науки, культури, миру і спокою у світі).

Тема 10. Клієнти соціально-педагогічної роботи і сфера діяльності соціального педагога

Означення об'єкта соціально-педагогічної роботи. Причини появи понять "маргіналізовані верстви", "соціально виключені діти", "соціальні сироти". Характеристика групи потенційних клієнтів соціального педагога, особливості їх життєдіяльності. Основні причини, через які людина стає потенційним клієнтом соціального педагога.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 5. Основні напрями соціального становлення дітей і молоді

I ступінь складності

1. Використовуючи метод розповіді, підготуватися до мікро-викладення навчального матеріалу за темою "Принципи реалізації соціальної роботи з молоддю в Україні".
2. Провести бесіду на тему "Роль соціальної профілактики в суспільстві".
3. Скласти бібліографію до теми "Соціальне становище молоді в Україні".
4. Написати реферат, розкривши історіографічний аналіз соціальної роботи з молоддю в Україні.

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія видів і форм соціальної роботи з дітьми", оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо видів і функцій соціального захисту дітей і молоді, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".
3. Підготувати анотацію до навчального матеріалу на визначену тему.

4. Скласти план виховної роботи для першокурсників з метою формування здорового способу життя.

III ступінь складності

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособових відносин у клубі студентського самоврядування, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за роботою студентського клубу у гуртожитку, написати стислу характеристику.

3. Провести спостереження за студентською сімейною парою з метою виявлення соціальних проблем і надання послуг, написати стислу характеристику.

4. Провести вивчення роботи деканату з метою виявлення надання пільг малозабезпеченим студентам, написати стислу характеристику.

Завдання до теми 6. Шляхи реалізації соціальної роботи з молоддю в Україні

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікровиступу на тему "Молодіжні організації в Україні".

2. Скласти питання до теми "Особливості діяльності соціальних служб для молоді".

3. Підготуватися до мікрвикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Порівняльна характеристика соціальної допомоги дітям в Україні та країнах Західної Європи".

4. Скласти бібліографію до теми "Соціальне обслуговування в Україні".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія організації соціальних служб для молоді" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо видів і функцій спеціалізованих формувань для надання соціальних послуг при центрах ССМ, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Скласти міні-словник-довідник для працівників ССМ.
4. Підготувати анотацію до навчального матеріалу за визначеною темою.

77/ ступінь складності

1. Провести вивчення структури соціальних послуг для студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.
2. Провести вивчення структури соціальних послуг для співробітників університету, представити у вигляді стислої характеристики.
3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою "Соціальна підтримка дітей і молоді: проблеми та перспективи".
4. Розробити програму центру соціальної служби для студентів (ЦССС) університету.

Завдання до теми 7. Професійний портрет спеціаліста з соціально-педагогічної роботи

/ ступінь складності

1. Підготувати питання для виконання ролі "кореспондента" педагогічного журналу на прес-конференції за темою "Професійно-етична культура соціального педагога".
2. Скласти термінологічний словник за темою "Професійний портрет соціального педагога (працівника)".
3. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Ціннісний компонент у структурі професійно-етичної культури соціального педагога (працівника)".
4. Написати реферат на тему "Професійно-етична культура соціального педагога як чинник формування моральної поведінки дитини".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Структура професійно-етичної культури соціального педагога (працівника)" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо специфіки загальної і професійно-етичної культури соціального педагога (працівника), оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Розробити план підготовки і проведення науково-практичної конференції за темою "Права і обов'язки соціального педагога (працівника)".

4. Скласти програму формування професійної культури майбутнього соціального педагога.

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження щодо проявів загальної культури студентів університету, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за студентами спеціальності "соціальна педагогіка" з метою виявлення задатків професійно-етичної культури, написати стислу характеристику.

3. Провести спостереження (за необхідності дослідну бесіду) за старшокурсниками з метою виявлення проявів соціально-педагогічної діяльності, написати стислу характеристику.

4. Провести спостереження за одним із викладачів університету з метою виявлення індивідуальних особливостей педагогічного спілкування, написати стислу характеристику.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання до теми 8. Рольовий аспект діяльності соціального педагога

1. Ознайомитися із структурою клубу студентського самоврядування в університеті, написати стислу характеристику його діяльності.

2. Ознайомитися з роботою студентського клубу з організації художньої самодіяльності і розробити план роботи на наступний рік.

3. Розробити проект КТС (колективної творчої справи), основною ідеєю якого є профілактика правопорушень серед студентів, та захистити його в ході проведення дослідження.

4. Скористатися необхідними матеріалами для порівняльної характеристики соціального захисту молоді в Україні і Росії, оформити у вигляді наукового звіту.

Завдання до теми 9. Міжнародні організації соціально-педагогічного напрямку

1. Ознайомитися з діяльністю міського притулку № 2, написати стислу характеристику щодо соціальної допомоги його мешканцям.

2. Ознайомитися з діяльністю міського притулку № 2, написати стислу характеристику щодо соціальних відхилень у поведінці його мешканців.

3. Провести наукове спостереження за роботою одного з міських центрів соціальної служби для молоді, представити у формі наукового звіту.

4. Ознайомитися з роботою міського Молодіжного інформаційного центру, представити у формі наукового звіту.

Завдання до теми 10. Клієнти соціально-педагогічної роботи і сфера діяльності соціального педагога

1. Підібрати методи і провести дослідження, яке дасть можливість оцінити розвиток загальної культури студентської молоді. Оформити у вигляді наукового звіту.

2. Підібрати методи і провести дослідження, яке дасть можливість оцінити розвиток професійно-етичної культури студентської молоді. Оформити у вигляді наукового звіту.

3. Розробити проект КТС (колективної творчої справи), основною ідеєю якого є прояви професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів, і захистити його в ході проведення дослідження.

4. Скласти перелік формальних та неформальних студентських молодіжних організацій в регіоні.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Кожна правильна відповідь оцінюється одним балом.

1. Явище, пов'язане з поновленням працездатності, отримало назву "ефект Сеченова". Згідно з дослідженнями І.М. Сеченова, для поновлення працездатності потрібна:

а) пасивна діяльність;

б) активна діяльність у вигляді зміни фізичної і розумової праці;

в) помірна діяльність.

2. Психологічну форму успішного засвоєння інформації складають:

а) мотивація, пошук інформації та її запам'ятовування;

б) розуміння інформації та її запам'ятовування;

в) мотивація, пошук, розуміння, запам'ятовування, застосування та зміст інформації.

3. Організація самостійної роботи студентів з книгою передбачає наявність у них такого комплексу умінь:

а) попередній швидкий перегляд всього змісту (відчуття та усвідомлення змістової сторони, її значущості), аналіз структури переказу (складання розгорнутого плану або визначення головних ідей, ключових питань — залежно від мети роботи), повторний швидкий перегляд всього змісту;

б) помірне читання із зосередженням особливої уваги на головному, підкреслювання основного, аналіз структури переказу (складання розгорнутого плану або ж визначення головних ідей, ключових питань — залежно від мети роботи), повторний швидкий перегляд всього змісту;

в) попередній швидкий перегляд всього змісту (відчуття та усвідомлення змістової сторони, її значущості), помірне читання із зосередженням особливої уваги на головному, підкреслювання основного, аналіз структури переказу (складання розгорнутого плану або ж визначення головних ідей, ключових питань — залежно від мети роботи), повторний швидкий перегляд всього змісту.

4. Мета соціалізації полягає в тому, щоб:

а) оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце у суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому;

б) допомогти особистості вижити у суспільному потоці криз і революцій — екологічній, енергетичній, інформаційній,

Вступ до спеціальності

комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце у суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому;

в) зрозуміти своє покликання, визначити власне місце у суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

5. Соціалізація розгортається у трьох взаємопов'язаних сферах, характерною особливістю яких є відтворення соціальних зв'язків особистості із зовнішнім світом:

- а) діяльності, спілкуванні, самовизначенні;
- б) спілкуванні, самосвідомості, організованості;
- в) діяльності, спілкуванні, самосвідомості.

6. Основні напрями соціалізації молоді здійснюються у процесі:

- а) соціального виховання, соціальної адаптації;
- б) соціальної освіти, соціального виховання, соціальної адаптації, соціальної роботи;
- в) соціальної роботи, соціальної освіти.

7. Основними складовими соціальної роботи є:

- а) соціальна реабілітація з урахуванням відповідних умов життєдіяльності;
- б) соціальні послуги, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація;
- в) соціальна профілактика, соціальні послуги, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація з урахуванням відповідних умов життєдіяльності.

8. З якою метою створено Український національний комітет молодіжних і дитячих організацій (УНКМО):

- а) репрезентації молодіжного руху України на міжнародному рівні;
- б) координації діяльності громадських молодіжних і дитячих організацій України; представлення інтересів молодіжно-

го руху України у відносинах з органами вищої державної влади України;

в) координації діяльності громадських молодіжних і дитячих організацій України; представництво інтересів молодіжного руху України у відносинах з органами вищої державної влади України; репрезентації молодіжного руху України на міжнародному рівні?

9. Які повноваження бере на себе система центрів соціальних служб для молоді:

а) надання соціальних послуг і соціальної допомоги молодим верствам населення;

б) участь у реалізації молодіжної політики;

в) участь у реалізації молодіжної політики та надання соціальних послуг і соціальної допомоги молодим верствам населення?

10. Практична діяльність соціального педагога спрямована на виконання таких соціальних ролей:

а) роль експерта у постановці соціального діагнозу; роль адвоката, захисника інтересів та прав людини, сім'ї; роль помічника клієнтів для розв'язання проблем;

б) роль державного діяча, який підтримує соціальні ініціативи громадян; роль людини, дії якої спрямовані на гуманні вчинки, на милосердя; роль організатора; роль помічника клієнтів для розв'язання проблем; роль терапевта і наставника сім'ї, дітей;

в) роль посередника між дітьми і дорослими, між сім'єю і державними службами; роль людини, дії якої спрямовані на гуманні вчинки, на милосердя; роль організатора; роль конфліктолога; роль експерта у постановці соціального діагнозу; роль адвоката, захисника інтересів та прав людини, сім'ї; роль помічника клієнтів для розв'язання проблем; роль терапевта і наставника сім'ї, дітей; роль державного діяча, який підтримує соціальні ініціативи громадян.

Вступ до спеціальності

Підсумкова оцінка:

низька — від 0 до 2 балів;

задовільна — від 3 до 5 балів;

добра — від 6 до 8 балів;

висока — від 9 до 10 балів.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка

Навчальний модуль "Вступ до спеціальності"					
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		
Завдання до	Бали	Додаткові бали	Завдання до	Бали	Додаткові бали
першої теми	4		п'ятої теми	4	1
другої теми	4	1	шостої теми	4	1
третьої теми	4	1	сьомої теми	4	1
четвертої теми	4	1	восьмої теми	4	1
Тест рівня готовності	40		дев'ятої теми	4	1
			десятої теми	4	1
			Контрольний тест з теорії	10	
Всього	60		Всього	40	
Сумарна кількість балів — 100					

Шкала оцінювання:

90 — 100 балів — відмінно (А);

75 — 89 балів — добре (ВС);

60 — 74 бали — задовільно (ФЕ);

35 — 59 балів — незадовільно з можливістю повторного складання (ЕХ);

1 — 34 бали — незадовільно з обов'язковим повторним курсом (Г).

Частина

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

_____

_____

ВСТУП

Пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості та її соціальний захист стають першочерговими завданнями людинознавчих дисциплін, тому постає питання про розвиток соціальної педагогіки як перспективного напрямку педагогічної науки. Вона досліджує провідні шляхи, умови і засоби соціалізації дітей та молоді, а також роль і місце у цьому процесі різних суспільних інститутів.

Мета курсу "Соціальна педагогіка" — допомогти студентам у вивченні теоретичних основ соціальної педагогіки з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації, досвіду вітчизняної і світової соціально-педагогічної практики та вимог Болонського процесу.

Оновлення змісту курсу мало на меті поглиблення та розширення соціально-педагогічної компетентності майбутніх фахівців, а також формування їх готовності до продуктивної професійної діяльності. Реалізація кваліфікованого підходу до підготовки майбутніх соціальних педагогів забезпечує побудову такої моделі випускника, яка відповідає сучасним вимогам щодо означеної кваліфікації.

Впровадження елементів кредитно-модульної системи організації навчального процесу забезпечується насамперед до-

триманням таких принципів, як кредитність, тобто декомпозиція змісту освіти і навчання на рівні вивчення навчальної дисципліни з метою набрання певної кількості кредитів, що містять виконання необхідних видів діяльності, передбачених програмою, та модульність, тобто така організація навчання за змістовими модулями, яка забезпечує свідоме самостійне досягнення кожним студентом певного, визначеного рівня навченості. Студент за таких умов самостійно працює із запропонованою йому програмою, а функція викладача змінюється з інформаційно-консультуючої на контрольно-координуючу.

Провідними завданнями пропонованого курсу є: формування професійно орієнтованого світогляду майбутніх спеціалістів; розкриття основних теоретичних положень соціально-педагогічної діяльності; обґрунтування змісту провідних напрямів соціально-педагогічної діяльності з представниками різних соціальних груп; створення оптимальних умов для соціалізації підростаючого покоління.

Навчальний курс побудований згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищому навчальному закладі і розрахований на студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів.

Весь курс поділено на три модулі, до кожного з яких, у свою чергу, входить по два змістові модулі та тест на виявлення рівня теоретичних знань. Кожний змістовий модуль містить теоретичний матеріал для аудиторного та самостійного вивчення, завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять та індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Структура навчального курсу "Соціальна педагогіка"

Навчальний модуль I	
Теоретичні засади соціальної педагогіки	
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2
Сутність соціальної педагогіки	Особливості соціально-педагогічної діяльності
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Навчальний модуль II	
Сутність соціально-педагогічної практики	
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2
Соціальна педагогіка як ресурс соціального розвитку суспільства	Характеристика роботи соціального педагога
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Навчальний модуль III	
Об'єкти соціально-педагогічної діяльності	
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2
Специфічні сфери соціально-педагогічної роботи	Особливості соціальної дезадаптації дітей і молоді
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Навчальний модуль I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ

Змістовий модуль 1

Сутність соціальної педагогіки

Змістовий модуль 2

Особливості соціально-педагогічної діяльності

Структура навчального модуля I. Теоретичні засади соціальної педагогіки

Змістовий модуль 1 Сутність соціальної педагогіки	Змістовий модуль 2 Особливості соціально-педагогічної діяльності
<p>Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення</p> <p>1. Виникнення і становлення соціально-педагогічної теорії та практики. 2. Предмет і завдання соціальної педагогіки. 3. Основні поняття соціальної педагогіки</p>	<p>Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення</p> <p>7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога. 8. Принципи і методи соціально-педагогічної діяльності</p>
<p>Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання</p> <p>4. Передумови виникнення соціальної педагогіки. 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки. 6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання</p>	<p>Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання</p> <p>9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста. 10. Особливості соціально-педагогічної діяльності у XX ст. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання</p>
<p>Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань</p>	

Змістовий модуль

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 1

ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

1.1. Історична ретроспектива соціально-педагогічної теорії та практики

Педагогічна наука і практика переконливо доводять, що на-зріла необхідність у розгляді суспільних традицій рідної куль-тури, серед яких чільне місце займають традиції соціалізації нових генерацій, що увінчують культурно-історичний шлях свого народу. Українські науковці М. Гру шевський, Н.М. Лавриченко, Ю. Терещенко, З. Удальцова та інші спрямували свої погляди на культурно-історичні витоки соціалізації української молоді.

Дослідження видатного вітчизняного історика М. Грушевського свідчать, що безпосередніми предками українців є анти — союз давньослов'янських племен, які мешкали на території Середнього Придніпров'я у IV — VII ст. Євген Малюк, говорячи слідом за візантійцем Маврикієм — сучасником антив про характерні риси цього народу, зазначає, що ми, українці, можемо легко впізнавати в них себе: "Громадоправство, емоційність, брак авторитарної влади, головний і єдиний бог, хліборобська осіда культура. Люди росли тілом, ні чорняві, ні біляві, волелюбні, гостинність майже культова, жінки чесні "понад міру" (смерть чоловіка вважають за власну), полонених згодом відпускають. Але: нетривкі, віроломні в договорах, "коли поріз-

няться між собою, вже не погодяться ніколи". Не приймають спільного рішення, бо "кожен має свою думку". Багато князів"¹.

Аналізу історичних традицій рідної культури в тісному взаємозв'язку з іншими культурами світу присвятила свої дослідження Н.М. Лавриченко, критично осмисливши соціально-педагогічний досвід минулих років. Їй належать роздуми щодо коріння української культури, яко сягає глибини тисячоліть, будучи спадкоємицею давньоруської. Вона вибірково запозичувала та інтегрувала елементи різних культур, переосмислювала їх згідно з власною сутністю, щоб розвивати свою неповторну індивідуальність. І те, що ці надбання не були втрачені, а накопичувалися, незважаючи на тривалі періоди колонізації українських земель та відсутність національної державності, свідчить, що Україна віднайшла рівновагу між сприйняттям навколишніх культур і розвитком власних духовних підвалів. Це стало можливим завдяки геокультурному розташуванню України, яка впродовж своєї історії постійно була простором зустрічі та взаємодії культурних ойкумен — Заходу і Сходу, Півночі і Півдня.

Отже, соціалізація молоді особистості в певному розумінні увінчує культурно-історичний шлях її народу і спирається на нього. Ідеал, утілення якого ми хочемо бачити в наших дітях, набуває чітких абрисів лише тоді, коли є виразне усвідомлення того, ким були, якими стали та чого прагнемо ми, українці, як народ. Позитивний приклад для нас — безперечна здатність до розвитку такої самотутньої і плідної культури, як японська, що ґрунтується переважно на стійкості та неперервності культури традицій, які утворюють досить жорстоку схему ефективної соціалізації нових генерацій.

Погляди іншого дослідника культурних традицій Ю.І. Терещенка відображають своєрідність взаємин нашої країни з Європою як спадкоємицею еллінської цивілізації і полягають у тому, що визначальне річизце вихідних культурно-історичних контактів між ними пролягло через Східну Римську імпе-

---

¹ Малюк Є. Нариси з історії нашої культури. — К.: Обереги, 1992. — 80 с.

рік» — Візантію. Він констатує, що в 911 р. між Візантією та Руссю було укладено договір, за яким Київська держава утвердилася як рівноправний партнер у міждержавних відносинах. Відтоді, а особливо з прийняттям християнства, вплив Візантії як східно-православної спадкоємиці античної цивілізації залишався переважним у культурі та освіті Русі-України аж до часів зламу візантійської цивілізації у XII ст. Проте культурні взаємини залишалися інтенсивними й віднайшли свій розвиток і творче втілення у філософії, освіті, мистецтві нашого народу.

Упродовж усієї домонгольської доби Русь-Україна підтримувала найрізноманітніші зв'язки з європейськими країнами — економічні, політичні, культурно-просвітницькі, не поступаючись за рівнем розвитку найрозвиненішим країнам Західної Європи, а багато в чому й переважаючи їх. Про це свідчить її славнозвісна назва тих часів "Гардарик" — країна міст. Особливо вражав європейців Київ, який, на їхню думку, міг змагатись із самим Константинополем.

Дослідниця З.В. Удальцова стверджує, що історична суперечка між Заходом і Сходом середньовічної Європи багато в чому розв'язалася на користь Заходу саме через те, що його міста, на відміну від міст Візантії, набули провідного значення в соціальній структурі суспільства. І якщо занепад візантійських міст відбувався унаслідок внутрішніх обставин суспільства, то в нашій країні його спричинило татарське нашествя. Воно завдало нищівного удару прогресивним тенденціям, тому головним завданням українського народу стала боротьба за виживання.

Аналізуючи різні погляди на історичну спадщину нашого народу, Н.М. Лавриченко доходить висновку, що саме європейські культурні впливи помітно позначилися на філософсько-педагогічних поглядах та педагогічній культурі українського народу. Джерелом, з якого ці погляди беруть свій початок, є синтез стародавньої язичницької культури східних слов'ян і візантійської християнської традиції. Перша є рушієм розвитку "народної педагогіки" та пов'язаних з нею уявлень про соціалізацію молоді; інша, свідомо запозичувана як потужний засіб соціальної інтеграції, сприяла становленню дер-

жавних інститутів, зокрема модернізації суспільних механізмів соціалізації, інститутів освіти і насамперед виховання.

Християнський світогляд, опановуючи язичницьку свідомість мас, завдавав їй, з одного боку, руйнації, а з іншого — завдяки його величезній адаптивності і живучості народної традиції, відбувалося утворення складних ментально-психологічних фрагментів, які відображали синтез цих духовних потоків. Саме на такому ґрунті зародилася слов'янська гілка православно-християнського віровчення, яке, будучи запозиченим у Візантії, все ж мало національну та культурну специфіку. Прийняття Бога відбувалося без раціонального осмислення й обґрунтування, всі істини відкривало Святе Письмо, що не викликало сумнівів, бо це вважалося смертельним гріхом. Ця обставина позначилася на формуванні суспільних підходів до організації освіти, бо книжна грамота стала прерогативою саме церковних служителів.

Проте, на думку Ю.І. Терещенка, освіта Київської Русі IX — X ст., на відміну від європейської, не розвинулася до гармонійної і стабільної системи, хоча християнство надало значного поштовху розвитку національній культурі та освіті, а також заклало нові морально-етичні та ідейно-сміслові підвалини соціалізації молоді. Значною мірою цьому сприяла старослов'янська мова, а не латина чи грецька, як у Європі, що стала офіційною мовою, хоча й відрізнялася від ужитково-побутової, проте була набагато доступнішою для населення Київської Русі. Латина як міждержавна і церковна мова, була важко-доступною різноманітному за етнічним та мовним складом населенню Європи. На середину IX ст., за свідченням слов'янського проповідника Кирила, Русь уже мала перекладені своєю мовою Євангеліє і Псалтир. Це означає, що опанування християнського віровчення вимагало також і знання іноземних та стародавніх мов, таких, як латина і грецька, якими володіли представники кліру, а також спеціальні служителі при церквах та монастирях, що переписували і перекладали Святе Письмо, давньогрецькі філософські та літературні твори. Вже в найдавніших літературних пам'ятках ("Ізборник Святослава" (XI ст.), "Проповіді" Григорія Богослова (XI ст.)) з'явля-

ються ознаки живої народної української мови з місцевими діалектами.

Українські науковці стверджують, що виникнення цих пам'яток свідчить про початок якісних змін у самих підвалинах виховання, навчання, соціалізації молоді. Перехід до писемності як нової ефективної технології збереження, накопичення та передавання соціальної інформації, однозначна зверненість писемних джерел до безпосередніх проблем суспільного життя і насамперед до проблеми осмислення життя, передачі життєвої мудрості молодим виводили Київську Русь на магістральні шляхи загальноєвропейського цивілізаційного розвитку. Наприклад, учені-спеціалісти схилиються до думки, що "Ізборник Святослава" є перекладом візантійських текстів, які стосувалися проблем педагогіки, етики, моралі, догматичного богослов'я. Збірник містить дидактичні матеріали з граматики, риторики, логіки, поезики, історії, географії, астрономії, медицини тощо, а також притчі та загадки. Інші збірники афоризмів "Бджола" та "Мудрість Менандра" містили положення про виховання особистості в душі християнського благочестя, що мали, крім повчального характеру, ще й пізнавальний. Деякі з них добре нам відомі, наприклад: "Не місце красить людину, а людина місце", "Хто не працює — той не їсть", "Не копай яму іншому — сам до неї потрапиш".

У період розквіту Київської Русі цікавим свідченням про уявлення наших предків щодо соціального ідеалу особистості є проповідь Володимира Мономаха "Поученіє дітям", в якій ідея доброчинності має три джерела: покаяння, сльози і милосердя. Покаяння — це усвідомлення своїх вчинків, чесність із собою та людьми. Сльози — це жаль з приводу небл аго дійних вчинків, чесне визнання своїх недоліків з метою їх виправлення, усвідомлення минулості людського життя, визнання переваги духовних цінностей над матеріальними. Милосердя увінчує ці чесноти і надає їм внутрішнього підґрунтя.

Найкращим свідченням духовності українського народу є глибинні почуття, такі як повага і любов до рідної землі і людей, співчуття, милосердя, шанування освіченої та працюючої людини, шанобливе ставлення до жінки-матері. Цими почуттями були пронизані писемні пам'ятки минулого, на-

приклад: "Слово про закон і благодать", "Повість временних літ", "Слово про Ігорів похід", які залишаються актуальними і нині. Зазначені моральні та духовні принципи знайшли своє відображення в народній педагогіці та стали базовими у формуванні ідей соціалізації нових генерацій. Особливо влучно моральні цінності виявилися в усній народній творчості та прислів'ях: "Найкращий наглядач — власна совість", "Зробив діло — гуляй сміло", "Що собі не мило — то й людям не зич", "Нема науки без муки", "Долай зло, чини добро" тощо.

Однією з головних народних традицій соціалізації молоді було і залишається залучення її до праці ще з дитинства, зокрема для кожного дитячого віку визначалися певні трудові обов'язки, а також передбачалося набуття конкретних навичок і умінь. Безпосередня участь підростаючого покоління у продуктивній праці була і є найефективнішим засобом трудового виховання і суспільного становлення особистостей.

Українські науковці вважають, що прикметним явищем, спорідненим із європейським підходом до організації освіти, стало створення братських шкіл в Україні. Починаючи з XIII ст., українські міста почали звертатися до так званого європейського магдебурзького права, яке створило правове підґрунтя для міського самоврядування. У межах цього права відкривалися широкі можливості для сприяння розвитку освіти у містах на засадах громадської участі. Громадські міські організації, які гуртувалися переважно навколо церков та монастирів і опікувалися розвитком шкільництва в Україні, отримали назву братств, а їхні члени — братчиків. Братчиками були представники різних верств — духівництва, інтелігенції, міщан.

Особливо знаменним стало місто Львів, яке першим отримало таке право в Україні у 1356 р. У Львові було організовано першу братську школу (1585 р.), спочатку як греко-слов'янську, а потім була введена і латина. Ця школа відповідала західноєвропейській школі середнього типу, і її навчальна програма базувалася на семи вільних науках з поетикою та риторикою включно. Наука у школі була доступною для "дітей усякого стану, убогим за прости Бога, а багатим за ровним датком". Освітньо-культурна діяльність братств була спрямована проти монополії у привілейованих верств населення на освіту.

За свідченням вітчизняних дослідників, подальший розвиток братських шкіл, які згодом відкрилися у Луцьку, Вінниці, Кременці та деяких інших містах, позначився як зростанням рівня освіти в них, так і посиленням демократичних тенденцій та принципу зв'язку з громадою у шкільній справі. Братські школи стали провісниками створення системи вищих навчальних закладів України, перший з яких — Києво-Могилянська академія — виник у 1632 р. унаслідок об'єднання Київської братської школи зі школою при Печерському монастирі, заснованою Петром Могилою.

За визначенням учених, вплив європейської традиції на національну культуру, освіту та соціалізацію молоді не завжди відбувався на добровільних та гуманних засадах. Було і так, що західноєвропейські зразки й інститути насаджувалися силоміць і супроводжувалися як загальнокультурним, так і політичним та економічним експансіонізмом. Так, роль колонізованої частини України в економічному житті Речі Посполитої можна прирівнювати за багатьма показниками до ролі Нідерландів у складі імперії Карла V, з яких той отримував у 8—9 разів більше прибутків, ніж з Америки.

Значний вплив на культурні та освітні традиції мав войовничий католицизм, який упродовжувався через організацію протестантських шкіл в Україні. Він ніс загрозу денационалізації та духовного покріпачення українства, особливо в період після підписання Берестейської унії в 1596 р. Велику активність виявили у цьому напрямі католицькі єзуїтські школи. їм вдавалося залучити значну кількість українського учнівства завдяки як показній, так і дійсній демократичності та гуманності освітньо-виховного процесу, а також європейському рівню викладання знань. Для здобуття симпатій селянства вони навіть добивалися деякого скорочення панщини, а також права панським підданам залишати села.

Як свідчать дослідження, міські братства стали патріотичним відгуком і вагомою силою у протистоянні покатоличенню українського населення, зокрема і на ниві шкільної освіти. Братчики добивалися високого рівня освіченості і зростання майстерності православних проповідників, на яких лежав непростий обов'язок полеміки з висококваліфікованими єзуїтськими місіонерами. Братства піклувалися про те, щоб рівень

освіти в їхніх школах не поступався єзуїтським. Цей рух здобував дедалі більшої підтримки населення, зокрема козацтва, й перетворився на дійовий чинник соціалізації молоді саме у дусі української національної самосвідомості. Так проблема виховання та соціалізації безпосередньо перепліталася з проблемою національного самозбереження та розвитку.

1.2. Екскурс в історію розвитку соціальної педагогіки

Більшість сучасних наукових робіт відносять виникнення соціальної педагогіки на кінець XIX ст., хоча використання практичних прийомів соціального виховання мало місце і в давні часи, ще за умов первіснообщинного ладу. Прикладом є племена, які в наші дні залишаються на низькому рівні розвитку. У Давніх Римі та Греції, державах Сходу (Китаї, Індії, Єгипті) у підготовці дітей до життя вже були елементи соціального (суспільного) виховання. Наприклад, давньогрецькі філософи Платон і Арістотель вважали, що держава повинна піклуватися про виховання так, щоб формувати для неї гідних громадян. Мова йшла про виховання громадян усіх вікових груп, крім того, завершувати виховання окремих соціальних груп вони пропонували тільки у 30–35 років. Такий підхід до виховання не був характерним для епохи Середньовіччя, Відродження та Нового часу, але зі зміною соціально-економічних умов європейського суспільства у XIX ст. він був відновлений.

На кінець XIX – початок XX ст. припадає активна розробка теорій прагматичної педагогіки, експериментальної педагогіки, теорії "вільного" виховання та "трудової" школи, соціальної, гуманістичної, релігійної педагогік, педагогіки, орієнтованої на філософське осмислення процесу виховання і освіти тощо. У цей період активно розвивається методологія педагогічних досліджень.

Історія розвитку радикальних теорій, концепцій, ідей та шкіл позначена розробкою наукових антитрадиціоналістських

напрямів: прагматичного, експериментального, "вільного" виховання тощо. Ще 1428 р. педагогом-гуманістом Вітторіно да Фельтре у місті Мантуя було започатковано нетрадиційний навчально-виховний заклад, що отримав назву "Будинок Радості"¹.

Заслуговують на розгляд й різноманітні філософсько-педагогічні напрями, які мали домінуючий вплив на впровадження радикальних ідей у процесі перебудови шкільних систем.

Представники прагматизму (від грец. "прагма" — діло) виступали за зближення виховання з життям, поєднання навчання з вихованням у процесі виконання конкретних практичних дій. Яскравим представником педагогіки прагматизму був американський філософ і педагог Джон Дьюї (1859—1952). Його ідея "трудової школи", в якій ручна праця стала центром усієї шкільної роботи, призвела до зниження якості навчання і виховання дітей. Його послідовники, представники непрагматичної концепції (А. Маслоу, А. Кумбс, Е. Келлі, К. Роджерс та ін.), посилюють увагу до індивідуалізованої спрямованості виховання, але відстоюють повне свавілля у поведінці та вчинках дітей. Цей поширений напрям мав місце наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. У його основу покладено філософію прагматизму, яка характеризується тим, що критерієм істини визнається суб'єктивна корисність, а істиною — все те, що виправдовує експлуатацію трудящих. Філософи "прагматисти" пропагують свою теорію. Вони спираються на такі поняття, як практика, користь, успіх, бізнес... Як уже було зазначено, представником цього напрямку в педагогіці був Джон Дьюї, який написав праці: "Психологія і педагогіка мислення", "Школа і дитина", "Школа і суспільство", "Школа майбутнього". В основу "прагматичної" педагогіки він поклав такі принципи: у розвитку дітей великого значення набуває спадковість, тобто, оскільки сукупність розумових і фізичних властивостей індивіда успадковується, то в роботі школи на перше місце слід ставити не систематичне навчання учнів, а практику, дію; ручна праця учнів має бути центром усієї шкільної роботи. Дьюї був проти всебічного інтелектуального розвитку дітей і молоді. Він стверджував, що діти трудящих

мають лише вузькопрактичні інтереси, тенденції та нахили, а тому система освіти у масових школах, тобто в школах для дітей трудящих, має сприяти розвиткові тільки практичних імпульсів. З іншого боку, школа має примиряти класові інтереси, сприяти співробітництву класів.

Представники "прагматичної" педагогіки пропагують педоцентризм, тобто положення про те, що навколо дитини мають обертатися всі освітні засоби, навіть випадковий інтерес має бути центром усієї роботи.

Теорія "вільного" виховання, представники якої брали на озброєння педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо, пропагувала у вихованні консерватизм, егоїзм, індивідуалізм. Наприклад, Елен Кей (1849 – 1926) – шведська письменниця і громадський діяч, виступала проти недоліків у сімейному вихованні дітей, проти схоластичної школи, однак вважала, що дітей не треба виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно і поступово виховуватися самим. У школах і дошкільних закладах діти мають навчатися тільки того, що їх цікавить і що стане у нагоді у практичному житті.

Марія Монтессорі (1870 – 1952) – італійський педагог і лікар, доктор медицини брала участь у підготовці вчителів-фахівців для роботи з розумово відсталими дітьми, керувала "будинками дітей", створювала школи за своєю системою. У своїх працях "Метод наукової педагогіки", який застосовувався у вихованні та навчанні в "будинках дітей", "Самовиховання і самонавчання в початковій школі" тощо вона пропагувала теорію "вільного" виховання. Виходячи з положення про те, що дитина як активна істота за своєю природою здатна до самостійного, спонтанного розвитку, М. Монтессорі головним завданням виховання дітей вважала створення такого оточення, яке б давало їм тільки "поживу", потрібну для самовиховання. Щоб дорослі не гальмували природного розвитку дітей, треба так спрямувати їх виховання, щоб вони самі вільно вибирали матеріал для заняття, розвивали свою сенсорну культуру, виховувалися в релігійному дусі (коріння релігії у природі людини), гралися тільки зі штучними предметами, виявляли і розвивали свої індивідуальні погляди, почуття та смаки. Основою

педагогіки "вільного" виховання вважала: свободу як засіб "самовиховання" дітей, спостереження за чуттєвим періодом раннього дитинства; педагогічний експеримент. Школа має бути лабораторією, де вивчається психічна діяльність дітей. Крім того, М. Монтесорі намагалася поєднати фізичний і психічний розвиток дітей з містиком та релігією, ігнорувала справжнє виховання дітей з прямим живим словом, розвагами, почуттями дружби та ін.

М. Монтесорі намагалася здійснювати свої педагогічні ідеї в дошкільних закладах "будинках дітей", радила зміцнювати зв'язки школи і сім'ї, виступала за емансипацію жінки, виховання дітей для "відродження людства".

Засновники "експериментальної" педагогіки ставили своїм завданням за допомогою психологічних і педагогічних експериментів у штучних умовах знайти нові ефективніші форми й методи навчання та виховання дітей у школах, виявити закономірності їхнього розумового і фізичного розвитку на різних вікових рівнях. "Полігоном" реформаторських ідей стали середні навчально-виховні заклади, які отримали назву "нових шкіл". На початку ХХ ст. їх нараховувалося майже 25. Було визначено специфічні умови діяльності таких шкіл: вивчення та врахування особливостей дитячої психології; спільне навчання; трудова підготовка; свобода діяльності дитини, що відповідає її інтересам і потребам тощо.

Представниками теорії "нового" виховання і "нових шкіл" були: С. Редді (Англія), який відкрив у 1889 р. "нову школу" в Абботсхольмі; Е. Демолен (Франція), який відкрив у 1889 р. "нову школу" у Де-Роші; Г. Літц і Г. Вінекен — у Німеччині в 1902 — 1906 рр. У 1912 р. у Швейцарії було створено міжнародне об'єднання прихильників цього руху, яке очолив А. Фер'єр.

Першу нову школу було засновано Сесилем Редді (1858 — 1932) у 1889 р. у сільській місцевості Абботсхольм (Англія) для хлопчиків. У школі передбачалася щоденна робота в майстернях, загострювалась увага на природничо-науковій, естетичній, спортивній підготовці. Пізніше в Англії було відкрито Бедельську нову школу (під керівництвом Дж. Бедлі), в якій уперше звернулися до спільного навчання хлопчиків та дівчаток.

На зразок англійських шкіл у Франції до початку Першої світової війни було відкрито п'ять нових шкіл, найвідоміша з них — Де Рош під керівництвом Едмона Демолена.

Едмон Демолен (1852 — 1907), французький історик, соціолог, у своїй праці "Нове виховання" відзначав перевагу "нових шкіл" — інтернатів перед звичайними, в яких навчалися діти трудящих. У цих школах увага приділялась фізичному вихованню учнів (гімнастиці, різним видам спорту), фізичній праці (обробка дерева і металу, відвідування ферм і промислових підприємств), розвиткові ініціативи та самодіяльності учнів, загартуванню їхньої волі тощо. У трьох старших класах учні мали вчитися за фуркаціями: літератури, науки, сільського господарства, промисловості, торгівлі. Програма навчання була модернізована за рахунок трудового навчання, вивчення нових іноземних мов, скорочення часу на вивчення латини і давньогрецької мови, відведення більшої кількості годин на вивчення мистецтва та культури різних країн світу. У шкільне життя впроваджувалося дитяче самоврядування.

Інші представники "експериментальної" педагогіки ставили завдання за допомогою психологічних та педагогічних експериментів у штучних умовах, у відриві від соціальних умов і педагогічної практики знайти нові форми та методи навчання дітей і молоді у школах. Завдяки "методу тестів" (запитань і задач) експериментатори досліджували розумові здібності дітей, зараховуючи багатьох із них, насамперед дітей трудящих, до категорії розумово відсталих, твердили, що доля дітей обумовлена спадковістю і соціальним середовищем, які не змінюються.

Яскравими представниками такої "експериментальної" педагогіки були німецькі вчені Вільгельм-Август Лай (1862 — 1926) та Ернст Мейман (1862 — 1915). Перший доводив, що треба біологізувати педагогіку, тобто звести навчання і виховання до вироблення в дітей реакції, розглядав життєвий процес як наслідок рефлекторного акту: сприйняття — перероблення — відбиття. Другий визначав основні умови педагогічного експериментування.

Вільгельм-Август Лай, педагог-експериментатор, який займався науково-дослідницькою роботою і літературною діяль-

ністю, написав книги "Експериментальна педагогіка", "Експериментальна дидактика", "Школа дії". Намагався обґрунтувати теорію, що процес будь-якого організму працює за схемою: сприймання – перероблення – відбиття. На цій підставі Лай зводив навчання і виховання тільки до вироблення у дітей реакції. Особливого значення він надавав "відбиттю", яке практикував як реакцію на його наслідки – "дію". На основі своєї теорії "ілюстративної дії" Лай склав "Органічний навчальний план", в якому все навчання поділяв на види: "спостережно-речове" і "зображально-формальне". До першого він зараховував природознавство, фізику, хімію, географію й ін., до другого – мову, малювання тощо. Школа, на його думку, має перетворитись на школу ілюстративну, "школу дії".

Ернст Мейман, педагог і психолог, написав книги: "Нариси експериментальної педагогіки", "Інтелігентність і воля", "Економія і техніка пам'яті" та ін. У своїх дослідженнях визначив основні умови будь-якого експериментування: можливість викликати за своїм бажанням процеси, що їх належить досліджувати. Істотною рисою експерименту має бути кількісна зміна спостережуваних процесів, оскільки вона дає можливість точно порівнювати явища за допомогою чисел і сприяє кількісному аналізу.

Засновником нової системи освіти соціально-біологічного напрямку став англійський філософ-соціолог Герберт Спенсер (1820–1903). В "Основах соціології" він пропагує ідеальне суспільство, в якому немає класової боротьби, а існує співробітництво між капіталістами і пролетаріатом. Він вважав, що між релігією і наукою має бути гармонія і що розрив між ними призведе до катастрофи в суспільстві. Доводив, що в розвитку людського суспільства і природи діють однакові закони, що людське суспільство нібито біологічний організм. У праці "Виховання розумове, моральне і фізичне" він рекомендував "нову" систему освіти для навчання та виховання дітей "нової" буржуазії, яким властиві різні форми діяльності. Це діяльність для збереження тільки себе, діяльність з виконання службових обов'язків і задоволення власних почуттів і смаків. Для забезпечення підготовки таких людей він рекомендував і відповідні методи навчання, наприклад, дослідницький, коли учні самі

"відкривають науки". Завданням фізичного виховання людини має бути фізичне загартування, створення певного режиму, забезпечення відповідного харчування тощо.

Засновники такого напрямку, як неопозитивізм, що народився в надрах класичного позитивізму (етичні ідеї Платона, Арістотеля, Д. Юма, І. Канта), виступали за гуманізацію стосунків між людьми, формування раціонально мислячої та інтелектуально розвиненої людини. Ці ідеї знайшли своє втілення в перебудові шкільних систем багатьох країн світу, а також України.

Представники *екзистенціалізму* (від лат. *exisientia* — існування) стверджують, що настала поразка цивілізації, духовна культура людей спустошилась, вихід з такого становища один — існування людини залежить від неї самої, вона сама для себе міра всіх подій, тому вони обстоювали визнання особистості як найвищої цінності світу, помірний вплив виховання на особу дитини, відмову від колективного виховання, яке нівелює і пригнічує власне "Я". Найактивніші пропагандисти і прихильники цього напрямку в США — Дж. Кнеллер, К. Гоулд, Е. Брейзах, О. Уайлд; у Франції — Ж.П. Сартр, Г. Марсель; у Великобританії — У. Баррет; у ФРН — Н. Хайдеггер і К. Ясперс.

Значної популярності в Європі набула початкова школа під керівництвом Селестена Френе (1896 — 1966), створена 1935 р. у місті Піульї (Франція). Технологія Френе передбачала різні за функціями форми навчання і виховання: шкільну типографію, шкільне самоуправління, "вільні тексти" на зразок дитячих творів, картки для персональної роботи, особливу бібліотеку навчальних посібників тощо.

Ідеї створення нових шкіл поширилися на інші країни (Німеччина, Австрія, Швейцарія), які отримали назву "сільських виховних домів". Засновником таких шкіл став німецький педагог Г. Літц (1868 — 1919), який пропагував принципи вільного розвитку дитини та ідею вільної шкільної спільності — співробітництво учнів і вчителів.

У 20—30-х рр. ХХ ст. у Веймарській республіці виникли нові типи експериментальних шкіл, до яких належать: Школа вільної розумової роботи в Лейпцигу, Школа імені Ліхтварка у

Гамбурзі, Жіноча школа Г. Гаудіга, Школа Р. Штайнера у Штутгарті.

Широкої популярності набула школа Р. Штайнера, відкрита 1919 р. у Вальдорф-Асторії (Штутгарт), яка до кінця XX ст. все більше знаходить прихильників, зокрема й в Україні. Основним напрямом (отримав назву "антропософський") роботи школи став пошук шляхів емоційно-естетичного виховання й освіти дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Ключовими показниками вибору методів навчання визнано "ритми" та "цикли" дитячого життя.

Характерною рисою створення нових шкіл у США стало масштабне експериментування у сфері початкової освіти: лабораторна школа для дітей з 4–5-річного віку до 14–15 років, де курс навчання поділявся на дворічні стадії, органічна школа, ігрова школа, дитяча школа тощо.

Оригінальний проект експериментальної школи запропонувала в 1920 р. Е. Паркхест у м. Дальтоні — відомий під назвою *Дальтон-план*. Навчальна програма школи поділена на контракти, порядок і темп виконання яких було справою самих учнів.

Представником теорії "громадського" виховання і "трудової" школи був Георг Кершенштейнер (1854–1932), німецький філософ і педагог. У праці "Професійне виховання німецького юнацтва" він висвітлив ідеї своєї системи навчання і виховання дітей та молоді. "Трудова" школа має готувати дешеву робочу силу і солдатів, покірливих виконавців законів буржуазної держави. Діти трудящих повинні бути під впливом ідеологічної "обробки".

Громадське виховання треба здійснювати засобами політичного впливу і морально-релігійного виховання. Крім того, він стверджував, що розумові здібності дітей трудящих надзвичайно недосконалі, що вони неспроможні засвоювати наукові знання. Натомість, затримання їх у "трудовій" школі дасть змогу підготувати їх до фізичної праці відповідно до певної професії, тобто дасть вузьке професійне орієнтування і відвертатиме увагу від революційної боротьби.

Отже, друга половина XIX ст. характерна тим, що на підставі утилітарних потреб людини і суспільства виникла необхідність професійної підготовки дітей до дорослого життя, до

умінь співпрацювати в колективі. Така ідея знайшла своє відображення, з одного боку, у теоріях "прагматичної школи" Д. Дьюї та "трудової школи" Г. Кершенштейнера, з іншого — у теорії виховання "нової" людини та побудові "нового" суспільства П.П. Блонського і Л.С. Виготського.

Проведений аналіз розглянутих підходів до суспільного виховання дітей та молоді дає змогу усвідомити сутність поняття "соціальне виховання" як ключової проблеми соціальної педагогіки.

Вагомий внесок у розвиток соціально-педагогічної теорії і практики зробив А.С. Макаренко, заслуга якого полягає у визначенні сутності соціальної педагогіки як науки про соціальне виховання та її зв'язок з психологією і правознавством. Він розширив межі соціальної педагогіки до розгляду проблем виховання безпритульних дітей та розробив ефективні форми і методи соціально-педагогічної діяльності, збагативши відповідними принципами (поєднання вимогливості та поваги до особистості, виробничо-трудового навчання й виховання, принцип паралельної дії та індивідуального підходу, розвитку особистості в колективі та ін.) і методами виховного впливу ("метод пожвавлення прямих асоціацій", "метод встановлення організованої свободи або дисципліни порядку", "метод вибуху"). Ним з'ясовано особливості використання методів заохочення і покарання, а також обґрунтовано недоцільність використання в роботі з підлітками такого прийому, як заборона, який викликав у вихованців лише негативну реакцію.

Суттєво вплинув на розвиток соціально-педагогічної теорії і практики В.О. Сухомлинський, дослідивши причини та фактори, які сприяють виникненню негативних явищ у молодіжному середовищі. Він визначив зміст соціально-педагогічної роботи з "важкими" дітьми, обґрунтував необхідність широкого використання словесних методів, розширив вимоги до виховної бесіди, з'ясував доцільність комплексного використання методів соціально-педагогічного впливу, перевіряючи всі теоретичні положення в практиці роботи Павлишської середньої школи.

Отже, вперше поняття "соціальна педагогіка" було запропоновано німецьким ученим у середині ХІХ ст. Ф. А. Дістервегом,

пізніше інший його співвітчизник Пауль Наторп у 1898 р. у книзі з тією самою назвою визначив сутність, основні категорії, принципи та методи дослідження означеного напрямку. Предметом соціальної педагогіки він визначив проблему інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищення культурного рівня народу. Таке розуміння відповідало соціальному замовленню суспільства і дало змогу розглядати соціальну педагогіку як галузь знань про виховання людини протягом усього життя.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеного аналізу, наведемо погляди російського вченого А.В. Мудрика щодо сутності соціальної педагогіки. Він трактує соціальну педагогіку як галузь наукового знання, що вивчає соціальне виховання в контексті соціалізації.

Література

1. *Андреева Н.Н.* Антология по истории и теории социальной педагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Изд. центр "Академия", 2000. — 176 с.
2. *Богданова І.М.* Педагогічна інноватика: Навч. посіб. — О.: ТЕС, 2000. — 148 с.
3. *Бордовская Н.В., Реан А.А.* Педагогика: Учеб. для вузов. — СПб.: Питер, 2000. — 304 с.
4. *Джуринский А.М.* История зарубежной педагогики: Учеб. пособие для вузов. — М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 1998. — 272 с.
5. *Лавриченко Н.М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. — К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. — 444 с.
6. *Малюк Є.* Нариси з історії нашої культури. — К.: Обереги, 1992. — 80 с.
7. *Мудрик А.В.* Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Изд. центр "Академия", 2002. — 200 с.
8. *Наторп П.* Социальная педагогика. — СПб., 1911.
9. *Никитина Л.Е.* Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. — М.: Академ, проект, 2003. — 272 с.

10. *Терещенко Ю.І.* Україна і європейський світ. — К.: Перун, 1996. — 495 с.
11. *Удалъцова З.В.* Византийская культура. — М.: Наука, 1998. — 287 с.
12. Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — 588 с.

Тема 2

ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Сучасний процес розбудови самостійної, незалежної держави спонукає до національного відродження усіх сфер життя та системи освіти, навчання і виховання. У зв'язку з цим Державною національною програмою "Освіта" визначено стратегію розвитку освіти в Україні: "Створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації".

Пріоритетні напрями та шляхи відродження національних рис і самобутності українського народу визначено в "Концепції національного виховання", в якій вказано, що створення системи національного виховання визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей.

Поряд з цінностями, які, за свідченням українського вченого М.Д. Касьяненка, є об'єктами педагогічних інтересів, насправді мають місце нормативні цінності як за характером,

так і за суттю. Це загальнолюдські, загальнонародні цінності. Вони поділяються на матеріальні та духовні здобутки людства разом з досягнутим рівнем знань і культурою їх примно-

Культура в широкому розумінні — це рівень усвідомленого володіння соціально-історичним досвідом гуманних відносин та створення цінностей.

Серед матеріальних цінностей основними є пам'ятки культури, мистецтва, а також діючі засоби виробництва і створені ними цінності. Серед духовних — система сучасних наукових знань, умінь, досвід творчої діяльності, відкриття, теорії, технології; сучасна культура інтелектуальної праці; система високогуманних демократичних відносин між людьми; загальні закони розвитку особистості, суспільства і людства; закони розвитку природи і технології їх застосування; основні принципи співіснування людини і природи; культура виховання і навчання підростаючого покоління; культура всіх народів і націй, яка відображена у мові, мистецтві, традиціях, релігіях, їхній творчій активності; тисячолітні ідеали людства і світового співтовариства щодо шляхів удосконалення життя.

Такі цінності розглядаються і як позасоціальні, і як соціальні феномени. Їх вивчення представляють чотири види теорій: об'єктивно-ідеалістичних (неокантіанство, неотомізм, інтуїтивізм, послідовники гуссерліанської феноменології); суб'єктивно-ідеалістичних (логічний позитивізм, емотивізм, лінгвістичний аналіз в етиці); натуралістичних теорій цінностей (теорія інтересу, еволюційна етика) та марксистська теорія.

Представники першого виду теорій трактують цінність як потойбічному сутність поза простором і часом; другого — як явище свідомості, в ній спостерігають прояв психологічного настрою, суб'єктивного ставлення людини до об'єктів, які оцінюють; третього — як вираження природних бажань людини або законів природи в цілому; четвертого — як суто соціальні явища, як прояви певних суспільних відносин і як усталені норми громадської свідомості. Остання відображає світоглядний характер цієї свідомості, але не розкриває його цілком, бо світогляд неможливо зводити тільки до тієї чи іншої ціннісної позиції. Марксистський світогляд у своїй основі є науковим

розумінням світу та поглядів на суспільство, він ґрунтується на наукових знаннях історичних законів.

Отже, визначення ціннісних орієнтацій особистості передбачає розгляд фундаментальних педагогічних понять, процесів та явищ в єдності підходів: історичного, теоретичного, технологічного, культурологічного.

Історичний аналіз педагогічних явищ і процесів сприяє критичному осмисленню кожного конкретно-історичного періоду, що дає змогу формувати систему спеціальних понять та категорій.

Теоретичний аналіз положень щодо процесів виховання, навчання, освіти особистості, її розвитку і становлення дає можливість визначати їх цілі, ціннісні орієнтири та вимоги до типу особистості.

Технологічний підхід до діяльності особистості розглядається як результат проектування, моделювання, конструювання, прогнозування педагогічного процесу.

Культурологічний підхід передбачає розгляд майстерності особистості з боку надання їй можливості особисто вибирати власний спосіб діяльності.

Кожному періодові розвитку людства відповідають визначені суспільні цілі, характер і зміст виховання та освіти, конкретна мета.

Мета визначається як усвідомлена потреба або передбачуваний результат діяльності, що може бути матеріальним чи духовним продуктом, а також організованим у певний спосіб процесом, системою формування якостей особистості, навчання, створенням умов для досягнення того чи іншого результату. Мета формується на підставі досвіду життя, думок, ідей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, віри в їх здійснення та вимог суспільства.

Мета виховання в період первіснообщинного ладу зводилася до створення умов для формування моральних та трудових якостей підростаючого покоління. В цей період виховання виникло як засіб передавання досвіду і знань старшого покоління молодшому, найдосвідченіші люди племені були одночасно вихователями. Вони знайомили дітей із законами племені, звичаями, легендами, правилами релігійного культу, трудови-

ми вміннями та навичками, способами полювання та вирощування рослин, тобто відбувалось моральне і трудове виховання. Характер системи педагогічних знань виявлявся у формі народної мудрості, порад, легенд, вірувань, звичаїв, обрядів, які можна віднести до народної педагогіки. З появою рабства виникла соціальна нерівність людей, яка призвела до привілеїв у вихованні панівних груп населення. Для передавання досвіду і знань від покоління до покоління виникає писемність, спочатку малюнок в Китаї та Єгипті, потім символічна, ієрогліфічна, пізніше в Єгипті ієрогліфічне письмо було замінено ієратичним.

Ще у третьому тисячолітті до нашої ери виникли перші школи в Індії, Китаї, Єгипті. У них вивчали релігію, філософію, арифметику, астрономію та інші науки. У Давній Греції та Римі з'являється ціла плеяда філософів: Сократ, Платон, Арістотель, Демокрит та ін. Мета виховання у цей період була започаткована у вигляді формули "калокагатос", що означає виховання прекрасної людини, в якій гармонійно поєднуються духовні та фізичні якості. Характер педагогічних знань визначається педагогічними теоріями, філософськими та літературно-художніми творами.

Характер і зміст освіти та виховання, крім морального і трудового, поповнюється розумовим, фізичним, естетичним. У цей період створюються цілісні системи світського виховання, які пізніше знайшли своє відображення у гуманістичній педагогіці епохи Відродження, педагогічних концепціях періоду становлення капіталізму, періоду буржуазних демократій, класичній педагогіці сенсуалізму.

Середньовічний період розвитку суспільства позначився конгломератом трьох станів: аристократії, духовенства та селянства, кожен з яких мав свої цілі виховання. Перший — лицарське виховання, другий — благочестя, третій — працелюбство. У цей період виникають перші університети, церковно-монастирські та міські школи. Однак поступово з розвитком капіталізму представники Реформації та гуманізму критично оцінювали феодальні погляди на людину і суспільство, вимагаючи гармонійного розвитку людини як творця матеріальних і культурних цінностей.

Період розвитку капіталістичних відносин позначився виникненням різних напрямів педагогічної науки: ліберально-буржуазного, буржуазно-демократичного, революційно-демократичного, соціалістично-марксистського. Видатний педагог ХІХ ст. К.Д. Ушинський визначив виховання як цілеспрямований, свідомий процес формування гармонійної особистості, метою якого є сформовані якості: гуманність, чесність, правдивість, працелюбство, дисциплінованість, відповідальність, гідність, патріотизм, любов до Батьківщини.

Становлення педагогічної науки у ХХ ст. вирізняється діалектичним підходом до теорії розвитку особистості та цілісним, всебічним підходом до її формування. Існування багатьох підходів до проблеми особистості з боку суспільних і природничих наук, що визначаються біо-, соціо- і персоногенетичними напрямками, породило в межах системно-діяльнісного історико-еволюційного підходу принципово нову схему розвитку особистості, яка визначається формулою: "Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють".

Згідно з цією схемою, соціокультурне середовище є джерелом, яке постачає розвиток особистості, тобто є умовою для виконання діяльності людини, воно несе суспільні норми, цінності, ролі, знаряддя, системи знаків, з якими стикається індивід. Русійною силою і основою розвитку особистості виступає спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких відбувається рух особистості у світі людей, засвоєння культури. Взаємовідносини між індивідом як продуктом антропогенезу і особистістю, яка засвоїла суспільно-історичний досвід людей, породжують умови для виявлення індивідуальності, яка перетворює світ.

У межах системно-діяльнісного підходу особистість розглядається як відносно усталена сукупність психічних властивостей, що є результатом включення індивіда у простір міжіндивідуальних зв'язків. У індивіда в процесі розвитку виникає соціально зумовлена потреба стати особистістю, тобто реалізувати себе в соціально значущій діяльності. Це й визначає розвиток людини як особистості. У загальному вигляді розвиток особистості визначається як процес і результат входження людини у нове соціокультурне оточення. Таке входження за

сприятливих умов може мати три фази свого становлення: адаптації, індивідуалізації та інтеграції. Перша передбачає засвоєння діючих цінностей і норм поведінки, а також оволодіння відповідними засобами та формами діяльності. Друга визначається загостренням суперечностей між необхідністю "бути таким як всі" і бажанням індивіда до максимальної персоналізації. Третя – суперечностями між бажанням бути ідеально представленим своїми особливостями і властивостями та бажанням спільноти прийняти, схвалити й культивувати ті особливості, які спонукають до удосконалення і розвитку як особистості.

Для формування особистості людини розглядаються цілісний та всебічний підходи. Перший передбачає єдність усіх сторін цього, нескінченного щодо досконалості, процесу і частин за різними ознаками з урахуванням знань про зв'язки і взаємозв'язки між ними. Другий позначається виділенням сукупності підходів щодо процесу формування, які враховують зовнішнє і внутрішнє, форму і зміст, сталі і змінні, а також його впорядкованість.

Основним став підхід, який враховує гармонійне поєднання всіх сторін виховання у суспільстві, що набуло людство в ході історичного розвитку, а саме: моральне, трудове, розумове, фізичне, естетичне виховання, технологічна та професійна освіта, формування наукового світогляду.

Інший підхід сформувався у результаті врахування загальних видів людської діяльності: пізнавальної, ціннісної, творчої (продуктивної, створюючої), художньо-естетичної, комунікативної.

Гносеологічний (пізнавальний) потенціал особистості визначається повнотою і якістю інформації, якою вона оволодіє.

Аксіологічний (ціннісний) потенціал особистості визначається системою ціннісних орієнтацій у моральній, політичній, правовій, релігійній, естетичній сферах, тобто її ідеалами, життєвими установками, переконаннями, бажаннями.

Творчий потенціал визначається одержаними й самостійно виробленими вміннями і навичками, здібностями до продуктивного або репродуктивного створення та мірою реалізації в тій чи іншій сфері.

Комунікативний потенціал визначається мірою і формою спілкування, характером та міцністю контактів, що встановлює особистість з іншими людьми.

Художньо-естетичний потенціал визначається рівнем та змістом художніх потреб особистості і тим, як вона їх задовольняє.

На'ступний підхід до всебічного формування особистості людини здійснюється на підставі розвитку суспільно значущих якостей особистості та її внутрішніх характеристик самовира-

• • • • •

До суспільно значущих якостей особистості належать, наприклад: організованість, дисциплінованість, самостійність, відповідальність, колективізм, творча активність, патріотизм тощо. Внутрішнім характеристикам самовираження особистості притаманні: самопізнання, самовиховання, самовдосконалення тощо.

Для побудови загальної теорії виховання й освіти людини на сучасному етапі розвитку суспільства слід враховувати розглянуті підходи до розвитку та формування особистості в єдності з аналізом стану наук про людину та культуру навчання і виховання.

В умовах сьогодення метою системи освіти, яку ставить суспільство і держава, є створення соціально-педагогічних умов, які б забезпечували виховання гуманної, всебічно розвиненої особистості, здатної до адаптації, індивідуалізації та інтеграції в соціокультурному оточенні.

Сучасний період педагогічної науки, як зазначено в "Концепції національного виховання", характеризується пошуком нової системи виховання, в якій на перший план висувуються гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на визнанні кожного вихованця як унікальної особистості з її правами, на ставленні до нього як до суб'єкта власного розвитку, з опорою у вихованні на сукупність знань про людину.

Провідні ідеології сучасного світу на перший план висувують завдання розвитку особистості. Серед них значне місце посідає екзистенціалізм (від лат. *exisientia* — існування, філософське вчення, засновником якого є датський філософ С. К'єркегор), головними цінностями якого є свобода, відповідальність і вибір. Людина — це істота, що вибирає власний

шлях у житті, вона вільна у визначенні цілей свого життя і сама відповідає за кожен крок свого вибору. Отже, центральною ідеєю екзистенціалізму є самовизначення особистості у житті.

Послідовником розглянутих ідей став представник неогуманістичної психологічної школи А. Маслоу. Головним призначенням людини є відкриття своєї ідентичності, свого справжнього "Я", а розвиток полягає в актуалізації її людської природи, тобто в реалізації закладених природою можливостей. Актуалізація людини має бути забезпечена ростом зсередини, а не формуванням зовні. Щодо впливу зовнішніх факторів, то від них залежить, до якої відмітки на шкалі своїх потреб, включаючи самоактуалізацію, зможе піднятися індивід. Отже, головне завдання людини полягає в тому, щоб знайти те, що в ній уже закладено.

Особливого значення набувають сьогодні концепції виховання особистості, а саме: психоаналітичні; концепція неотомізму, прагматизму, біхевіоризму, неогуманізму. Розглянемо деякі з них.

Виховна концепція неотомізму (оновлене вчення католицького богослова Фоми (Томи) Аквінського) ґрунтується на християнських цінностях, серед яких провідними є: віра; любов до Бога і ближнього; щастя, якого можна досягти тільки через наближення до Бога шляхом виконання обов'язку перед ним; обов'язок власного вдосконалення. Цінності, за цією концепцією, мають абсолютний характер, вони є вічними і незмінними, хоча таке розуміння цінностей завжди було характерним для релігійних учень.

Прагматична концепція виховання особистості (від грец. *pragma* – дія, практика), інакше інструменталізм, розглядає людську сутність як прояв дії, а її мислення як інструмент дії. Основою концепції є ідеї ціннісного релятивізму, а саме:

- цінності обмежені в часі, бо їх існування обмежене існуванням їх творця, тобто людини;
- змінні, оскільки змінюється конкретно-історична ситуація;
- вторинні, бо їх існування зумовлене існуванням людства;

— відносні, оскільки виникають і діють у певному людському суспільстві;

— апостеріорні, бо знання про їх істинність залежить від результатів перевірки досвідом.

Розвиток ідей ціннісного релятивізму знайшов своє продовження у новому ідеологічному напрямі — утилітаризмі, який ґрунтується на позиції, що метою людини є прагнення до вигоди, користі, благополуччя, тобто визначення цінностей ґрунтується на результатах особистісного досвіду. Вчинки людей слід оцінювати за їх наслідками.

Ідеї ціннісного релятивізму взяли на озброєння і педагоги. Вони вважають цінності продуктом актуального досвіду, набутого у результаті людської діяльності, і розглядають їх як інструмент такої самої дії, як знання та інтелектуальні вміння. Цінності необхідно постійно перевіряти досвідом на надійність та корисність. Педагоги-прагматики розуміють виховання як тренування особистості у виборі цінностей, стилю життя, як її підготовку до самовизначення у життєвих ситуаціях, як спонукування до експериментування у здійсненні вчинків з метою підготовки до зустрічі з життєвими реаліями, повними небезпек та ризику.

Важливу роль серед сучасних виховних концепцій відіграють концепції українських вчених антропо- та соціоцентричної орієнтації.

Провідне місце в системі *антропоцентричної концепції* займає концепція особистісно орієнтованого виховання І.Д. Беґа. Вихідним положенням цієї концепції є ідея самоцінності особистості, її духовної суверенності, метою — формування особистості як творця самої себе і навколишніх умов, розвиток її духовних цінностей. Основними положеннями концепції є:

— свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;

— дитяча самодіяльність, її активний характер;

— вільна, творча продуктивна праця як базис виховання;

— розвиток творчої індивідуальності (при цьому індивідуальність не суперечить колективізму й культурі, а навпаки, справжній колективізм і справжня культура пов'язані з розвитком індивідуальності);

— виховна полісистемність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців вимагає відповідних виховних систем).

За розглянутою концепцією, психологічними витоками природи цінностей є людські бажання (хотіння), оскільки вони є справжнім змістом нашого життя, особистим ставленням до всіх явищ світу. Отже, цінності людини є завжди фактом бажання, а їх виховання рівнозначне їх переживанню. Кожна особисто вироблена цінність поза переживанням узагалі неможлива.

Серед *соціоцентричних концепцій* виховання значне місце посідає "Концепція національного виховання" (авторський колектив під керівництвом П.М. Щербаня) та "Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" (авторський колектив під керівництвом О.В. Сухомлинської).

Найважливішою цінністю першої концепції є сформованість національної свідомості особистості, любові до свого народу, рідної землі, готовності до праці в ім'я України. Формування національної свідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, а саме: спільності мови, культури, території, відчуття своєї причетності до розбудови національної держави, патріотизм, який сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю.

Вихідним положенням другої концепції є ідея громадянськості як інтегральної якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Громадянськість розглядається як духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Концепція передбачає такі завдання громадянського виховання, як:

— визнання й забезпечення у реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та як єдиної норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій;

— усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;

– формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільної культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині;

– утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;

– формування політичної і правової культури засобами громадянської освіти;

– розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях;

– уміння визначати форми і способи своєї участі у житті суспільства, бути обізнаним зі способами соціального захисту;

– формування толерантного ставлення до інших культур і традицій;

– виховання негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активне запобігання виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв.

Розглянуті провідні сучасні концепції виховання особистості визначають для неї сутнісні орієнтири у системі цінностей:

– усвідомлення цінностей загальнолюдської культури, серед яких основне місце займають гуманізм, толерантність, повага до інших культур, націй, рас, релігій, схильність до співпраці з ними;

– можливість вибору індивідом системи цінностей;

– усвідомлення своєї самоцінності та громадянськості.

Отже, розгляд сучасних концепцій, теорій, підходів до виховання особистості свідчить про неухильний пошук шляхів для розвитку її індивідуальності, становлення самобутності та можливості постійно самовдосконалюватися. Визначальним для цілеспрямованого розвитку особистості є формування її національної свідомості, громадянськості, духовності, суверенності тощо.

Історичний огляд розглянутих підходів до становлення особистості в умовах суспільного життя дає змогу дійти висновку, що на кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і структура цінностей, які зумовлюють процес

виховання. Зазначені цінності виступають мірилом унормованості поведінки індивіда та відповідають соціальним нормам, тобто вимогам суспільства, до якого належить індивід. Очевидно, що загальнолюдські й національні цінності, коли людина їх привласнює, становлять головний стрижень особистості, тобто вони як особистісні цінності належать суб'єкту, крім того, вони належать й об'єктивному світу.

Розглянемо деякі узагальнення (за І.Д. Бехом) щодо практичного прояву цінностей. Вони поділяються на оперативні та базові, перші виявляються у реальній поведінці, другі є їх джерелом і рідко бувають безпосередньо пов'язаними з конкретною поведінкою.

Підводячи підсумки стосовно природи цінностей, І.Д. Бех стверджує, що за їх допомогою здійснюються певні інтеграційні процеси у психічній сфері особистості, які, утворюючи єдиний цілеспрямований життєвий потік, синтезують розрізнені особистісні цінності у чітку систему, яка приводить до формування цілісності особистості.

Проведений міждисциплінарний аналіз стосовно місця людини у світі та її взаємодії з ним дає змогу констатувати всю складність створення єдиної концептуальної теорії цінностей, тому спробуємо визначити деякі узагальнюючі положення щодо цілісності особистості.

Накопичені людством знання про себе поєднуються в єдину гармонійну систему, яка відображає взаємодію людини з природою, суспільством і собою на основі її міждисциплінарного статусу. Тобто, людина у сучасному світі, як зазначає І.М. Богданова, живе і діє в кількох важливих для неї сферах:

- планетарній, або ноосфері, що характеризує її як істоту планети, яка забезпечує гармонійну рівновагу між планетою і собою;
- соціальною, або соціосфері, що характеризує її як істоту соціуму, яка досягає гармонії в системі суспільних відносин — виробничих, правових, моральних, економічних, національних, майнових, міжособистісних тощо;
- психічній, або психосфері, що характеризує її як істоту, яка виявляє закладені природою сутнісні сили, обдарування, здібності, свою індивідуальність, особливості, волю та якість для досягнення гармонії з собою.

Крім того, проведений аналіз поглядів на сучасну людину дає змогу запропонувати певну структуру цілісної особистості за основними взаємно пов'язаними характеристиками, які є базисом для її формування. Отже, структура цілісної особистості містить:

- спрямованість, що визначається як орієнтація життєдіяльності людини в гармонії з природою, суспільством і собою в певному відрізку часу на майбутнє в усвідомлених потребах, цілях, мотивах, інтересах, ціннісних орієнтаціях, активній позиції, ідеях, ідеалах, переконаннях тощо;

- світогляд як вищу форму суспільної свідомості, що виступає засобом визначення власної позиції людини стосовно всіх життєво важливих явищ і подій в гармонії з навколишнім космопланетарним середовищем;

- культуру діяльності, міжособистісних і суспільних відносин, почуттів, емоцій тощо як засобів гармонійної взаємодії людини із соціумом;

- здібності як психічні і фізіологічні властивості, що становлять основу успішного виконання певних видів діяльності в гармонії з собою;

- суспільно значущі якості та внутрішні характеристики самовираження особистості, емоційно-вольовий та інтелектуальний потенціали як спосіб виявлення своєї сутності.

На початку 90-х рр. минулого століття в Україні з'явилася нова спеціальність – "Соціальна педагогіка", яка охоплює весь спектр соціального виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціального захисту, соціальної роботи з різними верствами населення в певних мікросоціумах соціального середовища. Сучасне явище соціальної діяльності спрямоване на послаблення соціальної напруги в суспільстві, яка виникла внаслідок політичних, економічних, ідеологічних та інших перетворень. Відтак, з'явилася необхідність у соціально-педагогічних знаннях, які мали слугувати фундаментом і прикладною основою системи соціальних інститутів та сприяти розвитку усєї системи соціальної діяльності в країні. Саме соціальна педагогіка як наука покликана відобразити потребу сучасного освітньо-виховного потенціалу нашого суспільства.

Аналіз наукової літератури дав змогу російській дослідниці Л.Є. Нікітіній узагальнити чинники, які сприяли розвиткові та становленню соціальної педагогіки як науки. До них належать:

- виявлення в науковій педагогіці "третього педагогічного простору" або "поля" — соціуму — та усвідомлення його педагогічного потенціалу;

- поява нових типів і видів освітніх закладів та служб з особливим, переважно соціально корекційним, напрямом роботи;

- необхідність у педагогічному обґрунтуванні сфери соціальної роботи з дітьми та молоддю;

- утворення спеціальних навчальних закладів для навчання професійній соціальній роботі і, як наслідок, розробка педагогічного аспекту професійної освіти;

- поширення "клієнтської бази" соціальної роботи і виявлення браку класичних технологій саме соціальної роботи для вирішення значної кількості проблем, що належать соціальній педагогіці;

- поява нової професії "соціальний педагог".

Наука визнається самостійною, якщо вона має свою об'єктно-предметну галузь дослідження, а також специфічні методи наукового аналізу і перетворення дійсності.

Аналіз розвитку та становлення соціальної педагогіки як науки в Україні в період 20—90-х рр. ХХ ст. висвітлено в працях вітчизняної дослідниці Л.А. Штефан. Нею ґрунтовно визначено сутність, об'єкт, предмет, мету та завдання соціальної педагогіки як галузі наукового знання.

Соціальна педагогіка — галузь педагогіки, яка вивчає сутність соціального виховання з метою дослідження особливостей становлення та розвитку особистості в різних мікросоціумах соціального середовища.

Об'єктом соціальної педагогіки є конкретна особа (чи група), яка має соціальні або особисті проблеми чи потреби, що вимагають вирішення і задоволення.

Предмет соціальної педагогіки — процес соціального виховання дітей та молоді в умовах різних рівнів соціального середовища.

Постійні завдання соціальної педагогіки:

- здійснення соціальної адаптації людини;
- аналіз та осмислення основних рівнів соціалізації особистості;
- організація й забезпечення міждисциплінарних зв'язків соціальної педагогіки;
- вивчення особливостей соціально-педагогічних процесів: соціалізація, адаптація, реабілітація, профілактика, корекція, перевиховання;
- виявлення та педагогічно доцільне використання можливостей соціальних факторів, які впливають на людину на різних вікових етапах її розвитку;
- вивчення виховних можливостей різних соціальних інститутів;
- створення педагогічних технологій попередження впливу негативних факторів соціального середовища на становлення особистості.

Тимчасові завдання соціальної педагогіки:

- надання екстренної кваліфікованої допомоги дитині, котра знаходиться в кризовому стані;
- організація культурно-дозвільної діяльності дітей-інвалідів у певних умовах мікросоціуму.

Загальна мета соціально-педагогічної науки полягає у розкритті її сутності, обґрунтуванні методологічних засад, закономірностей, принципів, форм, методів вивчення особистості дитини, в розробці науково-методичної системи організації соціально-педагогічної діяльності. Провідна роль у з'ясуванні сутності соціально-педагогічної науки належить методології, яка визначає систему підходів щодо дослідження означеної проблеми.

Системний підхід передбачає взаємозв'язок та взаємозалежність між відносно самостійними структурними і функціональними компонентами науки. До самостійних структурних компонентів науки належать: методологічні засади, мета, завдання, зміст, принципи, форми, умови, прогностичні тенденції розвитку науки тощо. Функціональні компоненти науки: проектуючі, гностичні, процесуально-діяльнісні, управлінсько-організаторські тощо.

Особистісно-діяльнісний підхід пов'язаний з організацією діяльності об'єкта соціального впливу у такий спосіб, щоб він був активним учасником спілкування, праці, вибору змісту і форм соціально-педагогічної роботи. Цей підхід вимагає від соціального педагога творчої праці, яка передбачає вибір певного змісту, форм, методів та прийомів відповідно до потреб об'єктів впливу залежно від їхніх індивідуальних проблем.

Культурологічний підхід спрямований на те, щоб виховати творчу особистість шляхом засвоєння нею накопичених людством цінностей культури і створення нових. Цей підхід вимагає від соціального педагога й соціального працівника спеціальних знань про внутрішні процеси духовного світу людини, закономірності соціокультурного побуту особистості.

Аксіологічний (ціннісний) підхід передбачає реалізацію завдань гуманізації суспільства.

Етнопедагогічний підхід спрямований на врахування в роботі з різними категоріями людей їхньої культури, звичаїв, етнічних особливостей у цілому.

Компетентний підхід вимагає з'ясування педагогічних, соціологічних, філологічних, історичних, психологічних, медичних, юридичних та інших компетентностей соціальних педагогів.

Антропологічний підхід вимагає врахування знань інших наук про людину.

Функції соціально-педагогічної науки, виходячи з предмета і завдань дослідження, поділяються на *теоретичні* (описові, пояснюючі, діагностичні, прогностичні) і *технологічні* (проективні, перетворюючі, корегуючі). Успішніше реалізуються технологічні функції, а саме: розробляються плани, програми, посібники, вдосконалюється зміст соціально-педагогічної діяльності.

Закономірності соціальної педагогіки. Виходячи зі зв'язків соціально-педагогічної теорії й практики з іншими науками про людину, провідні закономірності цієї науки можна згрупувати таким чином:

— закономірності, які є загальними для філософії, соціології й соціальної педагогіки, — відповідність розвитку науки потребами практики, відносна самостійність формування на-

уки, зумовленість соціальних явищ економічними і політичними чинниками тощо;

— закономірності, що є спільними для психології, загальної педагогіки й соціальної педагогіки, — виховання як фактор формування особистості, вплив мотивів діяльності на формування якостей особистості тощо;

— загальнопедагогічні, які стали основою для визначення принципів, — залежність ефективності виховання від активності особистості в діяльності, спілкуванні, єдність процесу виховання і самовиховання тощо;

— власне соціально-педагогічні закономірності — формування особистості під впливом довкілля, спільна зацікавленість фахівця з соціальної роботи і клієнта в кінцевому результаті їхньої взаємодії тощо.

Принципи соціально-педагогічної науки, які в сучасному наукознавстві поділяються:

а) на загальнонаукові — гуманістичної спрямованості виховання, розвитку, історизму, об'єктивності та деякі інші;

б) спеціально-наукові, які у свою чергу поділяються:

— на загальнопедагогічні — природо- та культуровідповідності, врахування індивідуальних та вікових особливостей тощо;

— соціально-педагогічні — принцип добровільності у прийнятті допомоги, додержання законності й захисту прав людини, відповідальності суб'єктів соціальної роботи за дотримання етичних і правових норм, вимог і правил здійснення соціальної роботи тощо.

Основними напрямками наукових досліджень у соціальній педагогіці є соціально-педагогічні засади формування особистості, її відповідальності за збереження життя, природи, культури; моральні норми та цінності як основи соціалізації особистості:

— соціально-педагогічний патронаж різних категорій населення: дітей, молоді, людей похилого віку; зміст, форми, методи та прийоми соціально-педагогічної підтримки;

— соціально-педагогічні фактори розвитку дитячо-підліткових і молодіжних ініціатив: історія, сучасний стан та перспективи розвитку.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; За заг. ред. А.Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. Бех ІД. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод, посіб. — К.: ІЗМН, 1998. — 204 с.
3. Богданова ІМ. Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя: Монографія. — О.: Маяк, 1998. — 284 с.
4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посіб. — К.: Вищашк., 1993. — 320 с.
5. Концепція національного виховання // Рідна школа. — 1995. — № 6. — С. 18—25.
6. Маслоу А. Самоактуалізація: Пер. с англ. // Психологія личности: Тесты. — М., 1982. — 231 с.
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Изд. центр "Академия", 2002. — 200 с.
8. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. — М.: Академический проект, 2003. — 272 с.
9. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Педагогика-Пресс, 1996. — 440 с.
10. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.
11. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политгиздат, 1981. — 445 с.
12. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. — М.: Просвещение, 1991. — 288 с.
13. Штефан Л А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20—90-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. — Х., 2003. — 43 с.

Тема 3

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Увага до проблем, характерних для соціальної педагогіки, загострилася на межі 70-х рр. минулого століття у зв'язку із кризою системи виховання. У цей час з'являються різноманітні форми роботи з дітьми за місцем проживання і методичні рекомендації щодо них, а також створюються молодіжні житлові комплекси та соціально-педагогічні комплекси, які вимагають додаткових теоретичних і практичних розробок. Перед соціальною педагогікою було поставлено завдання охарактеризувати картину соціально-педагогічної дійсності з метою розв'язання проблем соціального виховання в контексті соціалізації.

Соціальна педагогіка як наука має свої категорії. Основні з них — це соціалізація особистості, соціальне середовище та соціальне виховання. Їх доповнюють категорії соціальної ситуації у формуванні особистості та соціальної адаптації. Безумовно, ці провідні категорії тісно пов'язані із загальнопедагогічними та загальнопсихологічними категоріями, які в зарубіжній і вітчизняній практиці розглядаються як форми та методи соціальної педагогіки: соціальне навчання, самовиховання, самоосвіта, соціальна допомога, соціальна активність,

самозбереження, самоконтроль, самооцінка, саморегуляція, самопізнання, самовладання тощо.

Формування особистості — безперервний, цілісний процес розвитку особистості, який здійснюється внаслідок її соціалізації, виховання і самовиховання. У процесі соціалізації засвоюються соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві певному суспільству і соціальним групам, а також відбувається входження до системи соціальних зв'язків. Соціалізація відбувається під впливом трьох груп факторів: макрофакторів, що виявляються у планетарному середовищі, державі, суспільстві; мезофакторів, що виявляються у відповідних регіональних, етнокультурних умовах; мікрофакторів, які безпосередньо виявляються в різноманітних інститутах виховання.

Докладному аналізу терміна "соціалізація" присвятив свої дослідження російський учений А.В. Мудрик. Він з'ясував, що вперше цей термін з'явився в політичній економії у зв'язку з "уособленням" землі та засобів виробництва, а пізніше американський учений Ф.Г. Гіддінгс у книзі "Теорія соціалізації" (1887) пов'язав його з соціальною природою і характером індивіда. У середині ХХ ст. соціалізація перетворилася на самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. За визначенням А.В. Мудрика, сутність соціалізації полягає у поєднанні пристосування й уособлення людини в умовах конкретного суспільства.

Розглянемо визначення основних категорій соціальної педагогіки у трактуванні вітчизняних та зарубіжних науковців М.А. Галагузової, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, Л.Г. Коваль, М.П. Лукашевича, А.В. Мудрика та ін.

Соціалізація (від лат. *socialis* — суспільний) — історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість.

Мета соціалізації — допомогти вихованцеві вижити у суспільному потоці криз і революцій — екологічній, енергетичній, інформативній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце у суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Інша провідна категорія соціальної педагогіки — соціальне середовище, що визначається як суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність. *Соціальне середовище* — це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства.

Також до основних категорій соціальної педагогіки необхідно зарахувати поняття "соціальне виховання", що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Провідною метою виховання взагалі й соціального зокрема є гуманістичне виховання, яке є цілісним процесом виховання та освіти, що спрямований на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості на підставі індивідуалізованого підходу та інтеграції зі спільністю, з якою взаємодіє внаслідок інформаційного обміну в умовах середовища, в якому розвивається. Всебічно й гармонійно розвинена особистість має бути наділена такими рисами, як: наявність системи загальнолюдських ідеалів і якостей; науковий світогляд; індивідуальна неповторність; професійна спрямованість; творча активність тощо.

Соціальна ситуація. Залежно від вікових особливостей, умов проживання, внутрішніх процесів розвитку особистості змінюються її переживання, ставлення до навколишнього світу, тобто формується соціальна ситуація розвитку.

Засвоєння певних норм, оцінок, типових соціальних ситуацій, вирішення загальних проблем шляхом використання засобів стимулювання соціальної поведінки та дії називається соціальною адаптацією. Завдяки дії цього механізму індивід виявляє свою соціальну активність (або пасивність), виробляє

навички творчої спрямованості в соціальній ситуації, тобто процес соціалізації здійснюється більш активно і динамічно.

Соціальна адаптація — це процес активного пристосування індивіда до зміненого середовища за допомогою різних засобів. В умовах нестабільного соціально-економічного статусу суспільства проблеми соціальної адаптації мають важливе значення. Це пов'язане з тим, що соціальна адаптація особистості має дві форми: активну, коли індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації, і пасивну, коли він вступає у взаємодію з середовищем, не прагне змінити його, визнати панівні у ньому норми, оцінки, засоби діяльності. Показником низької соціальної адаптації є перехід в інше соціальне середовище, аномалії (різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства), відхилення в поведінці.

Психологічна адаптація та соціальна адаптація перебувають у взаємозалежності. Психологічна адаптація як соціально зумовлена суспільним характером змін та людської свідомості психіки, що викликають її у свою чергу шляхом формування цілей і програм, впливає на ефективність адаптивної діяльності емоційного забарвлення. Без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немовби "дає старт" соціальній адаптації, остання була б просто неможлива.

На характері розвитку соціальної адаптації позначаються індивідуальні психічні можливості (мислення, увага, пам'ять, почуття); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакції, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (зацікавленість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність, лідерство).

Проте не можна переоцінювати вплив психіки на соціальну адаптацію людини, оскільки причини, що породжують соціальну адаптацію і визначають її сутність, у соціальній сфері.

Процес соціальної адаптації безперервний через те, що в довкіллі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періодц підвищеної адаптивної інтенсивності

можна співвідносити з пожвавленням соціальної діяльності суспільства, і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшує інтенсивність соціального пристосування індивіда.

Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистісних можливостей і домагань індивіда з цілями, цінностями соціального середовища. Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини. Це ступінь можливостей особистості включитися у нові умови соціального середовища, а також ті, що перебувають у постійних змінах. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями і навичками пристосування, які індивід набуває у процесі життєдіяльності.

Соціальна адаптація виступає у двох формах: активній і пасивній. За активної форми індивід прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перепони, вдосконалювати суспільні процеси.

За наявності пасивної форми адаптації індивід не прагне до змін навколишньої дійсності, пасивно приймає наявні норми оцінки, спроби діяльності, недостатньо мобілізує біологічні ресурси до пристосування в соціальному середовищі. Унаслідок цього під час зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями через низьку адаптацію може виникнути соціальна дезадаптація, що проявляється у різних формах девіантної поведінки.

Соціальна реабілітація — комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин унаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання.

Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, що опинилися у кризовій ситуації; діти-інваліди та їх батьки; діти-сироти; жінки і діти, що зазнали різних форм насилля, безробітні, особи похилого віку.

Основними правилами соціальної реабілітації можна назвати:

- здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми;
- неперервність і постійність їх проведення;
- комплексний характер реабілітаційних програм;
- індивідуальний підхід до визначення обсягу, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

У практиці соціальної діяльності розрізняють: медичну, професійну, психологічну, педагогічну реабілітацію.

Медична реабілітація спрямована на повне чи часткове відновлення або компенсацію порушеної чи втраченої функції, можливе уповільнення захворювання, підтримку фізичних сил особистості.

Під психологічною реабілітацією розуміють вплив на психічну сферу, спрямовану на вирішення у свідомості особистості уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації до вирішення кризової ситуації.

Метою педагогічного аспекту є освіта, виховання та всебічний розвиток насамперед дітей з фізичними та розумовими вадами, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Він також містить різні форми підготовки особистості до життя у суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації й навчання певним видам трудової діяльності.

Поняття "ресоціалізація" розглядається в соціально-педагогічній та психологічній літературі як комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований на відновлення їх соціального статусу, втрачених або несформованих навичок, переорієнтацію соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх у нові позитивно орієнтовані відносини та види діяльності.

Ресоціалізація тісно пов'язана з профілактичною соціально-педагогічною діяльністю та колекційною педагогікою. В основу ресоціалізації покладено провідні ідеї та технології гуманістичної моделі соціальної роботи. Її основний зміст полягає в тому, що робота з девіантами має за мету не тільки вплинути на спосіб їх життя, а й виявити потенційні можливості особис-

тості, що можуть стати базисом у відновленні її соціально-позитивної спрямованості.

Профілактика спрямовує зусилля на привенцію соціальних проблем або життєвих криз клієнтів, окремих груп чи попередження ускладнення вже наявних проблем. Це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Сьогодні профілактична спрямованість є однією з провідних функцій соціально-педагогічної діяльності. Це зумовлено насамперед зростанням кількості девіантів серед підлітків та молоді, посиленням асоціальних рис молодіжної субкультури, зростанням темпів розповсюдження ВІЛ-інфекції серед населення.

Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному і соціальному розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності й дозвілля.

У сучасній практиці розрізняють первинну, вторинну і третинну профілактики.

Первинна профілактика має переважно інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття певних стандартів поведінки й негативних звичок та категоричної відмови від них. Її змістом є:

- надання підліткам і молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алкогольних, наркотичних і токсичних речовин;
- роз'яснення правових норм стосовно аспектів асоціальної поведінки;
- популяризація переваг здорового способу життя;
- формування у підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля;
- створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце у суспільстві або соціальній групі.

Третинна профілактика — комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного і соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Тому соціально-педагогічна діяльність у межах третинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях.

Профілактична робота може здійснюватися на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному.

На особистісному рівні вплив на цільову групу сфокусований у такий спосіб, щоб сприяти формуванню таких якостей особистості, які зумовлюють підвищення рівня особистісної відповідальності людини. До провідних форм профілактики на особистісному рівні можна віднести консультування та тренінгові заняття.

Метою сімейного рівня профілактики є вплив на найближчий мікросоціум — сім'ю задля допомоги молодій людині у прийнятті рішення на користь здорового способу життя.

Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов'язаних з окремими негативними явищами у суспільстві, а також зміні суспільних норм стосовно осіб, які внаслідок певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо).

Сьогодні соціально-профілактична робота ґрунтується на таких основних принципах:

- 1) довга тривалість та безперервність;
- 2) послідовність;
- 3) адресність;
- 4) своєчасність профілактичного впливу;
- 5) доступність форм профілактичної роботи для різних цільових груп.

Соціальна профілактика виступає одночасно як процес і результат соціально-педагогічної діяльності, оскільки методи профілактики передусім спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних про-

блем як у самої особистості, так і в соціальному середовищі. Вони також створюють умови для набуття людиною необхідного досвіду реагування у кризовій ситуації власного життя на поведінку інших людей.

Реалізація реабілітаційного, профілактичного та інших напрямів соціально-педагогічної діяльності здійснюється в межах соціального обслуговування. Це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямований на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється за принципами адресності, доступності, добровільності, гуманності, пріоритетності надання соціальних послуг неповнолітнім, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, конфіденційності. Реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг.

Соціальна допомога — вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться у кризовій ситуації. Розрізняють такі види соціальної допомоги:

- матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової або постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування й іншими речами, окремі виплати в системі соціального забезпечення);
- медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантована державою; благодійна діяльність недержавних органів, допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів);
- психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових та діяльнісних моделей особистості, вироблення навичок самодопомоги).

Соціальні послуги — комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості або окремих груп. За тривалістю дії соціальні послуги поділяються:

- на постійні (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб, спрямовані на вирішення соціальних, правових, культурних, психологічних та інших проблем);

— тимчасові (пов'язані з необхідністю задоволення особистості в отриманні інформації, консультації, організації дозвілля особистості у певний проміжок її життєдіяльності).

Залежно від особистості клієнта, місця надання послуг та їх виду соціальні послуги бувають безкоштовні та платні.

Рівень розвитку соціальних послуг у державі є показником спрямованості її соціальної політики та індикатором вирішення соціальних проблем.

Тезаурус соціальної педагогіки не залишається незмінним. Він постійно збагачується як у змістовому так і категоріальному аспектах, що детермінуються динамікою соціально-педагогічних явищ у суспільстві.

Якості особистості визначаються як стійкі численні внутрішні утворення, що характеризуються певною системою знань, умінь, навичок, ідей, поглядів, переконань, соціальних і психічних властивостей.

Формування якостей особистості відбувається на основі теоретико-практичного підходу, тобто від усвідомлення теорії до виконання практичних дій, та інтуїтивного, емпіричного підходу, тобто від практичних ситуацій до їх теоретичних узагальнень.

Формуванню якостей особистості відповідає гуманістичний ідеал, тобто відданість Батьківщині, Народу, віра в Людину як соціальний феномен. Він передбачає формування ідейно-моральної, трудової, моральної, естетичної, розумової, фізичної та екологічної спрямованостей.

Ідейно-моральне виховання людської особистості сприяє формуванню загальнонародних суспільно-економічних відносин.

Трудове виховання формує творче ставлення до праці, ділові та професійні якості особистості.

Моральне — спрямоване на усвідомлене ставлення до поведінки в усіх сферах суспільного життя.

Естетичне — формує почуття прекрасного, позитивні емоції, оціночні орієнтації.

Розумове — спрямоване на формування культури інтелектуальної праці, мислення, творче ставлення до пізнання.

Фізичне — формує культурно-оздоровчу активність.

Екологічне — спрямоване на формування відповідальності за довкілля і поведінку людини в ньому.

Формуванню наукового світогляду особистості сприяють основні види людської діяльності: гносеологічна (пізнавальна), ціннісна, творча, художньо-естетична, комунікативна, унаслідок якої відбувається створення у свідомості кожної особистості об'єктивної картини світу на підставі останніх досягнень науки й оволодіння загальнолюдськими цінностями.

Формування індивідуальної неповторності особистості відбувається у процесі самовиховання як стрижневого в оволодінні досвідом міжособистісних і суспільних відносин, тобто у вільній самодіяльності, засвоєнні різноманітних суспільних зв'язків, постійному пошуку творчого розкриття власних потенційних сил.

Виявлення професійної спрямованості відбувається у процесі формування та розвитку здібностей особистості, які визначаються як психічні і фізіологічні властивості, що регулюють поведінку людини і становлять основу її життєдіяльності. Інакше кажучи, здібності людини розглядаються як комплекс психічних властивостей у поєднанні з фізіологічним та соціальним досвідом, що визначає готовність до певного виду професійної діяльності. Вони включають:

- світоглядну і суспільну спрямованість особистості;
- сукупність якостей: творчу активність і самостійність, любов до праці, пізнавальний інтерес до обраної сфери діяльності тощо;
- культуру діяльності у сфері інтересів;
- володіння системою знань, умінь і спеціальних способів діяльності в обраній сфері.

Здібності формуються як у процесі вивчення всіх навчальних предметів і видів практичної діяльності, так і в процесі певної сфери діяльності.

Формування творчої активності особистості передбачає гармонійне поєднання творення себе через створення нового соціально значущого продукту і самої творчої особистості, яка характеризується стійкими прагненнями до самовдосконалення.

Творча активність формується у процесі художньої, технічної, наукової та інших видів діяльності, спільною для яких є пізнавальна.

Пізнання як процес відображення дійсності у свідомості людини є вічне і нескінчене наближення мислення до об'єкта, пов'язане з предметно-практичною діяльністю і самовдосконаленням. За характером виділяють теоретичне й емпіричне, наукове й навчальне, раціональне й інтуїтивне пізнання.

Космопланетарний кругозір полягає у ставленні людини до середовища у його цілісності; збереженні пропорцій і гармонії живої і неживої природи; розумінні ноосфери як сфери розуму і постійного джерела еволюції Всесвіту, яка існує в умовах матеріально-енерго-інформаційного обміну з оточенням для підтримки гомеостазису; усвідомленні, що людина не є власником природи, а лише розумним її укладачем.

Фактором цілісного формування особистості є національне виховання, яке визначається, "як створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь".

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій підставі формувати особистісні риси громадянина України, які охоплюють національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Формування національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури); формування відповідальності за відродження національної державності, патріотизму, що сприяють утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю; право на вибір своєї життєвої позиції, зокрема ідеологічної та політичної. Національна ідея має бути атрибутом формування героїко-патріотичних почуттів як основи вдосконалення морально-психологічного духу, розуміння громадянського обов'язку, готовності стати на захист Батьківщини.

Формування духовності особистості передбачає освоєння особистістю своєрідного світогляду, тісно пов'язаного з народним світоглядом, опанування національних і світових надбань культури, серед яких чільне місце посідають родинно-побутова, інтелектуальна та релігійна культура.

Особливого значення набуває розуміння духовності як здібності особистості до гармонійного поєднання себе з навколишнім космопланетарним середовищем з метою укріплення духовних польових структур як основи формування духовного потенціалу особистості.

Формування моралі передбачає утвердження загальнолюдських цінностей — ідеалів добра, правди, краси, справедливості, совісті, людської гідності, патріотизму, працелюбності та інших, що базуються на народній моралі, традиціях, звичаях, обрядах.

Розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації є пріоритетним напрямом виховної роботи.

Основним методологічним принципом педагогіки взагалі й соціальної педагогіки зокрема є вивчення конкретно-історичної сутності виховання, навчання й освіти у просторі багатопланових зв'язків та взаємозалежностей. Педагогічна сутність виховання, навчання й освіти особистості завжди відображає конкретно-історичні умови її суспільного життя.

Оскільки вимоги життя зумовлюють вимоги до підготовки молодшого покоління, то має місце ще один важливий принцип вивчення педагогічних проблем — зв'язку виховання і життя.

Соціально-педагогічна теорія виникла з практичних потреб суспільного життя у справі виховання, навчання й освіти людини, тобто із життєвої виховної практики і досвіду, тому важливе місце серед педагогічних проблем посідає проблема взаємозв'язку і взаємозалежності педагогічної теорії та педагогічної практики. Це ще один принцип вивчення педагогічної сутності виховання, навчання й освіти.

Для вивчення проблем педагогіки застосовується діалектичний підхід як сукупність підходів: індуктивного, дедуктивного, пошуково-узагальнюючого, системно-структурного. Індуктивний підхід передбачає розгляд конкретних ситуацій і

явищ з подальшим переходом до їх узагальнення; дедуктивний — перехід від розгляду вихідних тверджень до їх логічних наслідків; пошуково-узагальнюючий — аналіз відомих дефініцій та їх узагальнення; системно-структурний — виділення основних об'єктів та зв'язків між ними.

Соціальна педагогіка як галузь педагогіки має у своєму арсеналі поняття, за допомогою яких розкривається її сутність як науки. Серед них: виховання і самовиховання, навчання й учіння, освіта і самоосвіта.

Виховання визначається як цілеспрямований процес передачі досвіду міжособистісних і суспільних відносин старших поколінь молодшим, процес підготовки людини й колективу до життя та праці, формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості.

Самовиховання визначається як самодіяльність людини, що є засобом самореалізації, самовираження і здійснюється не примусово, а за власним вибором, за усвідомленим рішенням.

Навчання й учіння визначаються як процес, що забезпечує оволодіння вихованцями культурою пізнавальної діяльності та засвоєння соціально-історичного досвіду діяльності людини відповідно до сучасного рівня її інтелектуальної культури.

Освіта визначається як процес оволодіння людською культурою, що представлена системою знань, умінь і навичок, поглядів та переконань, досвідом творчої діяльності та гуманних міжособистісних і суспільних відносин.

Самоосвіта визначаються як цілеспрямований процес самостійного оволодіння системою знань, умінь і навичок, поглядів та переконань, прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом власних і суспільних інтересів.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської . — К., 2002. — 164 с.
2. Бурая Г.С. Соціальна робота. — Х., 1994.
3. Зверева ІД. Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33 — 39.
4. Коваль Л.Г., Зверева ІД., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1997.
5. Міщук Л.І. Соціальна педагогіка. — Запоріжжя, 1999,
6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. — М.: Академический проект, 2003. — 272 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 4. Передумови виникнення соціальної педагогіки

Тема 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки

Тема 6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання мають на меті формування у студентів системи знань (знання законів, закономірностей, понять, означень, сутності явищ і процесів педагогічної дійсності), професійних умінь, навичок, спрямованих на засвоєння певних фахових ролей та розвиток особистісних якостей. Кожне завдання відповідає конкретній темі й має чітке призначення. Завдання поділяються на класи: тренувальні, стереотипні, евристичні, діагностичні. Завдання, що належать до класу діагностичних, пропонуються як індивідуальні навчально-дослідні.

Завдання поступово ускладнюються від тренувальних до стереотипних, евристичних і діагностичних з відповідним збільшенням кількості дій для їх виконання, або кількості видів виконаних робіт. Умовно поділ усіх запропонованих завдань відбувається за такими ступенями складності: завдання тренувального характеру мають перший ступінь складності, стереотипні – другий, евристичні – третій, діагностичні – четвертий. Відповідно до зазначених класів завдань розглядається і рівень інтелектуальної активності: інтелектуальна активність у відпрацюванні тренувальних завдань першого ступеня складності, інтелектуальна активність у відпрацюванні

стереотипних завдань другого ступеня складності, інтелектуальна активність у відпрацюванні евристичних завдань третього ступеня складності та інтелектуальна активність у відпрацюванні діагностичних завдань четвертого ступеня складності.

Завдання першого ступеня складності (тренувальні) спрямовані на формування системи знань, науково-пізнавальних умінь і навичок та на розвиток сприймання, уваги, пам'яті, тобто на запам'ятовування і засвоєння фактів, понять, закономірностей, законів, теорій, принципів і правил, а також відпрацювання гностичних умінь і навичок.

Завдання другого ступеня складності (стереотипні) спрямовані, крім зазначених вище напрямів, на оволодіння уміннями складати та оформляти звіти, анотації, програми, статті, рукописні книги, тобто виконувати розумові дії, які необхідні для застосування отриманих знань.

Завдання третього ступеня складності (евристичні) вимагають відповідних знань, умінь і навичок, сформованих попередніми завданнями, та сприяють активізації і розвитку мисленневої, оціночної та ціннісно-сислової діяльності, а також формуванню умінь давати самостійні та критичні оцінки.

Завдання до теми 1. Виникнення і становлення соціально-педагогічної теорії та практики

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікровиступу за темою "Витоки системи соціальної опіки і підтримки".
2. Скласти питання для проведення бесіди за темою "Основні етапи становлення соціально-педагогічної практики".
3. Підготуватися до мікрвикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Основні передумови виникнення соціально-педагогічної теорії".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Соціально-благодійна діяльність українських братств" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Досвід роботи А.С. Макаренка з правопорушниками". Оформити у вигляді статті до педагогічної газети.

3. Скласти бібліографію до теми "Соціально-педагогічна робота на сучасному етапі розвитку".

III ступінь складності

1. Написати есе на тему "Роль церкви у розвитку благодійництва".

2. Написати анотацію на один із творів А.С. Макаренка.

3. Розробити опорний конспект за темою "Соціально-педагогічна діяльність С.Т. Шацького".

Завдання до теми 2. Предмет і завдання соціальної педагогіки

I ступінь складності

1. Підготувати дискусію на тему "Соціальна педагогіка — наука чи практика?".

2. Підготувати конференцію на тему "Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та суспільною практикою".

3. Підібрати необхідні нормативно-правові матеріали для розкриття теми "Підготовка соціальних працівників на сучасному етапі розвитку України". Оформити у вигляді статті.

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Характеристика суб'єктів і об'єктів соціально-педагогічної роботи на Одещині" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Скласти план роботи для студентів групи щодо їх залучення до соціально-педагогічної діяльності у процесі навчання.

3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою "Соціально-педагогічна діяльність студентів в університеті".

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження за групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у сфері соціаль-

но-педагогічної діяльності. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

2. Провести інтерв'ю з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у сфері дозвілля, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

3. Провести анкетування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у майбутній професійній діяльності, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

Завдання до теми 3. Основні поняття соціальної педагогіки

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікровиступу за темою "Соціалізація – основна категорія соціальної педагогіки".

2. Підготувати дискусію на тему "Соціальне середовище – необхідна умова соціалізації особистості?".

3. Підготуватися до мікрвикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Порівняльна характеристика соціальної допомоги та соціальних послуг у структурі соціального обслуговування".

4. Скласти бібліографію з теми "Зміст та види соціальної профілактики в Україні".

77 ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія генези соціального виховання" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо видів і функцій соціальної реабілітації в Україні і оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Скласти міні-словник-довідник для соціальних педагогів.

4. Підготувати опорний конспект навчального матеріалу за темою "Характеристика ресоціалізації".

III ступінь складності

1. Виявити складові соціальної адаптації студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури соціальної допомоги та соціальних послуг для студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою "Соціальне виховання: проблеми та перспективи".

4. Розробити програму Центру соціальної служби для студентів (ЦССС) університету.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання четвертого ступеня складності мають діагностичний характер, поєднують декілька видів робіт і характеризуються спрямованістю на формування проєктувальних і конструктивних умінь та умінь моделювати педагогічні процеси у контексті проблематики особистісно орієнтовної діяльності, а також умінь використовувати знання у новій конкретній ситуації.

Завдання до теми 4. Передумови виникнення соціальної педагогіки

1. Провести теоретичне дослідження, яке дасть можливість ознайомитися з історією соціальної підтримки дітей та молоді на Одещині. Оформити у вигляді статті до студентського журналу "Збірник наукових студентських праць".

2. Провести вивчення питання щодо соціально-педагогічної діяльності на Одещині у ХІХ ст. Оформити у вигляді статті до студентського журналу "Збірник наукових студентських праць".

3. Провести вивчення питання щодо соціально-педагогічної діяльності на Одещині у ХХ ст. Оформити у вигляді статті до студентського журналу "Збірник наукових студентських праць".

4. Виявити характерні особливості соціально-педагогічної діяльності сьогодення на Одещині.

Завдання до теми 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки

1. Провести теоретичне дослідження щодо соціально-педагогічної ролі християнства, представити у вигляді реферату.

2. Провести теоретичне дослідження щодо ролі християнської педагогіки у становленні соціальної педагогіки, представити у вигляді реферату.

3. Розробити програму науково-теоретичної конференції на тему "Роль церкви у розвитку благодійництва на Одещині у ХІХ ст."

4. Провести дослідження щодо виявлення основних тенденцій благодійництва з боку церкви сьогодні. Представити у вигляді доповіді на конференції.

Завдання до теми 6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату

1. Провести теоретичне дослідження щодо ролі козацької педагогіки у становленні соціальної педагогіки, представити у вигляді реферату.

2. Провести теоретичне дослідження щодо соціальної підтримки дітей та молоді за часів російського царату, представити у вигляді реферату.

3. Розробити програму науково-теоретичної конференції на тему "Роль соціальної підтримки населення за часів козацтва та російського царату у становленні і розвитку соціальної педагогіки".

Змістовий модуль &\

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 7

КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Кваліфікаційна характеристика соціального педагога є невід'ємною складовою його професійної культури, яка відображає ставлення людини до суспільства, його історії та природи і спрямована на вдосконалення й перетворення дійсності. Розвиток професії в історичній ретроспективі передбачає зміну вимог до її представників, що включають знання, уміння, навички, певні особистісні якості та норми поведінки.

Визначенню особливостей сучасного характеру соціально-педагогічної діяльності присвячено дослідження багатьох науковців, серед яких М.А. Галагузова, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Л.Г. Коваль, Г.П. Медведева, Л.І. Міщик та ін.

Значний внесок у розгляд проблем характеру діяльності сучасного фахівця здійснила група науковців під керівництвом професора А.Й. Капської. Вона докладно визначила сутність, зміст, функції, сферу діяльності соціального педагога та його особистісні якості.

Соціальний педагог — спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх і позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення у соціальному середовищі

умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку.

Соціальний педагог, згідно з посадовими обов'язками:

- вивчає психолого-медико-педагогічні особливості дітей та молоді;
- досліджує умови їх життя в мікросоціумі;
- виявляє інтереси, потреби, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації відхилення в поведінці дітей та молоді;
- надає їм своєчасну допомогу та підтримку;
- виступає посередником між особистістю та організацією, сім'єю, спеціалістами різних соціальних служб, відомств та адміністративних органів;
- здійснює реабілітацію дітей-інвалідів;
- організовує роботу з дітьми та молоддю за місцем проживання;
- забезпечує соціальний супровід дітей-сиріт;
- здійснює профілактику негативних явищ серед дітей та молоді.

Придатність спеціаліста до виконання наведених посадових обов'язків визначається рівнем сформованості в нього когнітивного та операційного компонентів готовності до соціально-педагогічної роботи.

Когнітивний компонент (знання) є теоретичною основою соціально-педагогічної діяльності. Він передбачає оволодіння спеціалістом знаннями, які допомагають на практиці створювати систему засобів та прийомів для досягнення професійної мети, швидко орієнтуватись у нових ситуаціях, планувати свою діяльність, оцінювати її результативність.

До системи базових теоретичних знань соціального педагога належать знання:

- основ соціальної політики держави та соціально-правового захисту дітей та молоді;
- основ соціології, психології та педагогіки;
- основних закономірностей розвитку особистості;
- специфіки потреб та інтересів різних вікових груп дітей та молоді;
- специфіки роботи у різних мікросоціумах;

- особливостей діяльності з сім'єю, різними групами дітей та молоді;
- функцій державних і недержавних організацій у системі соціально-педагогічної діяльності;
- способів психолого-педагогічної діагностики;
- сучасного стану і тенденцій розвитку дитячих та молодіжних об'єднань.

Ці знання реалізуються у практичній діяльності соціального педагога. Вони тісно пов'язані з уміннями, які становлять операційний компонент готовності до соціально-педагогічної роботи.

Насамперед це *інтегровані вміння*, якими має володіти кожний спеціаліст, незалежно від специфіки його конкретної діяльності.

Комунікативні вміння передбачають володіння культурою міжособистісного спілкування, налагодження контакту з іншою людиною, розвиток взаємодії з клієнтом у позитивному емоційному напрямі.

Аналітичні вміння спрямовані на аналіз процесів, що відбуваються у соціумі, аналіз стану дитини та вплив на неї мікро-соціуму; виділення проблем дитини та розуміння спільної діяльності з нею щодо їх подолання.

Організаторські вміння – створення і розвиток офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки особистості, залучення волонтерів, що можуть надати ресурси, послуги та інші види допомоги.

Прогностичні вміння передбачають прогнозування розвитку особистості з урахуванням її проблем; постановку мети діяльності та її завдань, прогнозування можливого результату роботи; планування роботи майбутньої діяльності.

Проектувальні вміння дають змогу створювати програми діяльності за окремими напрямками роботи; здійснювати відбір необхідних методів і форм діяльності; конкретизувати зміст роботи в кожному окремому випадку.

Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не лише знання та вміння, а й особистісні якості спеціаліста впливають у багатьох випадках на її результативність.

Визначаючи особистісні характеристики соціального педагога, необхідно завжди пам'ятати, що він працює у сфері, яка ґрунтується на здатності успішно функціонувати в системі між-особистісних відносин.

Психологічні характеристики: емоційна врівноваженість; низька тривожність; стійкість до стресів; творче мислення; добра зорова та слухова пам'ять; послідовність у діях; наполегливість; витримка; уважність; спостережливість.

Морально-етичні якості: чесність; доброта; альтруїзм; терпимість; справедливість; тактовність; емпатійність; конфіденційність; скромність; відповідальність; відвертість; уважність.

Психоаналітичні якості: адекватна самооцінка; самоконтроль; самокритичність; прагнення до самовдосконалення; самоаналіз; самодисциплінованість.

Педагогічні якості: комунікабельність; візуальність (зовнішня привабливість); красномовство (вміння нав'ювати та переконувати); перцептивність (сприймання іншої людини); оптимізм.

Потреба у спеціалістах соціально-педагогічного профілю в Україні сьогодні є надзвичайно актуальною. Установи, де можливе працевлаштування соціальних педагогів, можуть бути державними, громадськими або державно-громадськими.

Сфери діяльності, в яких може бути задіяний працівник, здебільшого розрізняють за відомчою належністю.

1. Сфера освіти: загальноосвітні школи різного типу, школи-інтернати, дитячі будинки, центри дитячої творчості.

2. Сфера охорони здоров'я: будинки дитини, дитячі санаторії, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, інтернати для дітей-інвалідів, дитячі лікарні, дружні клініки для молоді, анонімні кабінети.

3. Сфера соціального захисту населення: центри соціального обслуговування населення, притулки, кризові центри для жінок.

4. Сфера охорони правопорядку: приймальники-розподільники, спецінтернати, міліція у справах неповнолітніх, колонії для неповнолітніх.

5. Сфера служб для молоді: клуби за місцем проживання, центри молоді сім'ї, центри соціальних служб для молоді,

громадські дитячі та молодіжні об'єднання, молодіжні служби працевлаштування.

На підставі змісту соціально-педагогічної роботи виокремлюються професійні функції соціального педагога.

Функції соціально-педагогічної діяльності — це основні напрями роботи соціального педагога, в яких конкретизується її зміст.

Охарактеризуємо функції соціально-педагогічної діяльності у наведених нижче таблицях.

Таблиця 1. Комунікативна функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Налагодження взаємодій особистості, соціальної групи та державних і недержавних організацій, що виступають клієнтами, волонтерами, спонсорами та партнерами в соціально-педагогічній роботі
Необхідні знання	Загальних положень теорії спілкування, характерологічних ознак видів та типів спілкування, функцій спілкування, основних правил і норм спілкування, провідних положень конфліктології, сутності та особливостей спілкування з різними соціальними групами, етичних засад спілкування соціального педагога
Необхідні вміння	Для здійснення комунікативних презентацій добирати адекватні прийоми комунікативного впливу, виступати каталізатором спілкування, попереджувати та долати конфліктні ситуації, добирати оптимальні засоби і прийоми спілкування

Таблиця 2. Організаторська функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Соціально-педагогічна діяльність з погляду соціального менеджменту, що полягає у структуруванні, плануванні, розподілі видів професійної діяльності та координації роботи з різними соціальними інститутами і представниками споріднених професій
---------------	---

Необхідні знання	Теоретичних засад організаторської діяльності соціального педагога, особливостей соціального менеджменту, основних функцій організатора соціально-педагогічної діяльності, особливостей планування соціально-педагогічної діяльності, функцій та способів координацій, контролю в діяльності соціального педагога, особливості організації та управління різними соціальними групами в різних соціумах
Необхідні вміння	Визначати пріоритетні напрями діяльності, правильно розподіляти функціональні обов'язки учасників соціального процесу, планувати основні етапи майбутньої діяльності, координувати та корегувати діяльність учасників соціально-педагогічного процесу, налагоджувати співпрацю і партнерство з різними соціально-виховними структурами

Таблиця 3. Прогностична функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Виконує змістовно-цільові (стратегічні) та організаційно-методичні (тактичні) завдання. Передусім це передбачення результатів зусиль соціального педагога щодо різних аспектів його професійної діяльності. Також це ідеальне "програвання варіантів" різноманітних технологій соціально-педагогічної діяльності та вибір серед них тих, що зможуть забезпечити максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу
Необхідні знання	Ролі та місця прогнозування в діяльності соціального педагога, видів прогнозування, принципів прогнозування, зміст прогностичної діяльності соціального педагога, особливості прогнозування різних напрямів і об'єктів діяльності соціального педагога

Необхідні вміння	Дотримуватися принципів наступності, систематичності та достовірності під час створення низки прогнозів, доцільно оперувати різновидами прогнозування, будувати адекватний прогноз у відповідності з конкретною соціально-педагогічною ситуацією, прогнозувати особливості соціалізації особистості, враховувати специфіку різних соціальних груп у процесі створення прогнозу професійної діяльності
------------------	---

Таблиця 4. Охоронно-захисна функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державних та міждержавних документів з метою забезпечення для неповнолітніх та молоді гарантованих їм прав та умов життєдіяльності
Необхідні знання	Основних прав підлітків та молоді, закріплених у міждержавних документах, зміст діяльності основних соціальних інститутів, що реалізують охоронно-захисну функцію особистості, зміст і повноваження діяльності соціального педагога стосовно захисту прав клієнта, обов'язки сім'ї, школи, позанавчальних закладів для розвитку особистості, основи української правової системи та законодавства
Необхідні вміння	Володіти механізмами правового захисту дитини у різних соціальних інститутах, використовувати комплекс правових норм для захисту прав дітей і молоді, застосовувати заходи державного примусу щодо осіб, які допускають протиправні дії стосовно об'єктів соціальної роботи, створювати умови для підтримки віри клієнта в можливість досягнення позитивних результатів, інформувати представників різних груп про їх права та соціальні гарантії

Таблиця 5. Діагностична функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Покликана виявити окремі соціальні аномалії у певному мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта та виявляти індивідуальні й специфічні особливості клієнта або певної групи
Необхідні знання	Теоретичних засад психолого-педагогічної діагностики, особливостей діагностування об'єктів соціально-педагогічної діяльності, методології та методів соціально-педагогічної діагностики, принципів діагностичної діяльності, напрямів психолого-педагогічної діагностики
Необхідні вміння	Визначати пріоритетні напрями та об'єкти психолого-педагогічної діагностики, добирати оптимальний діагностичний інструментарій, розробляти програму психолого-педагогічного діагностування як окремої особистості, так і мікрогруп, аналізувати й узагальнювати результати діагностичної роботи, використовувати результати діагностування у проектах професійної діяльності

Таблиця 6. Попереджувально-профілактична функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Має на меті насамперед виявлення обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб і запобігання їм, забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості
Необхідні знання	Причин і форм прояву девіантної поведінки підлітків та молоді, змісту і форм соціально-профілактичної роботи, способів та прийомів навчання й переконання, наслідків впливу шкідливих звичок та асоціальних форм поведінки на здоров'я й життєдіяльність особистості, основи здорового способу життя

Необхідні вміння	Володіти психокорекційними прийомами впливу на особливості організовувати індивідуальні, групові, масові форми профілактичної роботи, організувати соціально-позитивну діяльність підлітків та молоді через участь у різноманітних позанавчальних закладах, клубах, секціях, гуртках тощо, пропагувати здоровий спосіб життя, виявляти групи ризику серед підлітків і молоді, володіти способами та формами профілактичної роботи з різними соціальними групами
------------------	---

Таблиця 7. Корекційно-реабілітаційна функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Полягає у роботі щодо зміни та вдосконалення особистісних якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями, активне залучення їх до участі у громадському житті
Необхідні знання	Теоретичних засад соціальної реабілітації, специфіки корекційно-реабілітаційної роботи з різними соціальними групами, видів та рівнів корекційно-реабілітаційної роботи, вимог до фахівця, що займається соціальною реабілітацією
Необхідні вміння	Надавати допомогу особам, що потребують соціальної реабілітації та адаптації, здійснювати корекційно-реабілітаційну роботу з різними соціальними групами, прогнозувати та планувати життєвий шлях об'єкта соціальної реабілітації, налагоджувати зв'язки з усіма можливими суб'єктами корекційно-реабілітаційної допомоги

Таблиця 8. Соціально-терапевтична функція соціально-педагогічної діяльності

Зміст функції	Спрямована на вчасне вирішення кризових ситуацій та проблем клієнта на підставі самоусвідомлення особистістю ставлення до себе, оточення та довкілля
---------------	--

Необхідні знання	Теоретичних засад психолого-педагогічної терапії, проблематики та особливостей соціально-терапевтичної роботи, прав і обов'язків фахівця з психолого-педагогічної терапії, рівнів та форм соціально-терапевтичної допомоги, особливостей надання соціально-терапевтичної допомоги різним групам клієнтів
Необхідні вміння	Здійснювати домедичну соціально-терапевтичну допомогу, доцільно застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної терапії, проводити консультативну соціально-терапевтичну допомогу, як індивідуальні, так і групові терапевтичні зустрічі, залучати працівників різних соціальних інститутів до надання допомоги особистості, надавати як очну, так і дистанційну психолого-педагогічну допомогу (робота на "телефоні довіри")

Сучасний період розвитку соціально-педагогічної діяльності вимагає розробки та впровадження професійно-етичного кодексу соціальних працівників і педагогів. Попередній варіант такого кодексу запропоновано групою фахівців під керівництвом заслуженого працівника соціальної сфери України І.Д. Звереві. Цей документ націлює на здійснення соціальної роботи у багатьох функціональних сферах з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також задоволення людських потреб.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить такі етичні принципи діяльності: повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики, а також норми етичної поведінки стосовно професії, колег, клієнтів і взаємодіючих організацій.

Документ визначає шляхи розв'язання моральних проблем та стимулює прийняття найбільш адекватних професійних рішень з етичних питань.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Папської. — К., 2002. — 164 с.
2. Бурая Г.С. Соціальна робота. — Х., 1994.
3. Зверева ІД. Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33—39.
4. Коваль Л.Г., Зверева ІД., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1997.
5. Міщук Л.І. Соціальна педагогіка. — Запоріжжя, 1999.
6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. — М.: Академический проект, 2003. — 272 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. д-ри, 2003. — 256 с.
8. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. — М.: Владос, 2000.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Изд. центр "Академия", 2002. — 200 с.

Тема 8

ПРИНЦИПИ І МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для визначення принципів і методів соціально-педагогічної діяльності розглянемо насамперед принципи оновлення педагогічних процесів в освіті та провідні принципи виховання в класичній педагогіці.

Історичний аналіз педагогічних процесів освітнього простору свідчить, що провідною тенденцією розвитку системи освіти є її перманентність, тобто безперервне оновлення. Кожні п'ять або десять років у системі освіти виявляється потреба у частковому або повному перегляді її змісту та структури. Принципами оновлення є:

- науковість та історизм при розгляді явищ природи і суспільства;
- народність та культуровідповідність;
- інноваційність у поєднанні з традиційністю;
- диференціація та інтеграція знань;
- особистісно зорієнтований підхід;
- безперервність і варіативність навчання тощо.

Рушійними силами процесу виховання є внутрішні суперечності та намагання позбутися їх. Наявність загальних суперечностей призводить до формування загальних положень,

які виступають як у формі закономірностей і принципів виховання, так і орієнтирів щодо організації та управління педагогічним процесом.

Закономірності розвитку явищ і процесів відображають об'єктивні, стійкі, інваріантні зв'язки та взаємозв'язки, що повторюються, або відносно не змінюються.

Закономірності педагогічного процесу описують внутрішні суттєві суперечності, які стають джерелом розвитку процесу і його функціонування, до них належать суперечності:

- між консервативними підходами до виховання підростаючого покоління і сучасними суспільними вимогами до розвитку особистості;
- вимогами життя і рівнем готовності дітей до участі у суспільному житті та виробництві;
- необмеженими можливостями у розвитку людської особистості, закладеними в ній потенційними силами й умовами соціального життя, що стримують й обмежують цей розвиток;
- активно-діяльнісною природою дитини, її прагнень до участі у суспільному житті й відсутністю досвіду, знань, умінь і навичок для реальної участі в цьому житті.

Зазначені закономірності зумовлюються також цілісністю розвитку особистості і колективу та тим, що світ є єдиною системою, тобто зв'язаним цілим.

Принцип — керівна ідея, вихідне положення, вимога до діяльності та поведінки, що впливає із встановлених закономірностей процесу і враховує внутрішні та зовнішні зв'язки між компонентами.

Провідну роль в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в сукупності з принципами освіти і навчання.

1. Принцип гуманістичної цілеспрямованості виховання. Педагогічний процес має бути спрямований на створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, на досягнення спільної мети усіх його учасників, на творчий характер діяльності і високогуманні, демократичні відносини між його учасниками.

2. Принцип всебічних зв'язків школи з життям. Педагогічний процес школи має бути організованим так, щоб випускник

був психологічно і професійно готовим до самостійного життя і продуктивної праці в умовах регіону та соціально-економічного його розвитку, тобто міг адаптуватися до умов реального життя.

3. Принцип гуманістичних колективістських відносин між суб'єктами педагогічного процесу. У ході педагогічного процесу має бути єдність дій між вчителями, батьками, членами трудового колективу, які беруть участь у підготовці підростаючого покоління в умовах високогуманних та високоморальних відносин.

4. Принцип наступності, системності і послідовності у вихованні. Урахування цих заходів сприятиме уникненню відхилень, що можуть виникнути в ході педагогічного процесу за допомогою постійного аналізу явищ і процесів, коригуючої діяльності з боку вчителів і учнів.

5. Принцип виховання свідомого ставлення до всіх видів діяльності та людських відносин на основі самодіяльності і творчої активності вихованців. Свідоме ставлення вихованців до природи, людей, видів діяльності враховує їх оцінку на підставі набутого досвіду, емоційно-ціннісних орієнтацій, художньо-естетичних поглядів, ідеалів, переконань.

6. Принцип єдності наукової освіти і культури із сучасним світським вихованням (гуманістичної спрямованості). Цей принцип орієнтує на формування цілісної наукової картини світу і місця людини в ній, на оволодіння сучасною культурою перетворення довкілля, враховуючи закономірності його розвитку.

7. Принцип відповідності вибору системи засобів виховання індивідуальним особливостям особистості. Цей принцип передбачає поєднання змісту, форм, методів виховання з природними і технічними засобами, які сприяють досягненню поставлених завдань у формуванні особистості.

8. Принцип єдності особистісно-діяльнісного (індивідуалізованого) та суспільно-державного підходів до виховання і навчання. Педагогічний процес має гармонійно поєднувати, з одного боку, загальнодержавний підхід до виховання і навчання, а з іншого — індивідуалізований підхід з урахуван-

ням інтересів, нахилів, здібностей, переконань, стану здоров'я, культури діяльності, гуманних відносин у розвитку кожного вихованця.

Спираючись на визначення принципів виховання класичної педагогіки та принципів соціальної роботи, вітчизняними науковцями сформульовані принципи соціально-педагогічної діяльності у вигляді системи, до складу якої належать чотири групи принципів: соціально-політичні, психолого-педагогічні, організаційні та специфічні.

/ група — соціально-політичні принципи. Вони містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави щодо дітей та молоді:

— *принцип законності та прав людини* полягає у забезпеченні державою та відповідними соціальними інститутами реалізації ратифікованих нею положень документів стосовно прав людини;

— *принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності*, підкреслює активну роль держави у постановці пріоритетних завдань та організації соціального виховання;

— *принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості або соціальної групи* має на меті адресну організацію допомоги та підтримки клієнтам, зумовлену соціально-економічними, соціально-політичними і соціально-культурними умовами макро- та мікросередовища об'єкта соціально-педагогічної діяльності.

// група — психолого-педагогічні принципи. Ці принципи підкреслюють пріоритети особистості в соціально-педагогічній діяльності:

— *принцип спрямування самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності* забезпечує здійснення соціального виховання як створення умов для саморозвитку особистості в трьох автономних і водночас взаємопов'язаних сферах: освіті, організації соціального досвіду через участь особистості в діяльності позашкільних закладів, громадських

організаціях, формальних та неформальних групах, індивідуальній допомозі;

— *принцип диференційованого та індивідуального підходів* полягає в тому, що життєві проблеми та потреби клієнта необхідно віддиференціювати до певної групи подібних явищ і, базуючись на цьому, обрати технології соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей особистості;

— *принцип цілеспрямованості* ґрунтується на тому, що соціальний педагог має цілеспрямовано досягати професійної мети, впливаючи на свідомість, почуття, волю, вчинки людей. Не можна залишати вирішення проблеми, не довівши справу до кінця, оскільки в такому випадку мета соціальної роботи не може бути реалізована повністю;

— *принцип системності* вимагає єдності форм, засобів, прийомів вирішення різних професійних завдань. Ефективність цієї роботи забезпечується послідовністю та варіативністю технологій, які мають бути тісно пов'язані між собою. Цей принцип заперечує епізодичність, фрагментарність, хаотичність під час роботи щодо вирішення індивідуально-групових і суспільних проблем.

III група — організаційні принципи:

— *принцип компетентності кадрів* підкреслює обов'язковість професійної підготовки спеціалістів. Це забезпечується знанням психології, соціальної педагогіки, соціології, менеджменту та інших дисциплін, що виступають підґрунтям фахової обізнаності соціального педагога. Ці знання дають змогу правильно діяти в конкретній ситуації, обираючи відповідні оптимальні технології. На практиці цей принцип диктує систематичне навчання та перепідготовку кадрів у всіх ланках соціально-педагогічної діяльності;

— *принцип інтеграції* забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій стосовно вирішення соціально-педагогічних проблем. Він спрямований на їх комплексне розв'язання, передбачаючи залучення ресурсів усіх перерахованих організацій на досягнення позитивних результатів;

— *принцип контролю та перевірки виконання* забезпечує реалізацію гарантованих державою заходів щодо соціального

захисту різних груп населення. Реалізація цього принципу вимагає формування практичних рекомендацій з усунення недоліків у соціальній роботі.

IV група — специфічні принципи, які визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності:

— *принцип гуманізму* передбачає визнання людини найвищою цінністю. Він має на меті здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, прийняття особистості клієнта з усім його позитивом та негативом;

— *принцип незалежності* означає, що об'єктами соціально-педагогічної діяльності є всі, хто потребує допомоги та підтримки, виключаючи дискримінацію за їх ідеологічними, релігійними, національними, віковими особливостями;

— *принцип клієнтоцентризму* визначає пріоритет прав клієнта в усіх його випадках, крім тих, в яких це суперечить правам та інтересам інших людей. У межах цього принципу слід розглядати суверенність та автономність клієнта так, що він має право приймати або не приймати допомогу соціального педагога, обирати певний вид допомоги чи один із варіантів плану вирішення проблеми, запропонованих йому спеціалістом;

— *принцип опори на потенційні можливості людини* підкреслює активну роль клієнта у вирішенні власних проблем. Очевидно, що у такому випадку йдеться про осіб, які є дієздатними з погляду їх інтелектуальних, психічних та фізичних ресурсів. Головне завдання соціально-педагогічної діяльності — навчити особистість самостійно знаходити вихід зі складних життєвих ситуацій та приймати адекватне рішення;

— *принцип конфіденційності* означає, що у процесі професійної діяльності соціальний педагог отримує різноманітну інформацію, довірену йому клієнтом. Це можуть бути відомості про хворобу, негативні звички, психічний стан, сімейні проблеми, окремі прояви девіантної поведінки тощо. Її розголошення близьким, колегам, іншим особам можливе лише зі згоди клієнта. Ця інформація може бути використана соціальним педаго-

гом з професійною метою в інтересах клієнта. Проте в окремих випадках, коли в ній є повідомлення про загрозу життю та здоров'ю інших людей, особливо дітей, соціальний педагог може інформувати представників відповідних державних органів;

— *принцип толерантності* полягає в тому, що соціальний педагог працює з різними групами клієнтів, зокрема з особами, яким він з різних об'єктивних та суб'єктивних причин не симпатизує. Проте йому необхідно бути коректним і терплячим до їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо;

— *принцип максималізації соціальних ресурсів* виходить із того, що кожна держава виділяє певну кількість коштів на реалізацію соціальної політики. Завдання соціальних інститутів та їх працівників полягає в тому, щоб оптимально використати ці ресурси на ефективне вирішення соціальних проблем. Поряд з цим необхідно докладати зусиль на залучення додаткових коштів від громадян, благодійних, виробничих організацій з метою вдосконалення та урізноманітнення видів соціального обслуговування дітей і молоді.

Основою методів соціально-педагогічної діяльності є методи виховання. Розглянемо їх характеристику.

К.Д. Ушинський вважав, що у вихованні лише особистість може впливати на особистість, лише характером можна створити характер.

А.С. Макаренко підкреслював, що метод виховання — це інструмент дотику до особистості людини.

Кожна нова історична епоха породжувала нові методи впливу на особистість або колектив залежно від повного ставлення вихователя до вихованців, наявних суспільних відносин, культури діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до життя і праці, конкретних умов впливу та ін.

Донині метод виховання визначився як спосіб цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку вихованців, що відповідало тим відносинам, які існували у суспільстві.

Сьогодні метод виховання визначається як узагальнений спосіб спільної педагогічної творчості вихователів та вихованців з метою досягнення цілей і завдань цілісного розвитку особистості й колективу в певних умовах.

Існує багато класифікацій методів виховання. Зокрема у класифікації Г.І. Шукіної виділено три групи методів виховання:

- методи організації діяльності і формування досвіду суспільних відносин;
- методи впливу на свідомість, почуття і волю в інтересах формування науково-матеріалістичних поглядів і переконань;
- методи стимулювання й регулювання діяльності та поведінки вихованців.

У класифікації І.Ф. Харламова виділено лише загальні методи виховання:

- метод переконань;
- метод позитивного прикладу;
- метод привчання;
- метод вправ;
- методи схвалення і засудження.

У класифікації Ю.К. Бабанського виокремлено чотири групи методів виховання:

- методи формування свідомості особистості;
- методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;
- методи стимулювання поведінки та діяльності;
- методи контролю, самоконтролю і самооцінки у вихованні.

У класифікації Б.Т. Ліхачова, виходячи з логіки цілісності педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємовідносин, виділено такі групи методів виховання:

- методи організації і самоорганізації дитячого виховного колективу;
- методи організації щоденного спілкування, ділової, товариської, довірчої взаємодії в нормальних і екстремальних ситуаціях;
- методи дитячої самодіяльності;
- методи педагогічного впливу, корекції свідомості та поведінки, стимулювання і гальмування діяльності дітей, збудження їх до саморегуляції, самостимулювання й самовиховання.

У класифікації М.Д. Касьяненка розглянуто п'ять груп методів виховання:

- формування свідомості особистості (розглядається як провідний метод формування світогляду);

Теоретичні засади соціальної педагогіки

- виховання і самовиховання сучасної культури діяльності і людських відносин у практичному житті;
- формування високоморальних якостей особистості у процесі навчання і праці;
- активізація діяльності та самовиховання;
- педагогічних зрізів і корекції педагогічного процесу в єдності з вихованцями.

До *першої групи* методів належать: бесіда, розповідь, співбесіда, консультація, порада, диспут, спільний критичний аналіз поведінки, систематизація, узагальнення, моделювання явищ, процесів, ситуацій життя.

Друга група методів містить: педагогічні вимоги, співробітництво, громадську думку, приклад і його аналіз, привчання, вправи, педагогічні ігри, виховні ситуації.

Третя група включає: цілепокладання, педагогічне співробітництво, самовиховання, до якого належать адаптація, привчання, вправа, педагогічна гра, консультація, самоаналіз, саморегуляція.

До *четвертої групи* належать: стимулювання і мотивація, позитивні емоції, змагання, переконання, схвалення, засудження.

До *п'ятої групи* належать: анкетування, інтерв'ю, опитування, співбесіда, оцінка вихованості, педагогічний зріз.

Кожна з розглянутих класифікацій спрямована на вирішення основних завдань формування особистості, тому можна виділити серед цих класифікацій головні методи виховання:

- метод переконань як засіб впливу вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців як вербальними, так і невербальними способами з метою формування в них активної життєвої позиції та позитивних якостей особистості;
- метод цілеспрямованого діалогу і дискусії у виявленні істини з метою різнопланового підходу до розгляду явищ та процесів дійсності;
- метод педагогічних вимог і співробітництва;
- громадська (колективна) думка, яка є відображенням колективної оцінки й ставлення до дій і поведінки вихованця;
- формуючі вправи, які забезпечують оволодіння нормами та правилами поведінки на підставі створення умов для прояву ініціативи і творчості;

— метод позитивного прикладу як засіб зіставлення відомих зразків діяльності та поведінки вихованця.

Крім методів соціально-педагогічної діяльності чільне місце займають технології. Інтерес до соціальних технологій, технологізації соціальної діяльності можна вважати закономірною складовою технологічної революції, що суттєво перетворила суспільну свідомість у ХХ ст.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. *Зверева І.Д.* Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33—39.
3. *Касьяненко М.Д.* Педагогіка співробітництва. Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1993. — 320 с.
4. *Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р.* Соціальна педагогіка. — К., 1997.
5. *Лихачёв Б.Т.* Педагогіка. Курс лекцій: Учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК. — М.: Прометей, 1992. — 528 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.
7. *Харламов И.Ф.* Педагогіка: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 1990. — 576 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

**Тема 9. Соціальне значення діяльності
Товариства Червоного Хреста**

**Тема 10. Особливості соціально-педагогічної
діяльності у ХХ ст.**

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Посадові обов'язки соціального педагога".
2. Підібрати і обговорити ситуації на тему "Професійні якості соціального педагога".
3. Скласти термінологічний словник за темою "Професійні знання та вміння спеціаліста соціально-педагогічної роботи".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Сфери діяльності соціального педагога", оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо стандартів підготовки соціального педагога освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр", оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".
3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо стандартів підготовки соціального педагога освітньо-кваліфікаційних рівнів "спеціаліст" і "магістр", оформити у вигляді

статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

III ступінь складності

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособових відносин в групі, написати стислу характеристику.
2. Провести наукове спостереження за адаптаційним процесом студентів-першокурсників, написати стислу характеристику.
3. Провести вивчення роботи деканату з метою виявлення надання соціальної допомоги малозабезпеченим студентам, написати стислу характеристику.

Завдання до теми 8. Принципи і методи соціально-педагогічної діяльності

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Принципи соціально-педагогічної діяльності".
2. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Методи соціально-педагогічної діяльності".
3. Написати реферат на тему "Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства".

II ступінь складності

1. Розробити план підготовки і проведення науково-теоретичної конференції за темою "Аналіз соціуму: реалії, проблеми, перспективи".
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Робота соціального педагога у вуличному просторі" і оформити у вигляді доповіді на конференції.
3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Робота соціального педагога в громаді" і оформити у вигляді доповіді на конференції.

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження щодо проявів методів роботи викладачів університету, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за студентами-старшокурсниками спеціальності "соціальна педагогіка" стосовно виявлення задатків професійно-етичної культури, написати стислу характеристику.

3. Провести спостереження за одним із викладачів університету з метою виявлення індивідуальних особливостей педагогічного спілкування, написати стислу характеристику.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання до теми 9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста

1. Ознайомитися з діяльністю міських притулків, написати стислу характеристику щодо соціальної допомоги його мешканцям.
2. Ознайомитися з діяльністю міських притулків з метою написання стислої характеристики щодо соціальних відхилень у поведінці його мешканців.
3. Ознайомитися з діяльністю Товариства Червоного Хреста на Одещині. Написати статтю для журналу.

Завдання до теми 10. Особливості соціально- педагогічної діяльності у ХХ ст.

1. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині на початку ХХ ст., оформити у вигляді наукового звіту.
2. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині у середині ХХ ст., оформити у вигляді наукового звіту.

3. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині у кінці ХХ ст., оформити у вигляді наукового звіту.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Правильна відповідь оцінюється одним балом.

1. У якому історичному творі розкривається ідея доброчинності, що має три джерела: покаяння, сльози та милосердя:

- 1) "Ізборник Святослава";
- 2) "Бджола";
- 3) "Поученіє дітям"?

2. Братські школи в Україні стали провісниками створення:

- 1) католицьких єзуїтських шкіл;
- 2) системи вищих навчальних закладів;
- 3) західноєвропейських шкіл.

3. У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. активно розроблялися теорії:

- 1) "вільного виховання" та "елементарної освіти";
- 2) запропоновані Я.А. Коменським та К.Д. Ушинським;
- 3) прагматичної педагогіки, експериментальної педагогіки, "вільного виховання", "трудової" школи, соціальної педагогіки, релігійної педагогіки.

4. Уперше поняття "соціальна педагогіка" було запропоновано:

- 1) Ф. Дістервегом;
- 2) Д. Дьюї;
- 3) Р. Штайнером.

5. Визначення ціннісних орієнтацій особистості передбачає розгляд фундаментальних педагогічних понять, процесів та явищ в єдності підходів:

Теоретичні засади соціальної педагогіки

- 1) соціального та біологічного;
- 2) історичного, теоретичного, технологічного та культурологічного;
- 3) суспільного, гуманістичного, діяльнісного.

6. Визначальним для цілеспрямованого розвитку особистості є формування:

- 1) загальнолюдських цінностей;
- 2) громадянськості;
- 3) національної свідомості, громадянськості, духовності, суверенності.

7. Соціальна педагогіка охоплює весь спектр:

- 1) соціального виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціального захисту, соціальної роботи з різними верствами населення у певних мікросоціумах соціального середовища;
- 2) соціальної роботи з різними верствами населення у певних мікросоціумах соціального середовища;
- 3) соціального виховання та соціальної допомоги.

8. Поняття, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій, означає:

- 1) соціальне виховання;
- 2) соціальну допомогу;
- 3) соціальну адаптацію.

9. Соціалізація — це:

- 1) формування умотивованої поведінки особистості у суспільстві;
- 2) розвиток здатностей особистості та загальнолюдських цінностей, притаманних певному суспільству;
- 3) історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству.

10. Вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації, — це:

- 1) соціальні послуги;
- 2) роціальна допомога;
- 3) соціальна реабілітація.

11. Розрізняють такі види соціальної допомоги:

- 1) матеріальна, медико-соціальна, психолого-педагогічна;
- 2) суспільна, релігійна;
- 3) духовна, культурологічна, фізична.

12. Інтегровані вміння, якими має володіти кожний соціальний педагог, незалежно від специфіки його конкретної діяльності, — це:

- 1) комунікативні, аналітичні, організаторські, прогностичні, проєктувальні вміння;
- 2) аналітичні, організаторські, прогностичні вміння;
- 3) комунікативні, проєктувальні вміння.

13. Сфери діяльності, в яких може бути задіяний соціальний працівник, здебільшого розрізняють за відомчою приналежністю. До якої сфери належать загальноосвітні школи різного типу, школи-інтернати, дитячі будинки, центри дитячої творчості:

- 1) виховання;
- 2) освіти;
- 3) навчання?

14. До якої сфери діяльності соціального педагога належать будинки дитини, дитячі санаторії, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, інтернати для дітей-інвалідів, дитячі лікарні, дружні клініки для молоді, анонімні кабінети:

- 1) охорони здоров'я;
- 2) соціальної допомоги;
- 3) медичної реабілітації?

15. До якої сфери діяльності соціального педагога належать центри соціального обслуговування населення, притулки, кризові центри для жінок:

- 1) соціального захисту населення;
- 2) соціального обслуговування;
- 3) реабілітації населення?

16. До якої сфери діяльності соціального педагога належать приймальники-розподільники, спеціалізовані, міліція у справах неповнолітніх, колонії для неповнолітніх:

- 1) соціального обслуговування;
- 2) реабілітації населення;
- 3) охорони правопорядку?

17. До якої сфери діяльності соціального педагога належать клуби за місцем проживання, центри молоді сім'ї, центри соціальних служб для молоді, громадські дитячі та молодіжні об'єднання, молодіжні служби працевлаштування:

- 1) служб для молоді;
- 2) соціального обслуговування;
- 3) реабілітації населення?

18. Соціально-політичні принципи містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави щодо дітей та молоді. До них належать:

1) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань, що реалізуються у соціально-педагогічній діяльності, принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості або соціальної групи;

2) принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності, принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи;

3) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності.

19. Дати узагальнену назву принципам соціально-педагогічної діяльності, до яких належать: принцип спрямування самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності; принцип диференційованого та індивідуального підходу; принцип цілеспрямованості; принцип системності:

- 1) соціально-педагогічні;
- 2) психолого-педагогічні;
- 3) морально-педагогічні.

20. До організаційних принципів соціально-педагогічної діяльності належать:

- 1) принцип компетентності кадрів, принцип інтеграції, принцип контролю та перевірки виконання заходів щодо соціального захисту різних груп населення;
- 2) принцип контролю та перевірки виконання заходів щодо соціального захисту різних груп населення;
- 3) принцип компетентності кадрів, принцип інтеграції.

21. До специфічних принципів, які визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності, відносяться:

- 1) принцип гуманізму, принцип незалежності, принцип клієнтоцентризму, принцип опори на потенційні можливості людини, принцип конфіденційності, принцип толерантності, принцип максималізації соціальних ресурсів;
- 2) принцип клієнтоцентризму, принцип опори на потенційні можливості людини, принцип конфіденційності;
- 3) принцип толерантності, принцип максималізації соціальних ресурсів, принцип гуманізму, принцип незалежності.

22. Дайте назву методу виховання, що трактується як засіб впливу вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців як вербальними, так і невербальними способами з метою формування в них активної життєвої позиції та позитивних якостей особистості:

- 1) метод переконань;
- 2) формуючі вправи;
- 3) метод позитивного прикладу.

Теоретичні засади соціальної педагогіки

23. Дайте назву методу виховання, який забезпечує оволодіння нормами та правилами поведінки на підставі створення умов для прояву ініціативи і творчості:

- 1) метод позитивного прикладу;
- 2) формуючі вправи;
- 3) метод переконань.

24. Дайте назву методу виховання, що трактується як засіб зіставлення відомих зразків діяльності та поведінки вихованця:

- 1) метод переконань;
- 2) формуючі вправи;
- 3) метод позитивного прикладу.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка

Навчальний модуль I					
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		
Завдання до	Бали	Додаткові бали	Завдання до	Бали	Додаткові бали
першої теми	1	—	сьомої теми	1	—
другої теми	1	—	восьмої теми	1	—
третьої теми	1	—	дев'ятої теми	1	—
четвертої теми	1	—	десятої теми	1	—
п'ятої теми	1	—	Підсумковий тест	24	
шостої теми	1	—			
Всього	6		Всього	28	
Сумарна кількість балів — 34					

Навчальний модуль III

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПРАКТИКИ

Змістовий модуль 1

*Соціальна педагогіка як ресурс
соціального розвитку суспільства*

Змістовий модуль 2

Характеристика роботи соціального педагога

Структура навчального модуля II. Сутність соціально-педагогічної практики

Змістовий модуль 1 Соціальна педагогіка як ресурс соціального розвитку суспільства	Змістовий модуль 2 Характеристика роботи соціального педагога
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Ресурси соціально-педагогічної діяльності. 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю	4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості. 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
3. Соціальні проблеми молоді. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	6. Соціально-виховні інститути в Україні. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Змістовий модуль 1

**СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ЯК РЕСУРС
СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 1

РЕСУРСИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У Великому тлумачному словнику української мови ресурс визначається як засіб, можливість, якими можна скористатися в разі необхідності.

Соціальна педагогіка стає суспільно значущим ресурсом соціального розвитку, оскільки займається пошуком шляхів соціального миру на основі ідеї розв'язання і попередження соціальних конфліктів засобами освіти й виховання. Одним із шляхів є внесення в соціальне життя педагогічно доцільних цінностей як специфічних соціальних явищ і як певних виявів суспільних відносин. Вона є теоретичною основою досягнення соціального миру педагогічними засобами в умовах соціальних і класових конфліктів. Її призначення як теорії і сфери практичної діяльності — усунення протиріч у суспільних відносинах та розв'язання міжособистісних і групових конфліктів та важких життєвих ситуацій. З цих позицій вона є вихідною теоретичною базою для багатьох сфер практичної діяльності. Це означає, що необхідно висунути ряд принципів, вимог, певних підходів, які сприятимуть соціальному розвитку суспільства, наприклад:

- додержуватися принципу рівних можливостей і соціальної справедливості стосовно соціально вразливих верств населення;
- політична неангажованість суспільних структур і їх незалежність від держави;
- тотальний суспільний контроль за дотриманням прав людини;
- недопустимість примусу на ЗМІ з боку держави;
- соціально-педагогічна експертиза як всіх законопроектів, так і чинних Законів України;
- державна підтримка і бюджетне фінансування дитячих і молодіжних програм;
- відкритість виконання бюджетів різного рівня тощо.

Отже, здійснення соціально-педагогічної діяльності на основі фундаментальних педагогічних закономірностей та принципів проектування педагогічно доцільних відносин у соціумі створює комфортне середовище життєдіяльності в соціумі.

Основним змістом виховання на найближчий час є забезпечення процесу соціалізації особистості та її саморозвитку на основі технологій і засобів педагогічної підтримки, наприклад, шляхом:

- підвищення виховного характеру навчання і освітнього ефекту виховання; створення в освітніх закладах всіх типів ефективних гуманістичних виховних систем;
- орієнтації дітей та молоді на вічні цінності — Людина, Сім'я, Вітчизна, Праця, Знання, Культура, Мир, Земля, Природа;
- розгортання клубної та дозвільної діяльності дітей і молоді в освітніх закладах;
- введення додаткових програм в освітніх закладах, спрямованих на раннє професійне й особистісне самовизначення; підсилення соціально-захисних функцій освітніх закладів;
- збереження та укріплення ресурсної бази соціально-педагогічної діяльності.

Аналізуючи проблему природи ресурсів соціально-педагогічної діяльності та їх видів, колектив науковців на чолі з А.Й. Капською дійшли висновку, що жодну класифікацію не можна вважати універсальною, оскільки для успішного функ-

ціонування кожної професійної діяльності є безліч умов її ресурсного забезпечення. З одного боку ресурси розглядаються як запаси чого-небудь, які можна використовувати за необхідності, з іншого вони трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися в міру необхідності з метою виконання певних завдань або вдосконалення діяльності.

У теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності на сьогодні немає однозначного визначення її ресурсів. Так, В.М. Рамазанов під ресурсами соціальної роботи розуміє все те, що може бути використане для задоволення певних потреб чи вирішення конкретних проблем клієнта. Алісон Д. Мердак вважає, що до ресурсів можна віднести все, що сприймається індивідом як необхідне для його добробуту.

Неоднозначним в теорії соціально-педагогічної діяльності є також питання природи та видів її ресурсного забезпечення. Різноманітні підходи до класифікації ресурсів широко представлені у працях зарубіжних теоретиків соціальної роботи. Ресурси розглядаються в них з погляду їх природи, джерел та корисності. Вони можуть бути, по-перше, внутрішніми або зовнішніми стосовно особи чи групи; по-друге – офіційними (формальними) або неофіційними (неформальними); по-третє – реальними чи потенційними.

А. Лауфер поділяє ресурси соціальних служб на людські, програмні та стратегічні. Ю. Фoa пропонує виділяти шість основних ресурсів у соціальній роботі: гроші, любов, інформацію, статус, послуги і товари.

Д. Томас вважає, що до визначення видів ресурсів соціально-педагогічної роботи варто підходити з позиції громадян. З цього погляду він поділяє ресурси на матеріальні послуги (виробництво, магазини, школи, сервісні заклади); засоби та форми організаційної і духовної підтримки (соціальної служби, громадські організації, церква); засоби міжособистісної підтримки та власна активність (самодопомога, взаємодопомога, підтримка членів родини, друзів та колег по роботі). В основу всіх цих підходів покладена певна класифікаційна ознака. Проте жодну із поданих класифікацій не можна розглядати як універсальну саме для практики соціально-педагогічної робо-

ти в Україні. На основі аналізу зазначених вище підходів можна виділити такі групи ресурсів.

До внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи належать:

- особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви);
- прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів;
- особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви);
- показники освітнього рівня людини;
- професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

До основних видів зовнішніх ресурсів належать: матеріальні; людські; інформаційні; соціальні; технологічні.

Серед матеріальних ресурсів можна виокремити фінансові і нефінансові, офіційні та неофіційні. До фінансових ресурсів можна віднести всі види грошових надходжень для організації та здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них – бюджетні витрати на забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені діючим законодавством для різних категорій населення, спонсорські надходження на рахунок державних, громадських організацій та фізичних осіб. У свою чергу вони є різновидом і офіційних матеріальних ресурсів. Прикладом неофіційних фінансових ресурсів можуть бути грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів, яка безпосередньо передається в руки людині, що потребує підтримки, або її близьким. Серед нефінансових матеріальних ресурсів можна виокремити приміщення, обладнання, книги, речі, ліки тощо.

Основні людські ресурси: соціальні педагоги; соціальні працівники; психологи; реабілітологи; інші працівники соціальних інститутів; волонтери.

До основних видів інформаційних ресурсів соціально-педагогічної роботи належать: спеціальна література; буклети, листівки, брошури, прес-релізи; рекламна продукція (плакати, стенди); інформація у ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування; інформаційна мережа Інтернет (сторінки до-

норів, інформаційно-пошукові сервери, спеціалізовані сторінки зі фандрайзінгу тощо); усна інформація спеціалістів та волонтерів.

Кожна держава має систему соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються вирішенням соціальних проблем і виступають як *інституціональні ресурси*. До них належать:

- соціальні інститути виховання (загальноосвітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади);
- державні органи соціальної роботи з населенням (територіальні центри по роботі з населенням, соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри тощо);
- громадські організації (благодійні фонди, громадські об'єднання, товариства);
- церкви.

Технологічні ресурси — це сукупність форм, методів, засобів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними педагогами та працівниками з метою досягнення успіху соціально-педагогічної роботи та забезпечення завдань соціального захисту населення. Серед найпоширеніших технологічних ресурсів соціально-педагогічної діяльності можна виокремити організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги тощо.

Окрім перерахованих вище різновидів внутрішніх та зовнішніх ресурсів, окремим ресурсом соціально-педагогічної роботи виступає сім'я. Сім'я — це система соціального функціонування людини, один із провідних інститутів її соціалізації. Вона насамперед покликана бути надійним психологічним "сховищем", яке допомагає людині виживати у складних умовах сучасного життя. Сім'я забезпечує своїм членам економічну, соціальну та фізичну безпеку шляхом реалізації її основних функцій: матеріально-економічної, житлово-побутової, комунікативної, виховної, рекреативної. Якщо об'єктом соціально-педагогічного впливу виступає конкретна особистість, то сім'я у такому випадку може бути зовнішнім ресурсом стосовно неї. При цьому функції матеріальних ресурсів можуть

виконувати сімейні заощадження та фінансові надходження членів родини, а самих батьків, дітей та сіблінтів у конкретній ситуації можна розглядати як різновид людських ресурсів, що сприяють становленню, самореалізації та самопомозі особистості.

Коли сім'я сама є об'єктом соціально-педагогічного втручання, її можна розглядати як внутрішній ресурс, базуючись на особливостях взаємодії між членами родини, сімейних традиціях, домінуючому типі спілкування тощо.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. Зверева ІД. Професійний етичний кодекс — нагальна вимога часу // Соціальна робота в Україні. — 2003. — № 3. — С. 33—39.
3. Коваль Л.Г., Зверева ІД., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. — К., 1997.
5. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учеб. пособие для вузов. — М.: Академический проект, 2003. — 272 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник. — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.
7. Мустаева ФА. Основы социальной педагогики: Учеб. для студентов высших педагогических учебных заведений. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. — 416 с.

Тема 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З МОЛОДДЮ

Необхідність термінових заходів щодо вдосконалення механізмів соціалізації молоді сьогодні усвідомлюється на найвищих управлінських щаблях нашої держави — в уряді, Верховній Раді, Адміністрації Президента. Так, у Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 р. зазначається, що державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюється в інтересах молоді, суспільства, держави.

Головними завданнями державної молодіжної політики є:

— вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій для повноцінного соціального становлення та розвитку молоді;

— допомога молоді у реалізації та самореалізації її творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків і дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей, залучення молоді до активної участі в економічному розвитку України;

- надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного та фізичного розвитку, професійної підготовки;

- координація зусиль усіх організацій та соціальних інституцій, що працюють з молоддю.

Головними ознаками державної молодіжної політики вважаються:

- повага до поглядів молоді та її переконань;

- надання прав і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні та реалізації політики і програм, що стосуються суспільства взагалі й молоді зокрема:

- правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку;

- сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Посиленню зазначених засад соціалізації молоді присвячена Постанова Кабінету Міністрів № 348 "Про комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні ("Молодь України)" від 20 березня 1998 р. Надпріоритетними завданнями у галузі молодіжної політики визнаються:

- сприяння духовному та фізичному розвитку молоді, виховання у неї почуття громадянської свідомості та патріотизму, бажання активно сприяти утвердженню державності в Україні;

- сприяння реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах її становлення та самореалізації, формування морально-правової культури та профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі;

- захист молоді від дискримінації через вік; створення сприятливих умов для повноцінної соціалізації та активного залучення молоді до соціально-економічного, політичного та культурного життя суспільства, подолання її соціально-політичної апатії;

- забезпечення прав молоді, сприяння її підприємницькій діяльності, врахування особливостей умов життєдіяльності та життєвих цілей різних соціальних груп молоді;

- підтримка сім'ї, талановитої та обдарованої молоді, молодіжних громадських організацій;
- сприяння розвитку та поглибленню міжнародних контактів.

Загалом за період самостійності в Україні набули чинності близько сорока постанов, розпоряджень та наказів урядового рівня стосовно покращення молодіжної політики. І хоча відомо, що від добрих намірів до їх реального втілення довга дорога, особливо за несприятливих умов, однак відчутні перші зрушення й позитивні результати державної політики щодо вдосконалення механізмів соціалізації молоді, а також щодо інтеграції зусиль суспільних інституцій навколо цього завдання.

Розвиткові демократичних засад у соціалізації молоді, а також новаторських форм у роботі з нею значно посприяли соціальні служби молоді. Започатковані Постановою Кабінету Міністрів України "Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді" від 17 жовтня 1995 р. № 839 організації набувають дедалі більшого поширення та популярності як осередки здійснення соціальної роботи з юнацтвом, зокрема таких її напрямів, як соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна допомога, соціальні послуги, впровадження інноваційних технологій тощо.

Центрами соціальних служб для молоді розроблені та реалізуються програми "Соціальна підтримка молоді сім'ї", "Соціальна адаптація жіночої молоді", "Соціальна підтримка інвалідів", "Соціальна підтримка сиріт", "Профілактика наркотизації, правопорушень, захворювання на СПІД", "Сприяння зайнятості молоді", "Соціальна підтримка талановитої та обдарованої молоді", "Соціально-психологічна адаптація і реабілітація молодої людини", "Соціальна підтримка сільської молоді", "Інформаційне забезпечення", "Дозвілля та оздоровча робота", "Правова підтримка молоді", "Діти вулиці" тощо.

У 1997 р. до центрів звернулися понад мільйон осіб з питання психологічної, педагогічної, юридичної, медичної консультації та допомоги. Упродовж 1997 р. центрами соціальної служби молоді розроблено та застосовано понад півтори тисячі методик соціальної роботи з молоддю, жінками, різними категоріями сімей. Спеціалістами центрів проведено майже дві ти-

сячі телепередач, упроваджено постійно діючі цикли радіопередач із соціально-психологічних проблем на державних, обласних радіостудіях, опубліковано три тисячі статей та інших матеріалів.

Система соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей формується переважно з урахуванням як позитивного досвіду країн, які передують у цій галузі (Великобританії, Іспанії), так і з урахуванням української специфіки та місцевих потреб. Зі створенням в Україні Представництва ЮНІСЕФ (Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй) з'явилася можливість створення моделей соціальної роботи на міжвідомчих засадах. Саме ця міжнародна установа будує свою роботу на взаємодії як з державними, так і з громадськими організаціями у здійсненні дитячих та молодіжних проєктів. Започатковані останнім часом програми ("Діти вулиці", "Шприцеві наркомани", "Жінки групи ризику" тощо) реалізуються саме за активного сприяння цієї організації. Представництво ЮНІСЕФ в Україні та українські державні центри соціальної служби молоді підписали угоду про співробітництво, в якій було закладено загальні підвалини спільної діяльності, проголошено наміри про проведення спільних заходів, навчання соціальних працівників, використання нових технологій соціальної роботи з молоддю.

У зв'язку з цим особливої ваги набуває діяльність порівняно нового загону педагогічних працівників — соціальних педагогів. Нагальним науковим і практичним завданням є дослідження і налагодження їхньої співпраці з педагогами освітньо-навчальних закладів. Сьогодні у нашій країні спеціалістів із соціальної педагогіки готують близько 20 вузів, за цим фахом діє факультет післядипломної освіти при Донецькому державному університеті.

Як позитивний і перспективний досвід слід відзначити початок взаємодії соціальних служб молоді з освітніми установами. Одним із важливих елементів такої взаємодії є налагодження мережі "телефону довіри", до якої залучається дедалі більша кількість навчальних закладів. Аналіз звернень по "телефону довіри" свідчить, що найактуальнішими є проблеми

взаємин дітей і батьків. Чимало надходить дзвінків з проблем сімейних стосунків (психологічна дисгармонія, ревності, подружня зрада). На третьому місці — проблеми здоров'я.

Чимало дзвінків з проблем здоров'я, пов'язаних з емоційними розладами (нав'язливі думки, бажання, страхи). Актуальними залишаються звертання з проблем венеричних захворювань та СНІДу. У 1997 р. збільшилася кількість звертань підлітків та молоді з проблем стосунків у навчальному закладі (з товаришами по навчанню, викладачами, друзями).

Це є ще одним свідченням того, що загальноосвітня школа обов'язково потребує послуг досвідчених психологів та соціальних працівників, до яких у разі потреби могли б звертатися як учні, так і їхні батьки та вчителі. Можливо, за відсутності коштів, необхідно поки що ініціювати роботу у школах штатних психологів соціальних служб молоді за сумісництвом. А вже у Франції, наприклад, спеціаліст-профконсультант обслуговує одночасно кілька навчальних закладів.

На жаль, таке корисне і дуже необхідне починання, як організація соціальних служб молоді, також потерпає від економічних негараздів у державі. Наприклад, нерегулярно здійснюється оплата праці консультантів, не вистачає коштів для встановлення нових телефонних ліній, відключаються за несплату телефонні номери деяких центрів соціальних служб молоді. Проте плекаємо надію, що у майбутньому ситуація покращиться і започаткована практика державного сприяння молоді, яка має величезне значення для її конструктивної соціалізації, успішно розвиватиметься.

Ще одним прикметним заходом покращення ситуації з молоддю у країні стало створення при Президенті України Національної ради з питань молодіжної політики. У положенні про неї від 3 грудня 1995 р. сказано, що Національна рада з питань молодіжної політики є координуючим та консультативно-дорадчим органом, покликаним сприяти постійному вдосконаленню державної молодіжної політики, забезпечувати узгодженість дій у розв'язанні питань, пов'язаних з життям молоді та участю її в усіх сферах життя суспільства і держави.

Головними завданнями Національної ради з питань молодіжної політики є:

- визначення і прогнозування соціальних та морально-політичних процесів у молодіжному середовищі;
- визначення та наукове обґрунтування пріоритетних напрямів державної молодіжної політики, концептуальних засад зміцнення правових та матеріальних гарантій молоді;
- участь у підготовці проектів законодавчих актів, республіканських програм з питань, віднесених до компетенції Ради;
- координація дій центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та господарських органів з питань здійснення прав і свобод молоді, участі її в політичному, економічному, духовному становленні держави.

Молодь – соціально-демографічна група, вікові критерії якої охоплюють межі 15–28 років, що знаходиться у процесі переходу від дитинства до дорослого життя і переживає стан сімейної та позасімейної соціалізації, інтерналізації норм цінностей, творення соціальних і професійних очікувань, ролей, статусу.

Молодь як певна фаза, стан життєвого циклу, біологічно універсальна. Її вікові межі, пов'язані з ними соціальний статус та соціально-психологічні особливості молоді мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури та притаманних цьому суспільству особливостей соціалізації його членів.

Передусім під соціальним становленням молоді розуміють кількісні та якісні зміни цієї демографічної групи у процесі її становлення як суб'єкта соціального розвитку.

Проблеми, що виникають у процесі соціалізації молоді, науковці поділяють на 2 групи.

1. *Соціальні молодіжні проблеми:* визначення ролі та місця молоді у сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді.

2. *Особистісні проблеми молоді:* пошуки сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення власної сім'ї; взаємостосунки з однолітками та дорослими; здоров'я молодих людей.

Ієрархія основних соціалізуючих чинників молоді в Україні: сім'я; групи ровесників; навчальні заклади різного типу; засоби масової інформації; трудова діяльність; громадські організації різного спрямування (спортивного, політичного, релігійного, культурного тощо).

У таблиці 9 наведено класифікацію і ознаки груп однолітків.

Таблиця 9. Класифікація груп однолітків

Класифікаційна ознака	Типи груп
Юридичний статус	– формальні (офіційно визнані суспільством); – неформальні (існують стихійно самі по собі)
Вікові параметри	– одновікові; – різновікові
Статеві параметри	– одностатеві; – змішані
Соціально-психологічний статус	– група приналежності; – референтна група
Ступінь стабільності	– постійні; – тимчасові; – ситуативні
Просторова локалізація	– дворові; – квартальні; – у межах установи (клубні, студентські, шкільні)
Тип лідерства	– авторитарні; – демократичні
Соціальна спрямованість	– просоціальні (соціально-позитивні); – асоціальні (соціально-нейтральні); – антисоціальні (соціально-негативні)

Соціалізуючі функції групи однолітків:

- задоволення потреби у нерегламентованому спілкуванні;
- оволодіння навичками співжиття з іншими людьми;

- автономізація від дорослих;
- створення умов для самоствердження;
- засвоєння певних статево-рольових норм поведінки;
- залучення до окремих видів субкультури.

Субкультура — сукупність соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо), які впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей і дають змогу їм утверджувати себе в якості "ми", відмежованого від "вони" (інші представники соціуму).

Ознаки субкультури:

- специфічний набір ціннісних орієнтацій та норм поведінки;
- надання переваги певним джерелам інформації;
- своєрідні захоплення, смаки;
- специфічні способи проведення вільного часу;
- жаргон;
- особливості одягу та зовнішності.

Соціальною базою формування субкультури можуть бути вікові, професійні групи населення, релігійні секти, сексуальні меншини, неформальні течії (фани, металісти, рокери тощо), злочинні групи. Субкультура впливає на особливість настільки, наскільки група однолітків, яка є її носієм, референтна (значима) для людини.

Особливості молодіжної субкультури:

- розважально-рекреативна спрямованість (в організації дозвілля надається перевага слуханню музики, перегляду відеопродукції або програм телебачення);
- надмірно-підкреслене дотримання моди;
- передача інформації та почуттів за допомогою жаргонних слів і виразів;
- абсолютизація сучасних музичних стилів;
- надання переваги "легкій" літературі (детективи, фантастика, "амурні" романи);
- орієнтація на зразки масової західної культури;
- домінування культури сили;
- нехтування цінностями національної культури.

Процес соціального становлення молоді сьогодні досліджується у різноманітних сферах її життєдіяльності: сім'ї, на-

вчанні, праці, неформальних та формальних організаціях, під час дозвілля. Результати цих досліджень дають змогу стверджувати, що процес соціалізації молоді характеризується загостренням молодіжних проблем, про що свідчать:

- втрата ідеалів, життєвого оптимізму;
- посилення стану тривожності серед молоді, пов'язаному з наданням рівня та якості життя у суспільстві;
- нерівні можливості в одержанні освіти;
- збільшення чисельності молоді серед безробітних;
- значна економічна залежність від батьків;
- кризові явища у шлюбно-сімейних стосунках (високий рівень розлучень, сімейних конфліктів, обмежені можливості для поліпшення житлових умов);
- низький рівень загальної культури молодих людей;
- незадовільний стан здоров'я;
- зростання рівня соціальних відхилень (злочинності, пияцтва, наркоманії, проституції).

На подолання цих проблем молоді спрямована державна молодіжна політика — системна діяльність держави щодо конкретної особистості, молоді, молодіжного руху, що здійснюється в законодавчій, виконавчій і судовій сферах. Вона ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства.

Головні напрями державної молодіжної політики в Україні:

- розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення умов для отримання молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки;
- забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства;
- створення умов для безпосередньої участі молоді у відродженні та розвитку духовних і культурних цінностей українського народу, охороні та відтворенні навколишнього природного середовища;

— формування у молоді почуття національної гордості, патріотизму, готовності захищати суверенітет України;

— охорона здоров'я молоді, формування у неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку.

Державна молодіжна політика в Україні щодо освіти, соціально-політичної та економічної галузей, розвитку духовного, культурного, фізичного потенціалу молоді та функціонування молодіжних організацій визначається законодавством України.

Враховуючи, що молодь є однією з найменш забезпечених і соціально захищених груп населення, державна молодіжна політика передбачає:

1) створення відповідної системи освіти, професійної орієнтації і підготовки молоді до праці;

2) запобігання безробіттю, забезпечення зайнятості молоді;

3) встановлення для випускників шкіл, профтехучилищ, технікумів, ВНЗ, а також військовослужбовців, звільнених у запас, певних гарантій та можливостей для працевлаштування (це може бути щось на зразок права на перше робоче місце чи бронювання певної кількості робочих місць на виробництві);

4) стимулювання підприємств і організацій, що спрямовують матеріальні та грошові ресурси на спеціальні молодіжні програми і проекти, на забезпечення зайнятості молоді, випуск товарів і надання послуг для молоді; створення та організацію діяльності госпрозрахункових та інших молодіжних підприємств і формувань, які дбають про надання допомоги молодим людям;

5) розвиток нових форм трудової участі молоді у виробництві (створення економічних центрів, кооперативних, орендних підприємств тощо, визначення певних пільг при їх оподаткуванні, кредитуванні тощо);

6) стимулювання молоді, її організацій на самостійне вирішення власних соціальних проблем (розвиток молодіжних житлових кооперативів, центрів науки, творчості, дозвілля і відпочинку тощо);

7) вирішення житлових проблем молоді (зокрема створення системи пільгового кредитування для молодих сімей);

8) вивчення та формування розумних потреб молоді, розширення асортименту послуг і збільшення випуску товарів для молоді;

9) державне стимулювання і фінансування молодіжного обміну з представниками інших держав з метою підвищення професійної кваліфікації молоді, набуття нових спеціальностей, розширення світогляду.

Досвід країн з ринковою економікою, що набули цивілізованих форм, і до яких прагне наша країна, свідчить, що життєвий шлях людини залежить переважно від неї самої. Ринкові реалії вимагають від людини здатності швидко приймати рішення, змінювати стратегію діяльності, якщо попередня неефективна, здобувати нові професії та кваліфікації, бути мобільною та вміти адаптуватися до видозмін соціальних ролей, тобто постійно піклуватися про підвищення своєї соціальної грамотності, освіченості, компетентності. Вироблення нових стратегій і моделей діяльності та поведінки відбувається здебільшого в період розвитку та соціального становлення молоді людини, яка генерує інноваційне мислення і творчість, що у свою чергу сприяє розвитку її самобутності та індивідуальності.

Виокремлюючи студентські роки як специфічний період життя людини, слід звернути увагу на те, що студентство як соціальна група має свої спільні інтереси, традиції, світогляд, цілком певні спеціальні якості. Студентство характеризується особливим способом життя, умовами навчальної праці і побуту та своєрідною роллю у розвитку суспільних відносин.

Студентська молодь за своєю сутністю є найменш консервативним і найбільш прогресивним прошарком населення, тобто студентство стає своєрідним барометром суспільних відносин у державі, що дає змогу йому бути потенційним лідером у привнесенні в життєдіяльність суспільстві! нових демократичних ідей. Згідно з цим студенти покликані сприяти саморозвитку на позиціях лідерства з опорою на організаційну та управлінську діяльність, самовихованню з опорою на почуття відповідальності за свої вчинки, самоуправлінню з опорою на свої здібності, інтереси, бажання.

Відтак, чинниками студентського самоврядування, що сприяють соціалізації молоді у студентському середовищі, є: студентське самоврядування без меж, партнерство заради демократизації відносин, соціальний супровід студентської мо-

лоді. Крім того, основним підґрунтям соціалізаційних процесів мають бути три напрями руху студентського самоврядування: рух до саморозвитку, самовиховання і самоуправління. Розглянемо чинники, які, на нашу думку, впливають на соціалізаційні процеси в середовищі студентського самоврядування.

1. *Студентське самоврядування без меж.* Студентське самоврядування багатогранне і діє не тільки на рівні вищих навчальних закладів, а й на рівні держави в рамках Всеукраїнської студентської ради як координуючого органу серед студентських парламентів і рад, які виникали у різних університетах та інститутах по всій Україні. Воно охоплює різні сфери діяльності, сприяє зростанню соціальної активності, ініціативи, розвиває організаторські, управлінські та інші здібності, які необхідні в подальшій роботі, в якісно нових умовах переходу до ринкової економіки. У цих умовах незмірно зростає важливість саморозвитку у майбутніх спеціалістів нешаблонного мислення, ініціативності, вміння самостійно приймати рішення, впевнено їх відстоювати. Розширення меж студентського самоврядування сприяє самовихованню майбутніми спеціалістами соціальної відповідальності та підвищення рівня самостійності.

Отже, самоврядування — самостійна громадська діяльність студентів, основними завданнями якої в межах розглянутого чинника є:

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;
- сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності студентів;
- сприяння створенню відповідних умов для проживання та відпочинку студентів;
- сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами.

2. *Партнерство заради демократизації відносин.* Модернізація вищої освіти у межах Болонського процесу, в якому студентство розглядається як партнер, демократизація суспільних відносин суттєво розширили студентське самоврядування, дали змогу молоді масово долучитися до управління справами і передусім взяти участь у роботі вчених рад університетів, інститутів, факультетів. Цей факт свідчить про перші кроки на-

шої демократії, яка сприяє наданню юнакам і дівчатам самостійності, підвищення їх відповідальності за якість навчання і виховання.

Рішення органів студентського самоврядування мають до-радчий характер. У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, у підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад, статутом вищого навчального закладу.

Студентські організації через самоуправління реалізують свої права насамперед у сфері діяльності самих студентів: навчання, підвищенні його якості та самоосвіти, науково-дослідницькій і культурно-освітній роботі, організації дозвілля, суспільно корисній праці, самоврядуванні у студентській групі й студентському гуртожитку, утвердженні у студентському середовищі здорового духовного і культурного способу життя та інше.

Отже, основними завданнями органів студентського самоврядування як провідників партнерства є:

- організація співробітництва з керівництвом вищих навчальних закладів на демократичних засадах;
- організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями;
- вибір Європейської практики соціалізації студентської молоді як провідного агента Болонських ініціатив;
- участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами.

3. *Соціальний супровід студентської молоді.* Майбутній спеціаліст, прийшовши на виробництво, у сферу науки, культури чи обслуговування, має бути соціально грамотним, активним, ініціативним, впроваджувати і підтримувати демократичні норми управління, керівництва та спілкування. Без цих навичок спеціалістам неможливо забезпечувати перехід до соціальної стабільності у суспільстві, а здобуття їх можливе у процесі соціально корисної діяльності. Особливої уваги заслуговують, наприклад, такі формування, в яких студенти можуть отримати необхідний досвід життєдіяльності. Це кон-

сультативні служби для категорій клієнтів, які беруть шлюб і потребують певної підготовки до сімейного життя; молодіжні біржі праці та агентства зайнятості, що займаються працевлаштуванням; служби юридичного консультування, що вирішують проблеми інформаційного забезпечення молоді нормативно-правовою базою тощо.

Отже, основними завданнями студентського самоврядування як провідного агента соціальних ініціатив є:

- сприяння діяльності районній, міській та обласній соціальній службі для молоді;
- організація роботи соціальної студентської служби у вищому навчальному закладі;
- сприяння працевлаштуванню випускників;
- участь у роботі волонтерських загонів місцевого та міжнародного призначення.

Література

1. *Зверева ІД.* Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. — К., 1998.
2. *Життєві кризи особистості. Діти і молодь у кризовому суспільстві: технології допомоги і підтримки.* — К.: ІЗМН, 1998.
3. *Кузьменко О А.* Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — К., 1998. — 18 с.
4. *Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді.* — К.: Український ін-т соц. досліджень, 2000.
5. *Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А.Й. Папської.* — К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 256 с.
6. *Социология молодежи / Под ред. В.И. Лисовского.* — СПб., 1996.
7. *Тройко Г.В., Трубавіна І.М., Хлебнікова Т.М.* Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навч. посіб. — Х., 1999. — 206 с.
8. *Щепанская Т.Е.* Символика молодежной субкультуры. — СПб., 1993.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 3. Соціальні проблеми молоді

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 1. Ресурси соціально-педагогічної діяльності

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Класифікація ресурсів соціально-педагогічної роботи".
2. Підібрати і обговорити ситуації на тему "Сім'я як ресурс соціально-педагогічної роботи".
3. Скласти термінологічний словник за темою "Внутрішні та зовнішні ресурси".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Ресурси як умова забезпечення діяльності соціального педагога", оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо використання міжсекторної взаємодії в ресурсному забезпеченні соціально-педагогічної діяльності, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".
3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо соціальної педагогіки як ресурсу розвитку суспільства, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

III ступінь складності

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособистісних стосунків у сім'ї, написати стислу характеристику.
2. Провести наукове спостереження за виховним процесом в університеті стосовно студентів-перпюкурників, написати стислу характеристику.
3. Провести вивчення інформаційного забезпечення університету з метою виявлення можливостей щодо надання соціальної літератури студентам, написати стислу характеристику.

Завдання до теми 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВиступу за темою "Молодь як особлива соціально-демографічна група".
2. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Провідні соціалізуючі чинники молоді".
3. Скласти бібліографію з теми "Особливості молодіжної субкультури".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Становище молоді в основних сферах життєдіяльності". Оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо типових проблем молоді в Україні та за кордоном, зробити порівняльну характеристику. Оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.
3. Скласти міні-словник-довідник щодо молодіжної політики в Україні та за кордоном.

77/ ступінь складності

1. Провести вивчення структури соціальної допомоги для студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-теоретичної конференції за темою "Ціннісні орієнтації дітей та молоді: проблеми і перспективи".

3. Скласти соціально-психологічний портрет сучасного студента університету.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання до теми 3. Соціальні проблеми молоді

1. Ознайомитися з діяльністю міського центру соціальних служб для молоді, написати стислу характеристику.
2. Ознайомитися з діяльністю міського "телефону довіри" з метою написання стислої характеристики.
3. Ознайомитися з діяльністю волонтерів на Одещині. Написати статтю для журналу.

Змістовий модуль 2

ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 4

СІМ'Я ЯК ПРОВІДНИЙ ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В Україні з січня 2002 р. почав діяти новий Сімейний кодекс, в якому по-новому визначені права членів сім'ї і який разом із Законом про соціальну роботу і соціальні стандарти зміцнює базу як соціальної, так і соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

У новому Сімейному кодексі права членів сім'ї відображають міжнародні стандарти прав людини у суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту — шлюбу (позашлюбні сім'ї законодавчо визнані вперше). Зазначені права спрямовані на забезпечення виховання і розвиток дитини в сім'ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя, що є можливим тільки за умов виконання членами сім'ї своїх обов'язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім'ї через суд.

За Сімейним кодексом, сім'я як первинна та основна ланка суспільства — соціальна система, ознаками якої є: спільне проживання членів сім'ї, до яких належать, на основі Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям", чоловік, дружина, рідні, усиновлені та підопічні діти,

непрацездатні батьки чоловіка і дружини, які мешкають разом з ними і перебувають на їхньому утриманні через відсутність власних прибутків, особа, яка проживає спільно з інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; спільний побут членів сім'ї; наявність прав і обов'язків у членів сім'ї. Крім того, зазначається, що подружжя є сім'єю і тоді, коли чоловік або дружина через навчання, працю, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми, з інших поважних причин мешкають окремо; також дитина належить сім'ї батьків, якщо з певних причин з ними не проживає.

Шлюб — це сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану, який регулює саме правові стосунки між членами сім'ї.

Сім'я позашлюбна — це вільний союз чоловіка і жінки (законодавство не визнає одностатевих шлюбів), який певною мірою сприяє розвитку толерантності громадян до особистого життя інших людей, подоланню тендерних стереотипів суспільства, коли жінка як домогосподарка залежна від чоловіка; самореалізації і професійному зростанню кожного члена сім'ї, що є запорукою виживання після її можливого розпаду, своєрідною профілактикою самостійного життя; запобіганню насильству в сім'ї (не треба у такому випадку розлучатися із кривдником, можна просто піти від нього).

Законодавчі акти і дослідження особливостей соціальної роботи з сім'єю дали змогу групі науковців (О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська) визначити основні положення теорії і практики щодо шляхів вирішення зазначених проблем. Наприклад, сім'я, за їх трактуванням, визначається як динамічна невелика група людей, які разом проживають, пов'язані родинними стосунками (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідністю.

Крім того, сім'я також визначається як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємин між людьми, у межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності.

Подальші дослідження дали можливість розглядати сім'ю як провідний мікрофактор соціалізації особистості, оскільки сім'я є персональним середовищем її життя та розвитку, і до основних функцій якої належать: забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда; формування статевої ідентифікації дитини; провідна роль в її розумовому розвитку; розвиток здібностей та потенційних можливостей індивіда; забезпечення дитини почуттям захищеності; формування ціннісних орієнтацій особистості; оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Окрім перелічених вище особливостей, сім'я також є першоосновою духовного, економічного та соціального добробуту суспільства, що підтверджується усім процесом розвитку людської цивілізації. У результаті вона набула функцій, які в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та широку життєдіяльність як соціального інституту.

Ускладнення суспільства і прискорення його розвитку дають змогу за різними підходами і критеріями нараховувати понад сорок типів, видів і форм сімей. Розглянемо їх за такими ознаками:

- за *складом*: повна сім'я, окрема, проста або нуклеарна, складна (сім'я з кількох поколінь), велика сім'я;
- *структурою*: з однією шлюбною парою з дітьми або без дітей; з одним із батьків подружжя та іншими родичами; з двома і більше шлюбними парами з дітьми або без дітей, з одним з батьків подружжя та інших родичів і без них; з матір'ю (батьком) і з дітьми;
- *типом главенства у сім'ї*: егалітарні (демократичні) й авторитарні сім'ї;
- *однорідністю соціального складу*: соціально-гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;
- *сімейним стажем*: молоді сім'ї; сім'ї, в яких очікують дитину; подружні пари похилого віку;
- *національним (етнічним) складом*: однонаціональні; міжетнічні сім'ї; сім'я з громадян різних держав; сім'я з осіб різного віросповідання;
- *якістю взаємин і атмосферою в сім'ї*: благополучні, стабільні, педагогічно-слабкі, нестабільні, дезорганізовані;

— *географічною ознакою*: міські, сільські, "віддалена" сім'я (яка проживає у важкодоступних районах);

— *типом споживацької поведінки*: сім'я з "фізіологічним" або "наївно-споживчим" типом споживання; сім'я з "інтелектуальним" типом споживання, тобто з високим рівнем витрат на купівлю книг, журналів, на видовищні заходи тощо; сім'я з проміжним типом споживання; з особливими умовами життя; студентська сім'я; "дистантна" сім'я;

— *рівнем матеріального достатку*: елітарні, малозабезпечені, заможні.

Як відомо з досліджень, кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами: соціально-культурний — освітній рівень батьків, їх участь у житті суспільства; соціально-економічний — майнові характеристики та зайнятість батьків на роботі; техніко-гігієнічний — умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя; демографічний — структура сім'ї (велика, що містить інших родичів; батьки та діти; неповна; бездітна; одно-, мало- чи багатодітна).

Традиційні вимоги до сім'ї як соціального інституту зобов'язують виконувати в суспільстві такі функції: матеріально-економічну — планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві; житлово-побутову — забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї; репродуктивну — продовження людського роду через народження дітей; комунікативну — створення сприятливого сімейного відтворення сил членів сім'ї, організація внутрішнього спілкування; виховну — передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям; рекреативну — організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб особистості.

За типом спілкування сучасна психологія виділяє тоталітарні (домінаторні) та демократичні (партнерські) сім'ї.

У сім'ях першого типу домінує гіперсоціальна батьківська позиція, для якої характерні: відсутність рівних прав усіх членів родини, особливо дітей; батьки не виявляють відкрито своїх почуттів, щоб "не зіпсувати дитину"; надзвичайна вимогливість одного або обох батьків до інших членів сім'ї; нав'язування дітям великої кількості правил та умовностей;

моралізування, часто безпідставне і неефективне; нетерпимість до дитячих недоліків; небажання йти з дітьми на компроміс; ставлення до дітей як до дорослих, нетерпимість до проявів "дитячості"; дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження слабших.

У партнерській сім'ї, навпаки, можна спостерігати відкритість сімейних стосунків, гнучкі правила розпорядку, сімейну згуртованість. Для неї характерні: відсутність секретів та таємниць між членами сім'ї; гнучкі правила розпорядку; розподіл економічної відповідальності; домашня робота та обов'язки розподіляються на засадах рівноправності; повага до особистого життя членів сім'ї; основою дисципліни є повага та довіра; батьківські обов'язки рівноправно розподіляються; зроблені помилки визнаються; члени сім'ї беруть на себе відповідальність за проблеми, які виникають.

Аналіз наукової, соціологічної та психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити поняття благополучних і неблагополучних сімей та їх сутності.

Сімейне благополуччя визначається не матеріально-економічною забезпеченістю сім'ї, її прибутками, а високим рівнем внутрішньосімейної моральності, духовності, задоволення емоційних потреб всіх членів сім'ї. Матеріальна забезпеченість лише сприяє нормальному емоційно-психологічному клімату, позитивним взаємостосункам між членами родини. У благополучній сім'ї наявне взаєморозуміння, взаємоповага між всіма її членами, спільність життєвої мети, позитивна моральна атмосфера, приблизно однакова оцінка різних життєвих ситуацій, спільність інтересів у багатьох сферах духовного життя, взаємопогодження стосовно взаємних справ і обов'язків, врахування взаємних інтересів, розуміння душевних переживань іншого, психологічна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значимості, взаємна довіра, людяність, доброта, чуйність, раціональне вирішення усіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання. Дитина в такій сім'ї відчуває себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять, проте не розпещують, залучають до посильної домашньої праці, ставляться до її потреб з розумінням, роз'яснюють, чому слід робити так, а не інакше тощо.

Неблагополучними (проблемними) називають сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості з певних причин, у результаті чого у цих сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини (в основу виділення неблагополучних сімей покладені соціально-психологічні та соціально-економічні фактори). До таких сімей належать: сім'ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства; сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім'ї із стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками, батьками та дітьми; неповні сім'ї; материнські сім'ї; сім'ї, зовні благополучні, які припускаються серйозних помилок, прорахунків у сімейному вихованні, унаслідок невміння будувати правильні взаємини між членами сім'ї, низький рівень педагогічної культури та неосвіченості. Причому такі помилки в системі сімейного виховання мають не ситуативний, а стійкий характер. Тобто у таких сім'ях постійно порушуються певні педагогічні вимоги до дітей.

Виходячи з розуміння сутності виховання в сім'ї, сучасними науковцями визначається сімейне виховання як більшменш усвідомлені зусилля старших членів сім'ї, які спрямовані на те, щоб молодші відповідали уявленням старших про те, якою має бути дитина.

За твердженням В.Г. Постового, українська сім'я має культивувати такі якості й особливості характеру людини, як:

- повага до батьків і відданість сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги;
- шанування культу предків, традицій і звичаїв свого народу;
- сформованість національної свідомості й самосвідомості, любов до рідної землі і народу, відданість Україні;
- розуміння і відчуття духовної єдності поколінь, повага до жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- сформованість високої мовної культури, досконале володіння українською мовою як державною, що є основою національної культури;
- шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну, та народів світу;

- усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ;
- всебічний і гармонійний розвиток особистості, готовність до розумової і фізичної праці, захисту рідної землі, навіть до самопожертви;
- висока духовна культура особистості, сформований світогляд, розуміння законів розвитку природи, суспільства;
- дотримання принципів вселюдської і народної моралі – правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля;
- готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин; бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, до природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Звідси випливає така характерна складова сімейного виховання – батьківська позиція, сутність якої полягає у психологічній та виховній спрямованості матері та батька, заснованій на свідомій або неусвідомлюваній оцінці дитини, що знаходить своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею.

Батьківська позиція має такі ознаки:

- *адекватність* (найближча до об'єктивної оцінки психологічних та характерологічних особливостей дитини та побудова виховного впливу на основі такої оцінки);
- *гнучкість* (здатність змінювати форми та методи спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій);
- *перспективність* (спрямованість виховних зусиль на майбутнє відповідно до вимог, які поставить перед дитиною подальше життя).

Спираючись на дослідження зарубіжних вчених, можна виділити такі шляхи до серця дитини: дотик; слова заохочення; затрачений на спілкування з нею час; подарунки; допомога.

Особливе значення має *дотик*, як один з найбільш важливих виявів любові людини у перші роки життя дитини. Необхідно, щоб дорослі брали її на руки, обіймали, пестили по голівці, цілували, садили її на коліна тощо. Тактильна ласка однаково важлива як для хлопчиків, так і дівчаток. Тому,

коли ви виражаєте свою любов дитині за допомогою ніжних дотиків, цілунків, це може дати їй набагато більше, ніж слова: "Я тебе люблю".

Завжди глибоко поважалися слова захощення. Коли ми хвалимо дитину, ми дякуємо їй за те, що вона зробила, чого досягла сама. Не треба хвалити дитину дуже часто, тому що ці слова втратять свою силу і сенс. Пам'ятайте, що кожна похвала має бути обґрунтованою та широкою. Намагайтеся у спілкуванні з дитиною говорити спокійно і м'яко навіть тоді, коли ви незадоволені. Намагайтеся менше вимагати від дитини і частіше просити: "Ти не міг би...", "Може зробиш...", "Мені буде приємно, якщо...".

Якщо у вас вирвалося грубе зауваження, постарайтеся вибачитися перед дитиною. Пам'ятайте, що постійна критика шкодить дитині, бо вона не є доказом батьківської любові. Кожного дня даруйте дитині приємні слова підтримки, захощення, схвалення, ласки, які будуть свідченням вашої любові до неї.

Ставлення до дитини як до осереддя світу характеризується відданим їй часом. Ви ніби говорите їй: "Ти потрібна мені, мені подобається бути з тобою". Іноді діти роблять погані вчинки для того, щоб батьки звернули на них увагу: бути покараним все ж краще, ніж забути. Проводити час разом — значить віддавати дитині повністю всю увагу. Форми сумісного проведення часу у кожній сім'ї різноманітні: читання казок, бесіда за сімейною вечерею, гра у футбол, ремонт машини, допомога на дачі тощо. І як би ви не були зайняті, хоча б кілька годин на тиждень приділяйте не лише хатнім справам, телевізору, власним уподобанням, а й своїй дитині.

Важлива роль належить подарунку як символу любові, особливо тоді, коли дитина бачить, що батьки дійсно турбуються про неї. Багато батьків використовують подарунки, щоб відкупитися від дитини. Діти, котрі отримують такі подарунки, починають думати, що любов можна замінити різними речами. Тому пам'ятайте, що справа не в кількості. Не намагайтеся вразити дитину ціною, розмірами і кількістю подарунків. Якщо ви хочете віддячити дитині за послугу — це плата, якщо намагаєтеся підкупити її — це хабар. Справжній подарунок

дається не в обмін на щось, а просто так. Тільки різдвяні подарунки та подарунки до дня народження можуть бути сюрпризами. Інші подарунки краще вибирати з дітьми, особливо, якщо вони стосуються одягу. Подарунки не обов'язково купувати, їх можна знаходити, робити самим. Подарунком може стати все, що завгодно: польові квіти, камінчики, гілочки чудернацької форми тощо. Головне — придумати, як його подарувати.

Бездоганним шляхом до серця дитини є *допомога*. Допомогати дітям — не означає повністю обслуговувати їх. Спочатку, дійсно, ми багато робимо за них. Проте потім, коли вони підростуть, ми маємо навчити їх всьому, щоб і вони допомагали нам.

Материнство і батьківство — це професії, і нелегкі. З вами заключили контракт не менше ніж на 18 років, і робочий день у вас ненормований. Кожного дня діти звертаються до нас з проханнями. Завдання батьків — почути ці прохання і відповісти на них. Якщо ми допомагаємо дитині і робимо це з радістю, то душа дитини наповнюється любов'ю. Якщо батьки сварять дитину, така допомога їх не радує. На кожному етапі розвитку дитини ми використовуємо різні "мови" нашої любові. Тому для батьків важливо обрати ту "мову" (дотик, слова заохочення, час, подарунки, допомогу), яка веде до серця дитини.

Зазначимо, що є типові помилки сімейного виховання, до яких належить: відсутність єдиних вимог до дитини; формальний характер спілкування з нею; всюдозволеність у діях та вчинках дитини; безконтрольність з боку батьків за поведінкою та навчанням дитини; обожнювання, ідеалізація дитини; надмірна суворість у вихованні; відсутність урахування індивідуально-психологічних та вікових особливостей дитини.

Подоланню цих недоліків сприятимуть основні правила батьківської поведінки:

- 1) у стосунках з дитиною спиратися на позитивні якості її особистості;
- 2) оцінювати не особистість, почуття, думки дитини, а її вчинки;
- 3) навіювати дитині позитивне;

- 4) приймати дитину такою, якою вона є;
- 5) не згадувати без особливої потреби негативні ситуації з минулого дитини;
- 6) порівнювати дитину частіше з нею самою (якою вона була раніше), а не з її однолітками, знайомими;
- 7) не принижувати гідність дитини;
- 8) не припускати розходження між словами і діями батьків.

Суттєві суспільні перетворення сприяли усвідомленню того, що сьогодні одним із пріоритетних напрямів соціальної політики є соціальний супровід сім'ї. Його можна розглядати як систему механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту, якщо вона цього потребує. Тобто сімейна політика є ланцюжком між державою та громадським суспільством і виконує стабілізуючу і захисну функції.

Необхідність сильної державної сімейної політики зумовлена суспільними потребами: сім'я є спільником суспільства у розв'язанні його головних проблем, збереженні моральних основ, соціалізації дітей, розвитку культури та економіки. Отже, суспільство зацікавлене в такій сім'ї, яка здатна виробити та реалізувати власну життєву стратегію, забезпечити не лише своє виживання, а й розвиток.

Отже, об'єктом сімейної політики є соціальний інститут сім'ї, захист її прав та інтересів у процесі суспільного розвитку. Предмет сімейної політики можна визначити як сукупність проблем сім'ї, що характеризують її як соціальний інститут.

Можна виділити два підходи до розв'язання проблем сім'ї:

— *вузький*, який передбачає розгляд окремих проблем сім'ї у певних сферах життєдіяльності, стосується окремих категорій людей (тобто, це окремі, нескоординовані програми різних рівнів і обсягу);

широкий, який передбачає узгоджені дії для розв'язання глобальних проблем сім'ї, інтеграцію різноманітних зусиль для задоволення потреб сім'ї.

Перший підхід нині здійснюється державою в основному на місцевому рівні, другий — на загальнодержавному через втілення концепції державної сімейної політики, яку розроблено

на основі законів України, постанов Кабінету Міністрів України з питань надання соціальної допомоги та підтримки сімей.

Концепція державної сімейної політики в Україні спрямована на утворення необхідних умов для поліпшення життєдіяльності сім'ї, виховання дітей, охорони материнства, забезпечення умов для суміщення трудової діяльності та обов'язків членів сім'ї.

Сучасні орієнтири сімейної політики в Україні: стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумово і фізично здорового потомства, орієнтації на середню сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

В Україні можна виділити такі напрями реалізації сімейної політики: законодавче забезпечення; економічні заходи; соціальна робота з сім'єю.

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю:

- 1) лекційна та семінарська робота (для учнів, студентів, молодих батьків, різних типів неблагополучних сімей);
- 2) робота консультпунктів, кабінетів індивідуального консультування;
- 3) навчально-консультативні пункти при РАЦСах;
- 4) клуби для дівчат, молодих жінок;
- 5) клуби молоді сім'ї (вирішують різноманітні проблеми молодих сімей);
- 6) школи батьківської підтримки, школи молоді матері;
- 7) консультативні пункти для батьків (зокрема пересувні);
- 8) навчально-консультативні пункти для сімей, у яких виховуються діти з обмеженими фізичними можливостями;
- 9) рекламно-інформаційні кампанії у співпраці з засобами масової інформації (радіолекторії, кіполекторії на місцевому телебаченні);
- 10) благодійні акції;
- 11) проведення соціально-психологічних тренінгів;
- 12) сімейні свята, вечори, фестивалі, шоу-програми, конкурси, родинні ігри, вікторини, виставки з метою популяризації і поширення досвіду сімейного виховання, формування родинно-побутової культури, пошуку молодих талантів, організації

вільного часу тощо. Наприклад, конкурси сімейних ерудитів: "Співуча родина", "Ідеальна пара", "Серця двох", "Наші родинні свята", "Наші сімейні традиції та реліквії" тощо.

Таким чином, сьогодні сім'я стає центром соціальної роботи. Через вирішення сімейних проблем, зміцнення сім'ї як головного соціального інституту можна вийти на вирішення багатьох проблем сьогодення.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. *Постовий В.Г.* Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім'ї // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — К., 2003. — № 3. — С. 20–26.
3. Сімейний кодекс України // *Голос України*. — 2002. — № 38 (2789). — 26 лютого. — С. 8–15.
4. Сімейний кодекс України. — К., 2002. — 108 с.
5. *Трубавіна І.М.* Новий Сімейний кодекс України і соціальна робота з сім'єю // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. — К., 2003. — № 1. — С. 29–33.

Тема 5

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ

Сирітство — це соціальне явище, поява якого зумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісти відсутніми.

Згідно з Конституцією України, "утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу" (ст. 52).

Сирота — дитина, що тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави.

Форми опікування дітей-сиріт: усиновлення (удочеріння), опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячі будинки сімейного типу, державна опіка.

Усиновлення (удочеріння) — оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина або дочки (ст. 101 Сімейного кодексу України).

Усиновителем може бути кожен повнолітній дієздатний громадянин. Між усиновителем і усиновленою дитиною має бути різниця у віці не менше 15 років. За наявності поважних причин цю різницю може бути скорочено під час розгляду заяви про усиновлення. У разі усиновлення дітей родичами різниця у віці між усиновителями та усиновленими до уваги не береться.

Не можуть бути усиновителями дієздатні особи:

- 1) які позбавлені батьківських прав;
- 2) подали завідомо неправдиві документи щодо усиновлення;
- 3) бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної або іншої вигоди;
- 4) вже були усиновителями, і з їх вини усиновлення було скасовано або визнано недійсним;
- 5) перебувають на обліку психоневрологічних та наркологічних диспансерів або лікуються в цих установах;
- 6) на час усиновлення не мають постійного заробітку або інших установлених законом доходів.

Усиновлення є найкращою формою влаштування долі дитини-сироти і досі єдиною, у результаті якої дитина вибуває з системи держаної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти або такої, що лишилася без батьківського піклування.

Опіка і піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків або інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли п'ятнадцяти років; піклування — віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Спільним для усиновлення і опіки є те, що вони покликані гарантувати створення сприятливих умов життєзабезпечення дитини. З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється. Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку, робить таку форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування, більш доступною для створення оптимальних умов виховання у сім'ї.

Опікуни, як правило, обираються із осіб, близьких підопічному. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер, розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків. Причому для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Ця вимога є суто педагогічною, оскільки виключає можливість примусового встановлення опікунських обов'язків і підтверджує виваженість рішення та прийняття зобов'язань щодо виховання дитини.

Завдання опіки над дитиною формулюються як право та обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати до праці, здійснювати захист його прав та інтересів. При визначенні особи опікуна враховується не тільки його бажання, а й готовність та спроможність здійснювати відповідні обов'язки у процесі соціального виховання дитини-сироти. Як і при усиновленні, встановлено ряд обмежень щодо осіб, які не можуть призначатися опікунами (піклувальниками). Зазначені особливості встановлення опіки (піклування) пов'язані з необхідністю виконувати основне завдання опіки – створити найбільш сприятливі умови сімейного життєзабезпечення дитини, яка через певні причини позбавлена можливості виховуватися у власній родині.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від однієї до чотирьох дітей для виховання і спільного проживання. Загальна кількість рідних і прийомних дітей у родині не повинна перевищувати п'яти чоловік.

До осіб, які є потенційними прийомними батьками, висуваються певні медико-педагогічні вимоги, які можна розглядати як гарантію створення у родині необхідних умов повноцінного виховання та розвитку прийомної дитини. Кандидатури батьків розглядаються експертними комісіями при органах опіки і піклування, до складу яких входять психологи, педагоги, працівники освіти, органів опіки та піклування. Однією з умов формування доброзичливого клімату в родині з приходом дитини-сироти, встановлення сімейних контактів з усіма її чле-

нами є надання письмової згоди усіх неповнолітніх членів сім'ї на влаштування прийомної дитини.

Фінансування на утримання дітей у прийомній сім'ї гарантоване державою. Воно здійснюється за рахунок місцевого бюджету. Щомісячно виділяються кошти на харчування прийомних дітей, виходячи з натуральних норм його забезпечення, придбання для них одягу, взуття, медикаментів, предметів особистої гігієни, іграшок, книжок, інвентаря та обладнання, на культурно-масову роботу, а також кошти на оплату комунальних послуг за нормами і тарифами, що діють у цій місцевості, пропорційно до кількості прийомних дітей.

Інститут прийомної сім'ї розрахований також на тимчасову опіку над дітьми (на короткий, обумовлений термін – від кількох тижнів до двох-трьох років, доки батьки перебувають в ув'язненні, на лікуванні тощо). Така форма опіки дає змогу здійснювати соціальний захист інтересів і прав дитини, яка тимчасово позбавлена батьківської опіки, порівняно з опікою, що, як правило, встановлюється до повноліття дитини. Функціонування такого типу сімей потребує, безперечно, психологічної підготовки прийомних батьків, орієнтації їхньої діяльності на забезпечення реалізації інтересів саме дитини, а не вирішення якихось власних потреб.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Функціонування дитячих будинків сімейного типу визначається державними документами, зокрема Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 р. № 267. У 1998 р. до Положення були внесені певні зміни.

Дитячий будинок сімейного типу може отримати свій статус у тому випадку, коли на виховання береться не менше п'яти дітей, позбавлених батьківської опіки. Безперечно, така умова сприяє влаштуванню у родині більшої кількості осиротілих дітей. Але, враховуючи передусім психологічний і педагогічний аспекти, кількість дітей у сім'ї, як рідних, так і прийомних, не

має перевищувати десяти осіб, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання та розвитку. У родині може виховуватися більше десяти дітей, якщо дозволяють житлово-побутові умови і є бажання батьків-вихователів. Але обстеження функціонуючих дитячих будинків сімейного типу свідчать: порушення обмежень щодо дітей, які перебувають на вихованні, трапляються досить часто. Це пояснюється тим, що місцеві органи влади прагнуть влаштувати якомога більше дітей-сиріт. Однак така практика негативно впливає на оптимальний розвиток вихованців, оскільки збільшується навантаження на батьків-вихователів, як фізичне, так і психолого-педагогічне.

Кандидат на роль батька-вихователя має пройти експертну комісію, до якої належать спеціалісти (психологи, юристи, педагоги, лікарі), що оцінюють особистісні якості майбутнього вихователя, його здатність замінити батька не одній дитині, а кільком дітям, як правило, обтяженим вадами розвитку, педагогічно занедбаним, які пережили втрату близьких тощо. Перевага надається сім'ям або самотнім громадянам, які мають досвід виховання дітей чи вже є на цей час опікунами або піклувальниками і сумлінно виконують свої обов'язки.

Укладання угоди між місцевими органами влади і батьками-вихователями накладає на представників обох сторін певні права і обов'язки. Так, орган виконавчої влади зобов'язаний виділяти кошти на утримання вихованців, надавати всіляку допомогу сім'ї, виплачувати батькам-вихователям грошове утримання. Водночас представники органів виконавчої влади контролюють умови виховання, утримання дитини і мають право розірвати угоду з батьками-вихователями, якщо вони порушують норми угоди. Батьки-вихователі зобов'язані передусім виховувати прийомних дітей, піклуватися про їхнє здоров'я, розвиток. Вони мають особисто виховувати неповнолітнього, якому заміняють батьків. Батьки-вихователі мають право також вимагати від місцевих органів влади дотримання вимог угоди.

Прийомні діти у дитячих будинках сімейного типу перебувають на повному державному утриманні. За дітьми-сиротами зберігається право на майно і житлову площу, яка їм нале-

жить, за збереження дитини до повноліття несуть відповідальність органи опіки та піклування. Таке нормативне врегулювання покликане полегшити проблему подальшого влаштування долі дитини після досягнення повноліття, оскільки вирішується проблема забезпечення житловою площею.

За прийомними дітьми зберігаються пільги, визначені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (табл. 10).

Таблиця 10. Державна система опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування

Тип закладу	Вік дітей	Кількість дітей
Будинок дитини	0–3	100–150
Дошкільний дитячий будинок	3–7	25–250
Школа-інтернат	7–17	350–450
Інтернатний заклад змішаного типу	3–17	100–400
Спеціальна школа-інтернат для дітей з вадами розвитку	7–17	100–300
Притулок	3–17	25–100

Негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу:

- 1) відсутність спілкування з біологічними батьками;
- 2) деформація родинних зв'язків через важке минуле;
- 3) дефіцит любові, ласки, уваги;
- 4) вузьке коло спілкування через закритий колектив;
- 5) випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців;
- 6) регламентація проведення часу;
- 7) несформований образ "Я";
- 8) підвищення почуття тривожності, орієнтація на вожжість соціуму;
- 9) закомплексованість, емоційне незадоволення;

- 10) відсутність соціальних навичок особистого життя;
- 11) відсутність особистого простору (власної кімнати, місця, де можна усамітнитися);
- 12) економічна депривація — діти не мають власних заощаджень і досвіду розпоряджатися грошима;
- 13) постійне перебування у вузькому комунікативному просторі;
- 14) відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни);
- 15) ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля;
- 16) обмежені можливості у виборі професії;
- 17) відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами;
- 18) соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу.

Соціальне сирітство — явище, зумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти — це особлива група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишилися сиротами за живих батьків.

На сьогодні в Україні немає усталеного визначення щодо цієї категорії дітей. У пресі, періодичних виданнях, психолого-педагогічних роботах, результатах соціологічних досліджень вживаються такі терміни, як: бездоглядні; бездомні; безпритульні; діти вулиці; діти, позбавлені батьківського піклування; соціальні сироти; неповнолітні групи ризику.

Дитячий фонд ООН (ЮШСЕФ) зараховує до них:

- дітей, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових сховищах;
- дітей, які підтримують контакт з сім'єю, але через бідність, різні види експлуатації та зловживань стосовно них проводять більшу частину дня, а інколи й ночі, на вулиці;
- дітей — вихованців інтернатів та притулків, які через різні причини втекли з них і перебувають на вулиці.

Це узагальнена характеристика "дітей вулиці", оскільки залежно від соціально-економічних умов у країні ступінь маргіналізації має свої специфічні прояви.

Так, у країнах Латинської Америки, зокрема Бразилії, Аргентині, є певна кількість дітей, які живуть на вулиці і скоюють більшість асоціальних вчинків.

У країнах Європи дитяча безпритульність охоплює не лише дітей, що не мають постійного житла. У Бельгії розрізняють три групи "дітей вулиці": діти вулиці протягом більшої частини дня; діти, які жебракують, працюють на вулиці; діти, що живуть вдома, але вулиця є середовищем їх постійного місцеперебування.

У Швеції дітей, які не контактують з батьками, проводять більшість часу в тимчасових приміщеннях та на вулиці, називають "покинутими".

В Італії стосовно дитячої безпритульності вживається термін "неповнолітні групи ризику".

У Великобританії осіб вулиці залежно від віку називають "юні втікачі" — діти до 18 років, які пішли з дому або виховної установи; "молоді бездомні" — особи, що не мають роботи та постійного місця проживання; "ті, що сплять на вулиці" — підлітки і молодь, що не мають постійного притулку, ночують під мостами та в різних місцях вуличних будівель.

У Греції, Туреччині, Угорщині, Хорватії "дітьми вулиці" називають переважно циганчат і дітей біженців.

Таким чином, з наведених прикладів можна зробити висновок про те, що в багатьох країнах наявна соціальна проблема дітей, життєдіяльність яких переважно зумовлена умовами вулиці.

До "дітей вулиці" в Україні належать такі групи неповнолітніх:

— безпритульні діти — діти, які не мають постійного місця проживання у зв'язку із втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;

— бездоглядні діти — діти, які мають певне місце проживання, але вимушені, перебувати на вулиці у результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

— діти — втікачі з виховних установ — діти, що зазнали

психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

— діти — втікачі із зовні благополучних сімей — діти з високим рівнем конфліктності, іатохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

— діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці -- діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайдери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками нажковихованості, схильні до безцільного проведення часу.

Література

1. Антонов ВЗ., Медное В.М. Социология семьи. — М., 1996.
2. Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалидов. — М., 1991.
3. Батищева Г.О., Зайцева З.Г. Работа ССМ з молододою сім'єю. — К., 1994.
4. ВернерД. Реабилитация детей-инвалидов. — М., 1995.
5. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї. — К., 1998.
6. Гонеев АД., Лифинцева ВА. Основы коррекционной педагогики. — М., 1999.
7. Иванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. — К., 2000.
8. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. — М., 1989.
9. Кондратьев М.Ю. Подросток в замкнутом круге общения. — М., 1997.
10. Лактионова Г.М. Социально-педагогическая работа с молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы. — К., 1998.
11. Матвеев В.Ф. Психические нарушения при дефектах зрения и слуха. — М., 1987.
12. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н.М. Комарова, Т.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. — К., 1999.

13. Мудрик А.В. Социальная педагогика. — М., 1999.
14. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, А.В. Зіброва, І.Б. Іванова. — К., 1999.
15. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. — К., 2000.
16. Постовий В.Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. — К., 1994.
17. Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи. — К., 2000.
18. Психолого-педагогічні аспекти роботи з "дітьми вулиці" / За ред. О.В. Безпалько. — К., 2000.
19. Слепоглухонемота: исторические и методологические аспекты. — М., 1989.
20. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. — М., 2000.
21. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.
22. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання / Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, І.Б. Іванова та ін. — К., 1998.
23. Трубавіна І.М. Державна сімейна політика в Україні: сутність, значення, перспективи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Мигович. — Ужгород, 1999. — Ч. II.
24. Хоменаускас Г.Т. Семья глазами ребенка. — М., 1993.
25. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г. та ін. Проблемні сім'ї: діти і батьки. — К., 1998.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 6. Соціально-виховні інститути в Україні

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості

/ ступінь складності

1. Провести бесіду за темою "Роль сімейного виховання на різних етапах розвитку суспільства".
2. Підготуватися до мікровикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Основні функції сім'ї".
3. Скласти бібліографію до теми "Типологія сімей".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Методи і прийоми соціально-педагогічної роботи з сім'єю". Оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Особливості соціалізації дитини у різних типах сімей". Оформити у вигляді статті до педагогічної газети.
3. Написати анотацію на роботу В.О. Сухомлинського "Серце віддаю дітям".

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження за студентською сім'єю з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань. Оформити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести анкетування з групою студентів з метою виявлення їх знань щодо форм роботи із сім'єю. Оформити у вигляді стислої характеристики.

3. Провести бліцопитування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у створенні сім'ї. Оформити у вигляді доповіді на семінарі.

Завдання до теми 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Форми опікування дітей-сиріт в Україні".

2. Скласти бібліографію до теми "Види закладів державної системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування".

3. Написати реферат, розкривши історіографічний аналіз соціальної опіки дітей в Україні.

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія розвитку закладів інтернатного типу", оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо причин соціального сирітства в Україні, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

3. Скласти програму студентської науково-теоретичної конференції на тему "Інноваційні форми опіки дітей-сиріт в Україні".

III ступінь складності

1. Провести вивчення структури соціальної опіки дітей-сиріт інтернату № 4 у м. Одесі, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури державних закладів опіки у м. Одесі, представити у вигляді стислої характеристики.
3. Провести вивчення структури недержавних закладів опіки у м. Одесі, представити у вигляді стислої характеристики.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання до теми 6. Соціально-виховні інститути в Україні

1. Ознайомитися з діяльністю Українського державного центру соціальних служб для молоді, написати стислу характеристику.

2. Ознайомитися з діяльністю міських спеціалізованих формувань для дітей та молоді у м. Одесі з метою написання стислої характеристики.

3. Ознайомитися з діяльністю міських позашкільних виховних закладів для дітей та молоді.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Правильна відповідь оцінюється одним балом.

1. До якого виду ресурсів належать: особливості психічних пізнавальних процесів особистості; прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів; особистісні характеристики; показники освітнього рівня людини; професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє:

- 1) до зовнішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи;
- 2) до матеріальних ресурсів соціально-педагогічної роботи;
- 3) до внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи?

2. До основних видів зовнішніх ресурсів належать:

- 1) матеріальні, людські, інформаційні, соціальні, технологічні;
- 2) соціальні, технологічні;
- 3) матеріальні, людські, інформаційні.

3. Основні людські ресурси — це:

- 1) соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, реабілітологи, інші працівники соціальних інститутів, волонтери;
- 2) соціальні працівники, психологи, реабілітологи;
- 3) соціальні педагоги, працівники соціальних інститутів, волонтери.

4. До яких видів ресурсів соціально-педагогічної роботи можна віднести: спеціальну літературу; буклети, листівки, брошури, прес-релізи; рекламну продукцію; інформацію в ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування; інформаційну мережу Інтернет; усну інформацію спеціалістів та волонтерів:

- 1) до основних видів інформаційних ресурсів соціально-педагогічної роботи;
- 2) до основних видів матеріальних ресурсів соціально-педагогічної роботи;
- 3) до основних видів зовнішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи?

5. Кожна держава має систему соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються вирішенням соціальних проблем і виступають як інституціональні ресурси. До них належать:

- 1) соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри; громадські організації; церкви;
- 2) соціальні інститути виховання; державні органи соціальної роботи з населенням; громадські організації; церкви;
- 3) соціальні інститути виховання.

6. Дайте узагальнену назву інституціональних ресурсів, до яких належать благодійні фонди, громадські об'єднання, товариства:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

7. Дайте узагальнену назву інституціональних ресурсів, до яких належать загальноосвітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

8. Дайте узагальнену назву інституціональних ресурсів, до яких належать територіальні центри з роботи з населенням, соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

9. Серед найпоширеніших технологічних ресурсів соціально-педагогічної діяльності можна виокремити:

- 1) індивідуальне консультування, тренінги;
- 2) діагностичні техніки, психотерапевтичні методи;
- 3) організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги.

10. Соціальні молодіжні проблеми — цс:

1) визначення ролі та місця молоді у сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді;

2) становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді;

3) визначення ролі та місця молоді у сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів.

11. Особистісні проблеми молоді — це:

1) кохання, створення власної сім'ї, взаємостосунки з однолітками та дорослими;

2) пошуки сенсу життя, професійне самовизначення;

3) пошуки сенсу життя, професійне самовизначення, кохання, створення власної сім'ї, взаємостосунки з однолітками та дорослими, здоров'я молодих людей.

12. Дайте визначення соціальному інституту, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності:

1) сім'я;

2) неблагополучна сім'я;

3) благополучна сім'я.

13. Дайте визначення соціальному інституту, що характеризується високим рівнем внутрішньосімейної моральності, духовності, задоволення емоційних потреб усіх членів сім'ї:

1) сім'я;

2) неблагополучна сім'я;

3) благополучна сім'я.

14. До сучасних орієнтирів сімейної політики в Україні належать:

1) забезпечення розумово і фізично здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя;

2) підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумово і фізично здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю;

3) стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумово і фізично здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

15. Дайте визначення стану дитини, що тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися у сімейному оточенні та потребує захисту і допомоги з боку держави:

- 1) сирота;
- 2) бездоглядна дитина;
- 3) безпритульна дитина.

16. Дайте визначення соціальному стану дітей, які не мають постійного місця проживання у зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та дітей, яких вигнали з дому батьки:

- 1) безпритульні діти;
- 2) бездоглядні діти;
- 3) сироти.

17. Дайте визначення соціальному стану дітей, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці у результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей:

- 1) безпритульні діти;
- 2) бездоглядні діти;
- 3) сироти.

18. Дайте визначення соціальному стану дітей, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства у закладах інтернатного типу та притулках:

- 1) діти-втікачі із виховних установ;
- 2) діти-втікачі із зовні благополучних сімей;
- 3) "діти вулиці".

19. Дайте визначення соціальному стану дітей з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку:

- 1) діти-втікачі із виховних установ;
- 2) діти-втікачі із зовні благополучних сімей;
- 3) "діти вулиці".

20. Дайте визначення соціальному стану дітей, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці — діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу:

- 1) діти-втікачі із виховних установ;
- 2) діти-втікачі із зовні благополучних сімей;
- 3) "діти вулиці".

Підсумкова оцінка:

низька — від 0 до 5 балів;

задовільна — від 6 до 10 балів;

добра — від 11 до 15 балів;

висока — від 16 до 20 балів.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка

Навчальний модуль II					
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		
Завдання до	Бали	Додаткові бали	Завдання до	Бали	Додаткові бали
першої теми	1	1	четвертої теми	1	1
другої теми	1	1	п'ятої теми	1	1
третьої теми	1	—	шостої теми	1	—
			Підсумковий тест	20	
Всього	3	2	Всього	23	2
Сумарна кількість балів — 30					

Навчальний модуль

ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

Змістовий модуль 1

Специфічні сфери соціально-педагогічної роботи

Змістовий модуль 2

Особливості соціальної дезадаптації дітей і молоді

Структура навчального модуля III. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності

Змістовий модуль 1 Специфічні сфери соціально-педагогічної роботи	Змістовий модуль 2 Особливості соціальної дезадаптації дітей і молоді
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями. 2. Соціально-педагогічна діяльність у загальноосвітніх закладах	4. Девіантна поведінка дітей і молоді як форма соціальної дезадаптації. 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
3. Волонтерський рух в Україні. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання	6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за кордоном. Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять. Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Змістовий модуль 1

СПЕЦИФІЧНІ СФЕРИ СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 1

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Поняття інвалідності, її причини та види. В українській мові до кінця XVIII ст. людина з вадою розвитку тлумачилась як "каліка", "калька", "хромець", "сліпець" (давньоруською), що знаходимо у пам'ятках давньоруської літератури. В Уставі князя Володимира Святославовича серед переліку метрополітичних та церковних людей є список світських людей, які підлягають особливому судочинству, серед них — "каліка", "гронець".

На початку XVIII ст. у слов'янських мовах починає вживатися слово "інвалід" (від фр. — безсилий, слабкий, важкопоранений), яке до кінця XIX ст. мало значення "той, хто відслужив, заслужений воїн, непристосований до служби через каліцтво, поранення, старість".

До сьогодні в Україні немає єдиного терміна стосовно осіб, які мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Так, у засобах масової інформації, спеціальній літературі вживаються поняття: інвалід; особи з обмеженими функціональними можливостями; люди з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку.

Інвалід — особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, зумовлене захворюванням, наслідками травми або дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту.

Інвалідність — це обмеження в можливостях, зумовлених фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дають змогу людині бути інтегрованою у суспільство і брати участь у житті сім'ї і держави на тих умовах, як і інші члени суспільства.

Є багато класифікацій відхилень у здоров'ї та розвитку. Однією з найпоширеніших є британська тризіркова шкала обмежених можливостей:

— *недуга* — втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;

— *обмежена можливість* — втрата здатності (унаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини;

— *недієздатність* — наслідок дефекту або обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих або соціальних факторів.

Види відхилень у здоров'ї:

1) фізичні: тимчасові або постійні відхилення у розвитку і (або) функціонуванні органу (органів) людини, хронічні соматичні захворювання, інфекційні захворювання;

2) психічні: тимчасові або постійні відхилення у психічному розвитку людини (порушення мови; пошкодження мозку; порушення розумового розвитку; затримка психічного розвитку; психопатії);

3) складні: поєднання фізичних і психічних відхилень (дитячий церебральний параліч тощо);

4) важкі: поєднання фізичних і психічних відхилень, за яких оволодіння освітою в обсязі державних стандартів є неможливою (ідіотія, аутизм тощо).

Нині у світі є кілька моделей реабілітації людей з обмеженими функціональними можливостями.

Модель соціально-педагогічної роботи — це сукупність теоретичних положень і технологій практичної діяльності.

У межах медичної моделі інвалідність розуміється як особиста проблема інваліда, тобто обмежені можливості розглядаються в контексті взаємозв'язку між певною людиною та його недугою. Завдання соціально-педагогічної роботи полягає в підтриманні життєдіяльності особистості, переважно за допомогою медичних заходів, та домінуючому акценті на соціальному захисті інвалідів.

Стрижнем соціальної моделі є взаємозв'язок між людиною з обмеженими можливостями та соціумом, а не відхилення у її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів, тобто інваліди розглядаються скоріше як дискримінована група, ніж аномальна.

Щоб подолати це, необхідна інтеграція людей з обмеженими можливостями у суспільстві через створення їм умов для максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей. Суспільство має адаптувати наявні в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями для того, щоб вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

Інвалідність може мати різні причини і ступінь вияву. У табл. 11 наведено типологію інвалідності.

Таблиця 11. Типологія інвалідності

Класифікаційна ознака	Групи інвалідності	Види порушення здоров'я
Причини інвалідності	Інваліди з дитинства	ДЦП, сліпота, глухота, розумова відсталість, вроджені вади серця тощо
	Інваліди за хворобою	Ураження вегетосудинної, ендокринної, шлункової та інших систем організму

Класифікаційна ознака	Групи інвалідності	Види порушення здоров'я
Причини інвалідності	Інваліди праці	Обмеження життєдіяльності внаслідок професійних захворювань чи травм на роботі
Ступінь мобільності	Мобільні	Захворювання вегетосудинної, ендокринної, видільної, нервової та інших систем організму
	Маломобільні	Хворі на церебральний параліч, сліпоглухонімі, особи з ураженням кінцівок та ін.
	Нерухомі	Особі з пошкодженням спинного мозку, кістково-м'язової системи

Інвалідність у дітей визначається вченими як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні й педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду і допомоги. Це значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушень розвитку і росту дитини, здібностей до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, навчання, спілкування, трудової діяльності у майбутньому.

Дитина-інвалід — це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в складних і надзвичайних умовах та має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступі до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

Фактори зовнішнього середовища є визначальними у появі хвороб, тому що вони не тільки впливають безпосередньо на організм, а й можуть викликати зміни його внутрішніх властивостей, які у майбутньому поколінні можуть самі спричинювати хвороби (спадковість, вроджені вади).

Причиною інвалідності дітей можуть бути як зовнішні (екзогенні), так і внутрішні (ендогенні) фактори.

До зовнішніх факторів належать: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання).

До внутрішніх факторів належать: спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадковим шляхом, вроджені вади.

Розрізняють обмеження дитячої життєдіяльності:

- діти з порушенням слуху і мови (глухі, слабочуючі, логопати);
- порушенням зору (сліпі, слабозорі);
- порушенням інтелектуального розвитку (розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку);
- порушенням опорно-рухового апарату;
- комплексними порушеннями психофізіологічного розвитку (сліпоглухонімі, ДЦП з розумовою відсталістю та ін.);
- хронічними соматичними захворюваннями;
- психоневрологічними захворюваннями.

Показниками для інвалідності у дітей є патологічні стани, які розвиваються при уроджених, спадкових, набутих захворюваннях та після травм. Питання про встановлення інвалідності розглядаються після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів. Рішення про визнання дитини (підлітка) інвалідом в Україні приймають обласні, міські, спеціальні дитячі лікарні та відділення (ортопедо-хірургічне, відновного лікування, отоларингологічне, офтальмологічне, урологічне, неврологічне, психіатричне, туберкульозне та ін.). Рішення спеціалістів фіксується у картці стаціонарного хворого, консультативному висновку або витягу

з історії хвороби. Консультативний висновок (витяг) видається на руки батькам (опікуну) дитини (підлітка)-інваліда для лікарсько-контрольної комісії (ЛКК) лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання дитини. Медичний висновок оформлюється ЛКК дитячих лікувально-профілактичних закладів.

Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями:

1) ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду;

2) на основі спеціальних рекомендацій, порад і методик поступово і цілеспрямовано:

- навчати дитину альтернативних способів спілкування;
- навчати основних правил поведінки;
- прищеплювати навички самообслуговування;
- розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття;
- виявляти та розвивати творчі здібності дитини;

3) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки:

- позбавлятися небезпечних речей і предметів;
- вилучати предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції;
- не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею;

4) рідним та людям, що знаходяться в безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом, потрібно:

- сприймати її такою, якою вона є;
- підтримувати і заохочувати її до пізнання нового;
- стимулювати до дії через гру;
- більше розмовляти з дитиною, слухати її;
- надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо;
- не піддаватися усім примхам і вимогам дитини;
- не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити;
- не боятися кожну хвилину за життя дитини.

Зміст соціально-педагогічної роботи, з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями:

- 1) вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю;
- 2) проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань;
- 3) побутова реабілітація дітей-інвалідів (навчання елементам самообслуговування та нормам елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
- 4) проведення психологічного консультування дітей-інвалідів з особистісних проблем;
- 5) здійснення психолого-педагогічної корекції роботи;
- 6) організація консультпунктів для родичів молодих інвалідів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
- 7) розвиток потенційних творчих можливостей дітей-інвалідів;
- 8) формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор;
- 9) організація культурно-дозвільної діяльності дітей-інвалідів через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб;
- 10) здійснення профорієнтаційної роботи серед молодих інвалідів;
- 11) вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя молодих інвалідів у суспільстві;
- 12) координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей-інвалідів у суспільстві.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Папської. — К., 2002. — 164 с.
2. Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалидов. — М., 1991.

3. Вернер Д. Реабилитация детей-инвалидов. — М., 1995.
4. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї. — К., 1998.
5. Гонеев А. Д., Лифинцева В. А. Основы коррекционной педагогики. — М., 1999.
6. Иванова І.В. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. — К., 2000.
7. Матвеев В.Ф. Психические нарушения при дефектах зрения и слуха. — М., 1987.
8. Мудрик А.В. Социальная педагогика. — М., 1999.
9. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, А.В. Зіброва, І.Б. Іванова. — К., 1999.
10. Слепоглухонемота: исторические и методологические аспекты. — М., 1989.
11. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. — М., 2000.
12. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. / За ред. А.Й. Капської. — К., 2000.

Тема 2

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Згідно з Законом України "Про загальну середню освіту" (1999), соціалізація шкільної молоді відображає низку об'єктивно визрілих у суспільстві потреб і проблем, для розв'язання яких створено передумови. Розглянемо деякі з них.

Передусім подовження середньої освіти до дванадцяти років, яке дає можливість довше перебувати під освітнім та виховним патронатом навчальних закладів. Крім того, профільний характер навчання протягом останніх трьох років (10—12 класи) забезпечує учням набуття фахової кваліфікації. Запропоновані заходи дають можливість раціональніше розподілити за роками навчання наявний навчальний матеріал, запобігаючи перевантаженню учнів та доповнюючи його необхідними сучасними компонентами за рахунок варіативної частини програм. Особливу увагу приділено обдарованим дітям, яким надається право і створюються умови для засвоєння програмних знань методом випередження і складання іспитів екстерном.

Новим законом про середню освіту визначено також завдання і статус інших освітніх інституцій, які відіграють чималу

роль у соціалізуючому процесі підростаючого покоління. До них належать позашкільні і професійно-технічні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати.

Отже, провідне місце у процесі соціалізації дітей відіграють загальноосвітні заклади завдяки своїй багатофункціональності та різноманітності. Соціалізуючий процес в умовах загальноосвітніх закладів характеризується появою різноманітних проблем у школярів, пов'язаних з усвідомленням та розумінням ними власного "Я"-образу. Розглянемо деякі особливості розвитку дітей шкільного віку.

Російський учений Б.Г. Ананьєв, вивчаючи характерні риси психологічної структури особистості, виділив у підростаючих поколіннях "типові характери епохи", соціально значимі властивості їхнього поведіння й інтелекту, основи їхнього світогляду і готовність до праці. На його думку, індивідуальна мінливість усіх цих властивостей людини як особистості визначається взаємодією основних компонентів статусу (економічного, правового, сімейного, шкільного тощо), зміною полів і систем відносин у колективах (макро- і мікрогрупах), у загальному соціальному становленні людини. Відповідно до характеру цієї взаємодії розвиток окремих властивостей відбувається нерівномірно й у кожен момент цього розвитку — гетерохронно, зі ще більшим діапазоном розбіжностей між "старими" ролями, раннішими, загальними і пізнішими спеціальними суспільними функціями особистості, ніж це відбувається у віковій еволюції організму.

Серед багатьох концепцій розвитку особистості доцільно виділити системно-рівневу концепцію розвитку особистості, що запропонувала Л.І. Анциферова. Вона припускає, що кожна стадія розвитку особистості характеризується особливими психологічними новоутвореннями, новими принципами функціонування і що всі, зокрема самі ранні стадії розвитку психіки, мають неабияке значення для повноцінного формування особистості, для всієї її подальшої долі.

Пильної уваги заслуговують роботи з психології ранньої юності І.С. Кона, який докладно вивчив найважливіші теорії юнацького віку, нові тенденції і методи психології розвитку, визначив місце перехідного віку у структурі життєвого шляху,

а також співвідношення вікових та індивідуальних особливостей, простежив діалектику сталості й мінливості особистісних рис та інші питання.

Новоутворенням юнацького віку присвятив свої дослідження німецький філософ і психолог Е. Шпрангер. Характеризуючи комплекс психо-фізіологічних процесів, він виділив головні, які пов'язані з відкриттям "Я" і появою життєвого плану, розвитком рефлексії та поступовим вrostанням у різні сфери життя, усвідомленням власної індивідуальності та її властивостей з установкою на свідому побудову власного життя.

Специфічності перехідного віку приділив увагу представник гештальтпсихології К. Левін. На його думку, вона виявляється у психіці, для якої типові: суперечності, невизначеність рівня домагань, підвищена сором'язливість і одночасно агресивність, схильність приймати крайні позиції й погляди.

Узагальнюючи роботи з психології розвитку особистості, визначимо такі факти:

- основним способом існування особистості є її розвиток;
- закономірності загального психічного розвитку особистості залежать від природно-біологічних передумов і соціально-економічних умов життєдіяльності;
- загальні властивості юнацької психології не змінилися, але вони по-різному виявляються у конкретних історичних умовах;
- особливості розвитку старшокласників виявляються в індивідуально-психологічних новоутвореннях, у переході особистісної сфери на нові рівні функціонування, у формуванні нових стратегій рішення життєвих завдань;
- у процесі розвитку особистості здійснюється інтеграція різних психологічних функцій, підсилюється взаємозв'язок різних властивостей і характеристик, накопичується розширення і поглиблення зв'язків особистості з навколишнім світом, людьми і суспільством.

Важливого значення набуває проблема розвитку особистісної сфери старших школярів, тому важливо визначити деякі особливості цього віку:

- відбувається вплив критичного підліткового періоду в першій його фазі (12—14 років) на становлення і розвиток осо-

бистості в наступній фазі — фазі ранньої юності (15—18 років);

— криза підліткового віку в першій його фазі пов'язана з виникненням у цей період нового рівня самосвідомості, характерною рисою якого є поява у підлітка здатності й потреби пізнати самого себе як особистість, що володіє властивими саме їй відмінними якостями;

— незалежно від розходжень у соціалізації підлітків, загальними психологічними особливостями є розвиток рефлексії, що породжує потребу зрозуміти самого себе і відповідати власним вимогам;

— цей період характеризується переходом до самостійності, ускладнення систем відносин, розширення кола осіб, з якими потрібно погодити свою поведінку, що у свою чергу активізує самопізнання, самооцінку і становлення самосвідомості;

— цей період завершується виникненням особливого особистісного новоутворення, яке позначається терміном "самовизначення", що характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується у новій, суспільно значимій позиції. Як показують дослідження, справжнє самовизначення часто не завершується до моменту закінчення школи.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України "Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів" від 2 серпня 2001 р., функціональні обов'язки соціального педагога окреслено так:

— формування гуманних відносин між вихованцями, учнями та педагогами;

— охорона і захист прав та інтересів дітей;

— вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності;

— вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;

— створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності;

— організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей і підлітків;

- робота з обдарованими дітьми із творчими здібностями;
- попередження конфліктів в учнівських колективах;
- допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;
- орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;
- профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями "групи ризику";
- посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;
- взаємодія з педагогами, психологами, батьками або опікунами для надання допомоги учням;
- попередження суїцидальних спроб неповнолітніх.

Перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання: турбота про дітей, які за певних причин виключені зі школи; надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини в інший навчальний заклад; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі у навчальний час і вирішення питання їх освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг; організація різноманітних благодійних акцій.

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблем вивчення основних функцій соціального педагога в загальноосвітніх навчальних закладах призвів до висновків, що основними їх функціями є: організаторська, консультативна, захисна, прогностична, діагностична.

Організаторська — забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу у навчальному закладі.

Консультативна — надання порад, рекомендацій учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога.

Захисна — забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо).

Діагностична — вивчення та оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу або референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї і сімейного виховання, позитивних сил в мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей і підлітків.

Прогностична — прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних або позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості чи групи.

Російська дослідниця Р.В. Овчарова на основі цих функцій виокремлює основні напрями професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітніх закладах:

— вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціального впливу мікросередовища на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;

— організація соціально-педагогічної взаємодії з особистістю, яка потребує допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням особистості до самоорганізації та самостійності, сприянням особистості у вирішенні проблем, співробітництво з сім'єю, школою та громадою;

— соціально-педагогічна допомога та підтримка особистості у кризових ситуаціях надаються через з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки;

— корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво у творчому розвитку особи і групи можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприятимуть здобуванню підлітками нового досвіду, допомозі у розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє "Я", підтримці ініціатив окремого учня або групи, створенні умов для творчості.

Вітчизняні науковці (Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебик) пропонують з метою ефективного забезпечення зазначених вище функціональних обов'язків соціального педагога такий

метод аналізу соціуму, як складання соціального паспорта класу. Соціальна паспортизація класних шкільних колективів здійснюється на основі даних, отриманих соціальним педагогом у результаті вивчення біографічних даних учнів, індивідуальних бесід з ними, а також батьками і класними керівниками, спостереження за класним колективом тощо. На сьогодні у соціально-педагогічній практиці немає стандартизованої форми соціального паспорта класу. Це пояснюється наявністю широкого спектра різних типів навчальних закладів, що у свою чергу зумовлює специфіку певного контингенту учнів. Орієнтовна структура соціального паспорта класу може мати такі блоки.

1. *Тендерна характеристика класу, кількість хлопців; кількість дівчат.*

2. *Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року народження).*

3. *Стан здоров'я вихованців: здорові; мають тимчасові розлади здоров'я; мають хронічні соматичні хвороби; мають психосоматичні захворювання; мають інвалідність.*

4. *Види позанавчальної діяльності вихованців:*

- кількість дітей, які навчаються у музичних школах;
- що відвідують спортивні секції;
- що займаються в гуртках і клубах за інтересами;
- які не відвідують позашкільні заклади.

5. *Соціальна поведінка учнів класу:*

- кількість учнів, що скоїли різні правопорушення;
- що стоять на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх;
- з різними видами активної поведінки;
- які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.

6. *Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:*

- кількість учнів з повних сімей;
- з неповних сімей;
- яких виховують опікуни або прийомні батьки;
- що проживають з алкогольно залежними батьками;
- які проживають з наркозалежними батьками;

- з матеріально забезпечених сімей;
- з малозабезпечених сімей;
- з багатодітних родин.

Оскільки сім'я вважається найважливішим соціальним інститутом виховання підростаючого покоління, то саме вона має бути під пильним наглядом соціального педагога.

Аналіз наукової та педагогічної літератури з проблем сімейного виховання свідчить, що від умов означеного середовища залежить майбутній життєвий шлях особистості. Взаємини між батьками і дітьми часто загострюються, стають драматичними. На жаль, класний керівник або інші вчителі не завжди можуть надати кваліфіковану допомогу батькам. Тому саме робота соціального педагога з сім'ями вихованців сприяє створенню педагогічно доцільних стосунків у сім'ї. Батьків найбільше хвилюють труднощі в поведінці, спілкуванні, навчанні дитини, конфлікти з вчителями, тяжка сімейна атмосфера, бездуховність, гіперактивність, неврози, суїцидальні спроби, проблеми, пов'язані з сексуальною поведінкою і статевим вихованням дітей. Робота шкільного соціального педагога з сім'єю проводиться в кілька етапів: інформаційно-теоретичний (лекції, семінари для батьків); тренінговий; консультативний.

Варто зазначити, що саме останні два етапи роботи соціального педагога з батьками відносно недавно увійшли у соціально-педагогічну практику школи. Однією з ефективних інноваційних форм роботи соціального педагога можна вважати тренінги, в яких разом з батьками беруть участь і діти. Сумісне виконання різноманітних вправ, програвання та розбір певних ситуацій допомагають їм краще зрозуміти потреби, почуття і причини емоційних реакцій одне одного. Ставлення батьків до дитини під час тренінгу як до рівноправної особистості дає змогу останній показати своє бачення життя та суспільно значущих норм.

Ще одним із надзвичайно важливих напрямів роботи соціального педагога у загальноосвітніх закладах сьогодні є популяризація серед учнів переваг здорового способу життя. Досить тривожним є той факт, що з року в рік збільшується число

неповнолітніх з різними видами наркогенної залежності. Широкомасштабна профілактична робота з підлітками, яка проводиться в Україні останнім часом, на жаль, не принесла відчутних результатів. Однією з причин цього є те, що в більшості випадків ця робота не ведеться систематично в загальноосвітніх закладах і переважно має епізодичний характер. Педагоги недостатньо володіють спеціальними методами роботи з формування знань, умінь і навичок зі збереження і зміцнення здоров'я підлітків, мало використовують у цій роботі сучасні підходи. Профілактична робота освітніх закладів зорієнтована на передавання знань від дорослого до дитини з ігноруванням активної позиції самої дитини, її права на самовизначення щодо власного способу життя. Практика показує, що набуття і закріплення настанов на здоровий спосіб життя і безпечну поведінку є значно ефективнішими у процесі спілкування підлітків між собою.

Із серпня 2000 р. уряд України за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕІДС (Об'єднаної Програми ООН з питань ВІЛ/СНІДу) та за фінансування Фонду ООН впроваджує в Україні Програму сприяння просвітницькій роботі "рівний рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя". Реалізація цієї Програми в умовах школи, безперечно, не може відбутися без активної роботи у цьому напрямі соціального педагога, оскільки інформація, отримана в процесі соціальної діагностики, дасть йому можливість відібрати та підготувати потрібних для підлітків інструкторів-однолітків. Спільно з соціальним педагогом вони зможуть сформуванати позитивне ставлення ровесників до здорового способу життя.

Незважаючи на те, що професія соціального педагога в Україні існує вже більше десяти років, організація його роботи у загальноосвітніх закладах все ще перебуває в процесі розвитку і становлення.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посіб. — К.: Центр навч. д-ри, 2003. — 134 с.
2. Безпалько О.В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах // Проблема педагогічних технологій. — Вип. 2. — Луцьк, 2002.
3. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика: Курс лекций. — М., 1999.
4. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання). — К., 2002.
5. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учеб. для студ. высших пед. заведений. — М., 2002.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М., 2001.
7. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. — М., 2000.
8. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. ред. Е.И. Холостова. — М., 2001.
9. Фирсов М.В., Студентова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. — М., 2001.
10. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высших пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. — М., 2000.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 3. Волонтерський рух в Україні

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями

I ступінь складності

1. Провести бесіду за темою "Причини відхилень у здоров'ї дитини".
2. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Характеристика видів відхилень у здоров'ї".
3. Скласти бібліографію до теми "Типологія інвалідності".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Характеристика сегрегаційного та інтеграційного підходів до вирішення проблем людей з обмеженими функціональними можливостями". Оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Медична та соціальна моделі соціальної підтримки неповносправних". Оформити у вигляді статті до педагогічної газети.
3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Правила реабілітації дітей з обмеженою дієздатністю". Оформити у вигляді статті до студентського наукового журналу.

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження за здійсненням соціальної підтримки дітей у реабілітаційному центрі м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести наукове спостереження щодо реалізації правил реабілітації дітей з обмеженою дієздатністю у реабілітаційному центрі м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

3. Провести наукове спостереження щодо здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженою дієздатністю у реабілітаційному центрі м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

Завдання до теми 2. Соціально-педагогічна діяльність у загальноосвітніх закладах

I ступінь складності

1. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом розповіді за темою "Організація соціально-педагогічної роботи в школі".

2. Скласти бібліографію до теми "Функціональні обов'язки соціального педагога у загальноосвітніх закладах".

3. Написати реферат, розкривши історіографічний аналіз професійного статусу соціального педагога в школі.

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Зміст соціально-педагогічної діяльності в школі", оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми стосовно причин соціального паспорту класу, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

3. Скласти програму студентської науково-теоретичної конференції на тему "Інноваційні форми роботи соціального педагога в загальноосвітніх закладах України".

III ступінь складності

1. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл I ступеня м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл II ступеня м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

3. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл III ступеня м. Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Завдання до теми 3. Волонтерський рух в Україні

1. Ознайомитися з діяльністю волонтерського руху в Україні з метою виявлення причин та розвитку на сучасному етапі становлення незалежної держави, написати стислу характеристику.
2. Ознайомитися з діяльністю міського волонтерського руху в м. Одесі з метою написання стислої характеристики роботи їх основних груп.
3. Ознайомитися з діяльністю волонтерського руху за кордоном, написати реферат.

Змістовий модуль **2** **£3**

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ**

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ АУДИТОРНОГО ВИВЧЕННЯ

Тема 4

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ І МОЛОДІ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* — відхилення) — система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми варіанта поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи і суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунку

Проблема відхилень від соціальної норми почала турбувати людство дуже давно. У результаті аналізу сутності та причин девіантної поведінки утворилося кілька теорій, що з різних позицій підходять до пояснення цього явища.

Аналіз теорії соціальних відхилень доводить, що визначальними факторами відхилень від певних норм є: рівень свідомості, моральності, розвинутість у суспільстві системи соціальних регуляторів поведінки людини і сформоване від-

ношення суспільства до людей, що порушують норми моралі та права.

Істотним показником девіантної поведінки є відхилення в той чи інший бік з різною інтенсивністю від поведінки, яка визначається нормальною. Нормальна, або гармонічна, поведінка характеризується:

- 1) збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності);
- 2) адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей);
- 3) духовністю і самоактуалізацією (на особистісному рівні).

Подібно до того, як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалія та девіації засновані на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик.

Щоб оцінити типи девіантної поведінки, необхідно з'ясувати, від яких саме норм суспільства вони можуть відхилитися.

Норма — це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що поділяє група, та найчастіше висловлюваних суджень членів групи про вимоги до поведінки з урахуванням їх соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття, з якими ці норми взаємодіють та, відображаючи, формують його. Виділяють такі норми: правові, моральні, естетичні.

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства, девіантна поведінка поділяється на п'ять типів (табл. 12).

Девіантна поведінка має складну природу, зумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у взаємодії та взаємовпливі.

Фактори ризику девіантної поведінки дітей і молоді:

— соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку, безробіття, доступність алкоголю і тютюну;

— соціально-педагогічні: криза інституту сім'ї, зростання кількості сімей з конфліктним стилем виховання, проблеми, пов'язані з навчанням, конфлікти з вчителями, низький со-

Таблиця 12. Теорії девіації

Назва теорій	Основоположники теорій	Основні ідеї теорій
Біологічні	Ч. Ломброзо У. Шелдон	Особливості фізіологічної будови тіла є причиною девіації
Психічні та психіатричні	З. Фрейд	Конфліктність особистості, що є результатом боротьби між свідомим та підсвідомим, викликає девіації
	Д. Крессі К. Шуесслер	Причиною девіації є наявність в особистості психологічних комплексів
	Ж. Пінатель	Егоцентризм, агресивність, афективність – центральний стрижень кримінальної здатності
Соціологічні: 1) теорія соціального контролю; 2) теорія соціалізації; 3) теорія аномії	Е. Дюркгейм	Відсутність чіткої регуляції поведінки людей внаслідок несформованості в суспільстві чітких норм та цінностей. Послаблення феномена соціальної солідарності
	А. Коуен -	Девіантній поведінці люди навчаються в процесі засвоєння культури певної групи
	Р. Мертон	Виникнення девіації відбувається у результаті розвитку між культурними цілями суспільства та соціально схваленими засобами їх досягнення
Культурологічні	Т. Селлі У. Міллер	Причина девіації – у конфліктах між нормами офіційної культури та субкультури
Теорія стигматизації (клейміння)	М. Гофман Ч. Беккер	Девіація – це "клеймо", яке групи, що наділені владою, ставлять на поведінку менш захищених груп або окремої особи

ціальний статус підлітка в учнівському колективі, слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді;

– соціально-культурні: зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, руйнація духовних цінностей, наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили;

– психологічні: акцентуації характеру, реакція емансипації, реакція групування, потяг до самоствердження, задоволення почуття цікавості, бажання виглядати дорослим, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації, інфантилізм, підвищений рівень тривожності;

– біологічні: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму, вроджені психопатії, мінімальні мозкові дисфункції унаслідок органічного враження головного мозку, наслідки спадковості, вплив природного середовища.

Зміст профілактики девіантної поведінки дітей і молоді:

– правова освіта, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем (лекції, кіно- та відео-лекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика "рівний – рівному", соціальна реклама);

– надання консультативної допомоги у вирішенні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ, телефонне консультування);

– надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби "телефон довіри" тощо);

– соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей);

– соціальний захист і реабілітація дітей з девіантних сімей (консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав, фостерінг);

– сприяння зайнятості населення, особливо представників соціально вразливих груп і груп ризику (центри зайнятості і працевлаштування, громадські роботи);

– створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики);

— соціально-психологічні тренінги (дають змогу краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості, вміння вирішувати складні ситуації, формувати навички відповідальної поведінки);

— навчання на рівних (підготовка волонтерів з підлітків та молоді, які порушуватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків, зокрема під час неформального спілкування). Цей метод дає можливість подолати упередження ставлення молоді аудиторії до профілактичної інформації.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. — К., 2002. — 164 с.
2. Дети социального риска и их воспитание: Учеб.-метод. пособие / Под науч. ред. Л.М. Шипициной. — СПб.: Изд. "Речь", 2003. — 144 с.
3. Життєві кризи особистості: У 2 т. / За ред. В.Д. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань. — К., 1988.
4. *Зверева ІД.* Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. — К., 1998.
5. *Зайцева З.* Школа та важковиховувані підлітки. — К., 1991.
6. *Левин Б., Левин М.* Наркомания и наркоманы: Книга для учителя. — М., 1991.
7. *Максимова Н.Ю.* Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. — К., 1997.
8. *Оржиховська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К., 1996.
9. *Правові аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх.* — К., 1995.

Тема 5

ХАРАКТЕРИСТИКА РІЗНИХ ФОРМ ДЕВІАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ

Делінквентна поведінка — різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Делінквент (правопорушник) — неповнолітній із соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює вчинки, заборонені чинним законодавством та іншими нормативними актами. Це переважно психічно і фізично здоровий учень з певним негативним життєвим досвідом, деформованим соціально-етичними знаннями, нездоровими звичками та потребами, зіпсований неправильним вихованням або асоціальним впливом певного середовища.

Всі правопорушення поділяються на проступки (провини) та злочини.

Проступок — це протиправні дії, що регулюються нормами адміністративної, цивільної, трудової та іншими галузями права.

Види проступків неповнолітніх:

— агресивно-насильницька поведінка (кривдження інших, бійка, лихослів'я тощо);

- корислива поведінка (здирництво, дрібні крадіжки, викрадання автотранспорту тощо);
- бродяжництво.

Злочин — протиправне, суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, вбивство, нанесення значних тілесних пошкоджень тощо).

Передумовою делінквентної поведінки є важковихованість. Терміни "важкий учень", "важковиховуваний" характеризують дітей з негативним ставленням до норм моральної поведінки.

З погляду медичної психології відхилення у поведінці неповнолітніх поділяють на патологічні (хворобливі) та непатологічні.

Важковихованими в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров'ї, дещо розладною чи ослабленою нервовою системою внаслідок дій психотравмуючих факторів.

У їхній поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, злобність, заздрість. Найхарактернішими проявами важковихованості дітей є лінощі, схильність до безцільного проведення часу, безвідповідальність, неорганізованість, неуважність, емоційна нестійкість, слабка спроможність до опору негативному впливу інших.

Поведінка, що передує різним видам хімічної залежності, називається адиктивною поведінкою (від англ. *addictive behaviour* — хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка). Ця поведінка виникає у результаті вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем. За адиктивної поведінки негативна пристрасть неповнолітнього до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадій індивідуальної психічної або фізичної залежності, тобто певних стадій захворювань.

Наркоманія — хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією

ООН або Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України (далі — Комітет), і характеризується психічною та фізичною залежністю від них.

Хворий на наркоманію (наркоман) — особа, якій у встановленому порядку медичним закладом визначений діагноз "наркоманія".

У ст. 1 Закону "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" тлумачаться всі терміни, які визначаються у цьому Законі.

Наркотичні засоби — це рослини, сировина і речовини, природні або синтетичні, класифіковані як такі у міжнародних конвенціях, а також інші рослини, сировина і речовини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітету з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України.

Наркотики — речовини (офіційно, в установленому порядку, включені до списку наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів), які виявляють специфічну дію на нервову систему та організм людини в цілому, найбільше — на розвиток певних відчуттів, особливих станів наркотичного сп'яніння та зміну свідомості.

При визначенні поняття "наркотичний засіб" використовуються три взаємопов'язані критерії: медичний, соціальний і правовий.

Медичний критерій — це лікарський препарат, який впливає на центральну нервову систему та викликає стимулюючу, депресуючу або галюциногенну дію.

Соціальний критерій — це немедичне, тобто без необхідності, застосування наркотика, який завдає шкоди як самій людині, так і суспільству в цілому.

Правовий, юридичний, критерій — за наявності медичного, соціального критерію цей засіб включається в список наркотиків і визначається наркотиком.

Відсутність одного із трьох критеріїв виключає визнання засобу наркотичним, незважаючи на те, що він викликає хворобливий стан організму.

Психотропні речовини — це будь-які природні або синтетичні речовини і матеріали, класифіковані як такі у міжнарод-

них конвенціях, а також інші речовини і матеріали, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесені Комітетом до зазначеної категорії.

Прекурсори — речовини та їх солі, класифіковані в міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, які використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, які використовуються з цією ж метою і віднесені Комітетом до зазначеної категорії.

Аналоги наркотичних і психотропних речовин — це синтетичні або виділені із природної сировини продукти, що мають хімічну структуру і властивості та призводять до стимулюючого, депресуючого або галюциногенного станів, є небезпечними для здоров'я населення у разі зловживання ними і незатверджені як наркотичні засоби чи психотропні речовини міжнародними конвенціями ООН, а також рішенням Комітету.

Наркотичні речовини поділяють на групи, перелік яких подано у табл. 13.

Таблиця 13. Групи наркотичних речовин

Назва групи	Речовини, що належать до групи
Анальгетики	Опій, морфін, героїн, кодеїн, промедол
Психоделітики	Гашиш, анаша, план, драп, маріхуана
Снодійні та седативні	Барбітурати, еленіум, седуксен
Психостимулятори	Кокаїн, ефедрин, кофеїн, амфетамін
Галюциногени	ЛСД, крек, сите, мекалін

Токсикоманія — захворювання, яке викликане психічною та фізичною залежністю внаслідок вживання речовин, які не включені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Алкоголізм — хвороба, що характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовою соціально-моральною деградацією особистості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розглядає алкоголізм, токсикоманію та наркоманію як різновиди хімічної залежності.

Синдром залежності — поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, за яких вживання речовин або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) приймати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

Діагноз залежності може бути поставлений тільки за наявності трьох і більше наведених нижче ознак, які виникали протягом певного часу:

- сильна потреба або необхідність прийняти речовину;
- порушення здатності контролювати прийом речовин, тобто початок вживання, закінчення або дозування вживаних речовин;
- фізіологічні ознаки;
- такі ознаки толерантності, як збільшення дози речовин, необхідної для досягнення ефекту, який раніше спостерігався у разі вживання менших доз;
- прогресуюче забування альтернативних інтересів на користь вживання речовин, збільшення часу, необхідного для придбання, вживання речовини або відновлення після її дії;
- продовження вживання речовин, незважаючи на очевидні шкідливі наслідки, такі, як спричинення шкоди печінці внаслідок зловживання алкоголем, депресивний стан після періоду вживання речовин, зниження когнітивних функцій унаслідок вживання наркотиків.

Стадії формування наркотичної залежності.

На *першій стадії* наркоманії спостерігається синдром психічної залежності, який виявляється спочатку неусвідомленим, а потім повністю усвідомлюваним і нездоланим потягом до наркотику. Ознаками неусвідомлюваного потягу можуть бути: стан незадоволеності за відсутності наркотику, пожвавлення у передбаченні його приймання, розмови на "наркотичні" теми, не критична позитивна оцінка співучасників наркотизації і неприязні почуття до людей, що перешкоджають цьому. Поступово думки про наркотик у свідомості підлітка займають домінуюче місце. Стан наркотичного сп'яніння стає для нього найбільш бажаним. Сфера потягів, почуттів перебу-

довується, будь-які приємні переживання і відчуття втрачають значущість у порівнянні з дією наркотику. На цій стадії розвитку наркоманії підліток втрачає зв'язки з позитивним соціальним оточенням, цікавість до улюблених раніше занять (спорт, музика, розваги), практично перестає навчатися, часто прогулює заняття. Поступова втрата здатності до співпереживання, навіть стосовно близьких і раніше коханих людей.

На *другій стадії* наркоманії до яскраво вираженого психічного узалежнення від наркотику додається і психічне узалежнення. Тепер вже відчуття не тільки психічного, а й фізичного комфорту досягається лише за наявності наркотику в організмі. Якщо дія наркотику припиняється, а чергової дози немає, то виникає абстинентний синдром (синдром позбавлення). Прагнення до наркотику в стані абстиненції переборює всі інші бажання, навіть такі, як голод і спрага. Воно повністю собі підкоряє поведінку індивіда. Підліток у подібному стані думає тільки про наркотики, він здатний на все, щоб якомога швидше здобути і прийняти наркотичну речовину.

На *другій стадії* наркоманії повністю зникає захисний рефлекс організму на передозування, стабілізується максимальний рівень переносності наркотику. На цій стадії захворювання супроводжується фізичними змінами, які свідчать про інтоксикацію організму: загальним виснаженням, зміною кольору шкіряного покриву; спостерігаються ламкість нігтів, випадіння волосся, зубів, ознаки раннього старіння.

Спостерігаються також значні зміни в психічній сфері: зниження життєвої активності людини, інтелекту, пам'яті, остаточне згасання моральних почуттів. Стає помітною повна втрата соціальних і особистих інтересів, порушуються зв'язки з рідними та близькими, згасають прихильності. Придбання наркотику вимагає великих коштів, які, зважаючи на втрату працездатності, самі не з'являються. Це штовхає наркомана на злочинний шлях.

Наркоманія змінює характер людини, спотворює її особистість. Поведінка наркомана стає обтяжливою для оточуючих, особливо для рідних і близьких, оскільки вони неприємні у спілкуванні, черстві, егоїстичні, бачать в оточуючих своїх ворогів.

На *третьій стадії* наркоманії стійкість до наркотику, навпаки, падає. Попередні дози викликають гостре отруєння. Стан ейфорії повністю відсутній. Спостерігається виражена моральна та соціальна деградація. Хворий перетворюється на глибокого інваліда, його життя знаходиться під постійною загрозою смерті.

Рідко хто з наркоманів доживає до третьої стадії. Більшість з них помирає набагато раніше: від передозування; зараження крові та інших хвороб, викликаних інфекцією, яка передається через нестерилізований шприц з голкою; злочинів, в тюрмі під час бійок тощо. Багато наркоманів закінчують життя самогубством.

Адиктивна поведінка підлітків може розвиватися двома шляхами: полісубстантним, моносубстантним.

Етапи полісубстантної поведінки:

- 1) етап перших спроб, як правило, у групі однолітків;
- 2) пошукового полінаркотизму (проби всіх психоактивних речовин, до яких є доступ);
- 3) фонового полінаркотизму (вибір речовин, яким надається перевага);
- 4) групової залежності — прийом наркотику в компанії.

Етапи моносубстантної поведінки:

- 1) випадкове вживання психоактивних речовин;
- 2) епізодичний прийом;
- 3) зловживання;
- 4) групова залежність.

Про вживання підлітків наркогенних засобів часто свідчать:

- зміна кола знайомих, поява нових друзів, з якими вони не знайомлять батьків (як правило, такі друзі не заходять у квартиру, а викликають підлітка на вулицю);
- поява нової тематики у малюнках підлітків, які люблять малювати (зображення шприців, головок маку), а також аналогічного татуювання;
- виникнення грошових боргів, продаж сімейних цінностей або перепродаж речей для отримання власних грошей;
- байдуже ставлення до навчання, нехтування своїми обов'язками (погіршення успішності, прогули);

- порушення біологічних ритмів, які безпосередньо пов'язані з прийомом наркотиків: різка зміна настрою, почуття пригніченості, роздратованості; зміна тривалості сну, надмірне вживання їжі та великої кількості рідини (особливо солодкої);
- зміна ритму активності: зниження в ранкові години і вдень (сонливість, в'ялість) і підвищення її у другій половині дня, ближче до ночі (безсоння);
- поява слідів проколів шкіри за ходом підшкірних вен;
- зміна зовнішнього вигляду підлітка: разом з появою незвичного почервоніння або блідості, жирність шкіри, відзначається схуднення або збільшення ваги, блиск очей з незвичайною зміною величини зіниць, поява жовтизни на зубній емалі або швидке руйнування зубів, зміна темпу мови (прискорена або сповільнена);
- відсутність кашлю під час простудних захворювань, порушення травлення;
- поява у квартирі тютюнового диму, змішаної із запахом паленої трави або синтетики; кіптявого посуду (миски, ложки, баночки); шприців, лікарських речовин, цілих або подрібнених рослин, згорток бинтів, які просочені розчином коричневого відтінку; засобів побутової хімії, яких не купували дорослі.

Проституція (від лат. *prostitutio*) – різновид девіантної поведінки, що виявляється у позашлюбних, випадкових, нерозбірливих сексуальних стосунках за плату, не заснованих на особистій симпатії чи потязі.

Причини підліткової проституції:

- 1) генетичні:
  - вплив спадкових факторів;
  - порушення гормонального обміну в організмі;
  - морфоконституційні особливості людини (переважання розмірів обличчя над структурою тіла).
- 2) психолого-педагогічні:
  - бажання здаватися дорослою;
  - несформована система моральних цінностей;
  - форма самоствердження;
  - низька статева культура особистості;
  - орієнтація на задоволення вітальних потреб;

- деморалізація у сфері статевої поведінки;
- конфлікти в сім'ї;
- посттравматичний синдром сексуального насильства;
- бажання стати матеріально незалежною.

3) соціальні:

- лібералізація статевої моралі в суспільстві;
- послаблення соціально-правового контролю з боку держави;
- падіння престижу інституту сім'ї та материнства;
- негативний вплив засобів масової інформації;
- безконтрольність та байдужість адміністрації шкіл та батьків до позанавчальних занять дітей;
- низький матеріальний рівень окремих сімей.

Особливості підліткової проституції:

1) неусвідомленість власних вчинків. Найбільше у сексуальній поведінці підлітків домінують не матеріальні, а психологічні мотиви;

2) одержання плати за секс-послуги не лише в грошовому еквіваленті (їжа, одяг, наркотики, випивка тощо);

3) відсутність постійного місця для надання секс-послуг (найчастіше це машини, під'їзди, горища та місця на запрошення клієнта);

4) сексуальні контакти неповнолітніх у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;

5) шантаж та залякування підлітків розголошенням таємниці їх статевої поведінки;

6) правовий нігілізм підлітків (вони не пов'язують себе зі злочинним світом);

7) підвищений рівень тривожності у неповнолітніх дівчат-піві.

Суспільство завжди шукало засоби протистояння проституції. В історії було три основні форми політики ставлення до проституції: прогібіціонізм (заборона), регламентація (реєстрація і медичне обстеження), аболіціонізм (профілактична, роз'яснювально-виховна робота за відсутності заборон і реєстрацій). Заборони в боротьбі з проституцією виявилися безсильними, репресії, в принципі, малоефективними. Як показав історичний досвід, ні правова, ні медична регламентація, спря-

мована проти представниць цієї давньої професії, не дає змогу повністю вирішити проблему. Практика свідчить: комплекс соціально-орієнтованих заходів, спрямованих на духовне збагачення життя різних верств суспільства, здатний радикально змінити ситуацію.

Локалізація підліткової проституції можлива за таких соціально-педагогічних умов:

- підвищення життєвого рівня населення;
- зміцнення і стабілізація інституту сім'ї;
- контроль над порнографічною літературою та відеопродукцією;
- введення кримінальної відповідальності за сутенерство;
- реалізація програм статевого виховання підлітків;
- виховання у них моральних норм щодо статевої поведінки;
- використання в просвітницькій роботі з підлітками народознавчих матеріалів про традиції міжстатевої взаємодії українців;
- розвінчання явища проституції як безпечного красивого способу життя.

Самогубство (суїцид) — це навмисне позбавлення себе життя.

Суїцидальною поведінкою є внутрішні й зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються свідомістю на позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки містять суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які поділяються на задуми і наміри. До зовнішніх форм прояву суїцидальної поведінки належать суїцидальні спроби і завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Самогубство розглядається як процес, що передбачає: сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт само деструкції можливим.

Відповідно до категорії мети розрізняють справжні самогубства, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; демонстративно-шантажну суїцидальну поведінку, мета якої

— лише демонстрування цього наміру; самотравмування, які зовсім не стосуються уявлення щодо смерті; нещасні випадки — небезпечні для життя дії, які спрямовані іншими цілями.

Ознаки суїцидальної поведінки розподіляють на чотири типи: мовні, поведінкові, ситуаційні, синдроматичні.

Класифікація мотивів суїцидальної поведінки В.О. Тихоненка ґрунтується на категорії особистісного смислу і складається з п'яти мотивів:

1) протест, помста — суб'єкт намагається негативно вплинути на ворожу та агресивну до нього суб'єктивну складову конфліктної ситуації. Вербально це може виражатися у фразах на зразок: "ніхто мене не розуміє", "усі проти мене", "справедливості немає", "більше немає сил боротися";

2) заклик — вербальні показники такої поведінки: "я нікому не потрібен", "за що ви мене так мучите". Мотивація: "коли ж ви звернете на мене увагу?!", "я благаю допомоги";

3) суїцидальні схильності виникають у разі загрози особистісному або біологічному існуванню, якому протидіє висока самоцінність. Людина не може витримати таку загрозу та обирає самоусунення: "далі буде ще гірше", "діватися немає куди", "мені не витримати цієї ганьби";

4) "самопокарання" відбувається при внутрішньому конфлікті двох ролей: "Я-суддя" та "Я-підсудний". Причому самогубство може бути як з погляду "судді" (знищення ворога у собі), так і з боку "підсудного" (спокутування провини), як то "ніколи не пробачу собі";

5) "відмова" — ціль та мотив суїциду наближуються, оскільки мотивом є відмова від існування, а ціллю позбавлення себе життя. Вербально це може висловлюватися як "ніколи не повернути минулого", "все втрачено", "це кінець".

Мотиви суїцидальної поведінки дітей та підлітків:

1) переживання образи, самотності, відчуженості, неможливості бути зрозумілим іншими;

2) переживання втрати батьківської любові або нерозділене кохання, ревності;

3) переживання, пов'язані зі смертю, розлученням, залишенням родини одним із батьків;

- 4) почуття провини, сором, зневажене самолюбство, незадоволення собою;
- 5) страх ганьби, глузування, приниження;
- 6) страх покарання, небажання вибачитися;
- 7) любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність;
- 8) почуття помсти, протесту, злість, загроза, вимагання;
- 9) бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття, уникнути неприємних наслідків, уникнути важкої ситуації;
- 10) співчуття або наслідування друзів, героїв книжок або фільмів ("ефект Вернера").

Виділяють три типи підліткових аутоагресій:

- 1) суїцидальна поведінка;
- 2) суїцидальні еквіваленти (алкоголізація та наркотизація підлітків, підпорядкована бажанням забутися, відійти від неприємностей);
- 3) аутодеструкції — неусвідомлена реалізація наміру причини ушкодження фізичному та психічному здоров'ю (наприклад, ризиковані вчинки, ігри, види спорту);
- 4) несуїцидальні агресивні прояви і різноманітні форми самотравмувань (самопорізи, самоопіки хімічними речовинами, сигаретами тощо).

Суїцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази.

Перша фаза — це фаза роздумів, народження свідомої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом ці роздуми виходять з-під контролю і стають імпульсивними, тобто з'являються спонтанно, поза волею людини. У першій фазі підліток стає замкненим; не цікавиться справами родини; роздає друзям (або навіть малознайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однокласників та ізолює себе. Змінюється зовнішній вигляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, стежив за своєю зовнішністю, втрачає інтерес до цього, і навіть стає неохайним; змінюється маса тіла (через переїдання, або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує "втечу" (іноді підліток дійсно тікає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапитися нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стресові зовнішні фактори, настає друга фаза — фаза амбівалентності. Підліток може висловлювати конкретні погрози або ділитися своїми намірами з кимось із найближчого оточення, але цей "крик про допомогу" не завжди чувають і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: "я вже не дуже довго буду з вами; вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке погане; я не можу більше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ніколи не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують про те, що...".

Діти, підлітки надзвичайно амбівалентні, якщо само протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну допомогу, фатальному перебігу подій можна запобігти. Але, на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидоит. Настає час третьої фази суїциду — фази спроби. Відомо, що смерті, можна вважати самогубством, якщо вона має принаймні дві ознаки: по-перше — скоєна своїми руками, по-друге -- наміри передують спробі. У більшості випадків людина намагається якось повідомити про свої наміри тих, хто її оточує.

Описаний розвиток подій є найбільш характерним саме для молодих людей. Проте це лише основні тенденції, певна типологія. А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характерним є дуже швидке "проходження" другої фази і перехід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежностей у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розтягнута на роки. Більшість суїцидальних підлітків (до 70 %) обмірковують і здійснюють суїцид у термін від 1-го до 2-х тижнів. Але підлітковий період — це період імпульсивних дій. Тому іноді тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою, навіть дорівнювати одній годині.

Сучасна суїцидологія пропонує такі три види втручання в суїцидальну активність:

— превенцію (попереджувальні, профілактичні заходи, розраховані на індивіда або групу);

- інтервенцію (безпосереднє втручання в суїцидальну активність);
- поственцію (реабілітація людини, яка скоїла спробу самогубства, або близьких того, хто здійснив суїцид).

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Папської. – К., 2002. – 164 с.
2. *Говорун Т., Кікінеджи О.* Стать та сексуальність: психологічний ракурс. – Т., 1999.
3. Дети социального риска и их воспитание. Учеб.-метод, пособие/Под науч. ред. Л.М. Шипициной. – СПб.: Речь, 2003. – 144 с.
4. Життєві кризи особистості / За ред. В.Д. Доній, Г.М. Ненсен, Л.В. Сохань: У 2 т. – К., 1988.
5. *Зверева І.Д.* Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., 1998.
6. *Зайцева З.* Школа та важковиховувані підлітки. – К., 1991.
7. *Левин Б., Левин М.* Наркомания и наркоманы: книга для учителя. – М., 1991.
8. *Максимова Н.Ю.* Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. – К., 1997.
9. *Оржеховська В.М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1996.
10. Правові аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1995.
11. Хрестоматія по суїцидології. – К., 1995.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за кордоном

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Завдання до теми 4. Девіантна поведінка дітей і молоді як форма соціальної дезадаптації

/ ступінь складності

1. Скласти термінологічний словник за темою "Види девіантної поведінки".
2. Підготуватися до мікрОВикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Теорії девіації".
3. Написати реферат на тему "Профілактичні програми попередження негативних явищ серед молоді".

// ступінь складності

1. Підібрати необхідні нормативно-правові матеріали для розкриття теми "Форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, схильними до девіантної поведінки". Оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Фактори ризику девіантної поведінки дітей та молоді на Одещині". Оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник наукових студентських праць".
3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-теоретичної конференції за темою "Психологічні передумови ризикованої поведінки особистості".

III ступінь складності

1. Провести вивчення профілактичних програм попередження негативних явищ серед студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.
2. Провести вивчення профілактичних програм попередження негативних явищ серед старшокласників однієї зі шкіл м. Одеси, представити у вигляді стислої характеристики.
3. Розробити профілактичну програму попередження негативних явищ серед старшокласників або студентів.

Завдання до теми 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх

I ступінь складності

1. Підготувати виступ на конференцію за темою "Різні форми девіації неповнолітніх".
2. Скласти термінологічний словник за темою "Особливості делінквентної та адиктивної поведінки неповнолітніх".
3. Підготуватися до мікрвикладення навчального матеріалу методом пояснення за темою "Характеристика різновидів хімічної залежності".

II ступінь складності

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Ознаки узалежненої поведінки", оформити у вигляді рукописної книги.
2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо специфіки наркотичної залежності, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.
3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Мотиви і стадії суїцидальної поведінки", оформити у вигляді реферату.

III ступінь складності

1. Провести наукове спостереження за поведінкою знайомих неповнолітніх дітей, написати стислу характеристику.
2. Провести опитування серед студентської молоді з приводу виявлення їх ставлення до наркотичної та алкогольної залежностей, написати стислу характеристику.
3. Провести спостереження (і якщо потрібно дослідну бесіду) за старшокурсниками з метою виявлення проявів соціально-педагогічної діяльності, написати стислу характеристику.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Тема 6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за кордоном

1. Провести науково-теоретичне дослідження розвитку та становлення соціальної педагогіки у країнах Європи, представити у формі наукового звіту.

2. Провести науково-теоретичне дослідження розвитку та становлення соціальної педагогіки в США, представити у формі наукового звіту.

3. Провести науково-теоретичне дослідження розвитку і становлення соціальної педагогіки в Росії, представити у формі наукового звіту.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Із запропонованих варіантів виберіть один. Правильна відповідь оцінюється одним балом.

1. Як називається втрата або аномалія психічних чи фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність:

- 1) недуга;
- 2) недієздатність;
- 3) обмежена можливість?

2. Як називається втрата здатності (унаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини:

- 1) недуга;
- 2) недієздатність;
- 3) обмежена можливість?

3. Як назвати наслідок дефекту або обмежену можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих або соціальних факторів:

- 1) недуга;
- 2) недієздатність;
- 3) обмежена можливість?

4. До якого виду відхилення у здоров'ї належать такі показники: тимчасові або постійні відхилення у розвитку і (або) функціонуванні органу (органів) людини, хронічні соматичні захворювання, інфекційні захворювання:

- 1) фізичні;
- 2) психічні;
- 3) соматичні?

5. До якого виду відхилення у здоров'ї належать такі показники: тимчасові або постійні відхилення у психічному розвитку людини (порушення мови; пошкодження мозку; порушення розумового розвитку; затримка психічного розвитку; психопатії):

- 1) фізичні;
- 2) психічні;
- 3) соматичні?

6. Визначте вид відхилення у здоров'ї, що поєднує фізичні та психічні відхилення, наприклад, дитячий церебральний параліч:

- 1) фізичні;
- 2) складні;
- 3) важкі.

7. Визначте вид відхилення у здоров'ї, що поєднує фізичні та психічні відхилення, за яких оволодіння освітою в обсязі державних стандартів неможливе (ідіотія, аутизм тощо):

- 1) фізичні;
- 2) складні;
- 3) важкі.

8. До яких факторів спричинення інвалідності належать: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворчі мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання):

- 1) зовнішніх;
- 2) внутрішніх;
- 3) побутових?

9. До яких факторів спричинення інвалідності належать: спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадково, вроджені вади:

- 1) зовнішніх;
- 2) внутрішніх;
- 3) побутових?

10. До основних функцій соціального педагога у загальноосвітніх навчальних закладах належать:

- 1) захисна, прогностична, діагностична;
- 2) консультативна, захисна, прогностична;
- 3) організаторська, консультативна, захисна, прогностична, діагностична.

11. Визначте функцію соціального педагога, якщо він здійснює: забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу у навчальному закладі:

- 1) організаторська;
- 2) консультативна;
- 3) захисна.

12. Визначте функцію соціального педагога, якщо він здійснює: надання порад, рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до нього:

- 1) організаторська;
- 2) консультативна;
- 3) захисна.

13. Визначте функцію соціального педагога, якщо він здійснює: забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо):

- 1) організаторська;
- 2) консультативна;
- 3) захисна.

14. Визначте функцію соціального педагога, якщо він здійснює: вивчення та оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікроколективу (класу або референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікросередовища, особливос-

тей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей і підлітків:

- 1) оцінна;
- 2) діагностична;
- 3) прогностична.

15. Визначте функцію соціального педагога, якщо він здійснює: прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних або позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості чи групи:

- 1) оцінна;
- 2) діагностична;
- 3) прогностична.

16. Дайте визначення поняття, яке описує систему дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнанням у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки:

- 1) делінквентна поведінка;
- 2) девіантна поведінка;
- 3) адекватна поведінка.

17. Дайте визначення поняття, яке описує сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам:

- 1) делінквентна поведінка;
- 2) девіантна поведінка;
- 3) адекватна поведінка.

18. Як називається поведінка, що передує різним видам хімічної залежності, виникає у результаті вживання різних груп наркотичних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем:

- 1) делінквентна;
- 2) девіантна;
- 3) адекватна?

19. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді належать: зниження життєвого рівня населення; май-

нове розшарування суспільства; обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку; безробіття; доступність алкоголю та тютюну:

- 1) соціально-економічних;
- 2) соціально-культурних;
- 3) соціально-педагогічних?

20. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді належать: криза інституту сім'ї; зростання кількості сімей з конфліктним стилем виховання; проблеми, пов'язані з навчанням; конфлікти з вчителями; низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді:

- 1) соціально-економічних;
- 2) соціально-культурних;
- 3) соціально-педагогічних?

21. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді належать: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнація духовних цінностей; наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили:

- 1) соціально-економічних;
- 2) соціально-культурних;
- 3) соціально-педагогічних?

22. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді належать: акцентуації характеру; реакція емансипації; реакція групування; потяг до самоствердження; задоволення почуття цікавості; бажання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; інфантилізм; підвищений рівень тривожності:

- 1) біологічних;
- 2) психологічних;
- 3) фізичних?

23. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді належать: порушення роботи ферментативної та гормо-

нальної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку; наслідки спадковості; вплив природного середовища:

- 1) біологічних;
- 2) психологічних;
- 3) фізичних?

24. Як називається процес, що включає навмисне позбавлення себе життя:

- 1) самокорекція;
- 2) суїцид;
- 3) самооцінка?

25. Визначити сутність запропонованих правил: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини:

- 1) правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями;
- 2) правила реабілітації дітей-деліквентів;
- 3) правила реабілітації дітей із суїцидальною поведінкою.

26. Визначити сутність запропонованих правил: позбавлятися небезпечних речей та предметів; вилучати предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо щодо її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею:

- 1) створювати соціокультурне середовище;
- 2) створювати середовище фізичної та емоційної безпеки;
- 3) створювати сприятливе середовище.

Підсумкова оцінка:

- низька — від 0 до 6 балів;
задовільна — від 7 до 12 балів;
добра — від 13 до 19 балів;
висока — від 20 до 26 балів.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка

Навчальний модуль III					
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		
Завдання до	Бали	Додаткові бали	Завдання до	Бали	Додаткові бали
першої теми	1	1	четвертої теми	1	1
другої теми	1	1	п'ятої теми	1	1
третьої теми	1	—	шостої теми	1	—
			Підсумковий тест	26	
Всього	3	2	Всього	29	2
Сумарна кількість балів — 36					

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка за навчальний курс "Соціальна педагогіка"

Навчальний курс "Соціальна педагогіка"		
Навчальний модуль I	Навчальний модуль II	Навчальний модуль III
34	30	36
Всього 100		

Шкала оцінювання:

- 90 — 100 балів — відмінно (А);
- 75 — 89 балів — добре (ВС);
- 60 — 74 бали — задовільно (ФЕ);
- 35 — 59 балів — незадовільно з можливістю повторного складання (РХ);
- 1 — 34 бали — незадовільно з обов'язковим повторним курсом (Г).

Навчальне видання

Серія "Бібліотека соціального педагога"

БОГДАНОВА Інна Михайлівна

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник

В Україні книгу можна придбати за адресами:

- м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, маг. "Наукова думка", тел. (044) 278 06-96;
- м. Київ, вул. Хрещатик, 44, маг. "Знання", тел. (044) 234-22-91;
- м. Київ, вул. Ярославів Вал, 17а, маг. "Абзац", тел. (044) 234-42-86;
- м. Київ, просп. Московський, 6, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (044) 464-49-70;
- м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1, маг. "Кобзар", тел. (0432) 61-77-44;
- м. Дніпропетровськ, Театральний б-р, 7, маг. "Світ книжок", тел. (0562)33-77-85;
- м. Донецьк, вул. Артема, 147А, "Будинок книги", тел. (062)343-89-00;
- м. Житомир, вул. Київська, 17/1, маг. "Знання", тел. (0412)47-27-52;
- м. Запоріжжя, просп. Леніна, 142, маг. "Спеціальна книга", тел. (0612) 13 85 63;
- м. Івано-Франківськ, Вічовий майдан, 3, маг. "Сучасна українська книга", тел. (03422) 3 04-60;
- м-р Кіровоград, вул. Набережна, 13, маг. "Книжковий світ", тел. (0522) 24-94-64;
- м. Кривий Ріг, пл. Визволення, 1, маг. "Букініст", тел. (0564) 92-37-32;
- м. Луганськ, вул. Радянська, 58, маг. "Глобус-книга", тел. (0642) 53-62 30;
- м. Луцьк, просп. Волі, 41, маг. "Знання", тел. (0332) 77-00-46;
- м. Львів, просп. Шевченка, 16, маг. "Ноти", тел. (0322) 61-19-64;
- м. Львів, просп. Шевченка, 8, маг. "Українська книгарня", тел. (0322) 72-16-30;
- м. Миколаїв, просп. Леніна, 122, маг. "Кобзар", тел. (0512) 55 20 51;
- м. Одеса, вул. Буніна, 33, маг. "Будинок книги", тел. (0482) 32 17-97;
- м. Одеса, вул. Дерибасівська, 27, маг. "Дім книги", тел. (048) 728-40-13;
- м. Полтава, вул. Шевченка, 29, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0532) 61-26-76;
- м. Рівне, вул. Соборна, 57, маг. "Слово", тел. (0362) 26 94 17;
- м. Тернопіль, вул. Й. Сліпого, 1, маг. "Дім книги", тел. (0352) 43-03-71;
- м. Тернопіль, вул. Чорновола, 14, маг. "Книжкова хата", тел. (0352) 52-24 33;
- м. Ужгород, пл. Корятовича, 1, маг. "Кобзар", тел. (03122) 3-35-16;
- м. Харків, вул. Пушкінська, 74, маг. "Лексика", тел. (057) 717-60-16;
- м. Харків, вул. Сумська, 51, маг. "Books", тел. (057) 714-04-70, 714 04-71;
- м. Херсон, вул. Леніна, 14/16, маг. "Книжковий ряд", тел. (0552) 22-14-56;
- м. Хмельницький, вул. Подільська, 25, маг. "Книжковий світ", тел. (0382) 79-25-59;
- м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 38, маг. "Світоч", тел. (0472) 36-03-37;
- м. Чернівці, просп. Незалежності, 90, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (03722) 3-42-70;
- м. Чернігів, просп. Миру, 45, маг. "Будинок книги", тел. (04626) 9-92-62.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям
звертатися за тел.: (044) 537-63-61, 537-63-62; факс: 235-00-44.

E-mail: sales@znannia.com.ua

Шдл. до друку 08.08.2008. Формат 60х90 7¹⁶.

Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBook.

Ум. друк. арк. 21,5. Обл.-вид. арк. 19,28. Зам. № 8-471.

Видавництво "Знання"

01034, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1591 від 03.12.2003.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua

<http://www.znannia.com.ua>

Віддруковано на ВАТ „Білоцерківська книжкова фабрика”,

09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Впроваджена система управління якістю згідно з міжнародним
стандартом DIN EN ISO 9001:2000.

